

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN KÜRT SORUNUNUN KÖKENLERİ
(1908-1923 DÖNEMİ)
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Cumali AKSU**

İSTANBUL, 2012

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN KÜRT SORUNUNUN KÖKENLERİ
(1908-1923 DÖNEMİ)
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Cumali AKSU**

Öğrenci No:
100771003

Danışman:
Doç. Dr. Ensar Nişancı

İSTANBUL, 2012

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Kürt Sorununun Kökenleri (1908-1923 Dönemi)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım...../...../...../ (Tarih)

(İmza)

Aday:.....

TÜRKİYE’NİN KÜRT SORUNUNUN KÖKENLERİ: (1908-1923 DÖNEMİ)

Tezi Hazırlayan: Cumali AKSU

Özet

Bu çalışma, Türkiye’nin yüz yüze kaldığı en temel sorun olan Kürt meselesinin tarihsel gerekçelerinin ne olduğunu, sorunun ortaya çıkmasında uluslararası boyutun ve iç dinamiklerin etkisinin olup olmadığını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu açıdan, Osmanlı modernleşmesinin ve homojen bir toplum inşa etme projesiyle hareket eden Kemalist hareketin bu sorundaki katkıları/etkileri inceleme konusu yapılmıştır.

Kürt sorununun tarihsel nedenlerine ilişkin önemli hadiselerin yaşandığı 1908-1923 arası periyot, çalışmanın esas inceleme dönemidir. Bu dönemde Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderini belirlemede İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket etmiş; fakat İttihatçıların siyasal tercihlerinin bir süre sonra etnik Türk milliyetçiliğine doğru kayması bazı Kürtlerin bağımsız örgütlenmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması’nda ilk defa uluslararası bir metine geçen Kürtler, burada umduğunu bulamayıp Kurtuluş Savaşı’nda Türklerin safında yer almışlardı. Fakat Kürtler, savaş sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması’yla azınlık statüsü elde edemedikleri gibi, o döneme kadarki mevcut kültürel ve siyasal haklarından da mahrûm kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kürt örgütleri, Kürt isyanları, Kürt milliyetçiliği, Kürt sorunu.

ORIGINS OF TURKEY’S KURDISH PROBLEM: (1908-1923 PERIOD)

Thesis Prepared By: Cumali AKSU

Abstract

This study has been made in order to inquire the historical facts behind the Kurdish problem, being the most basic problem that Turkey has been and is still encountering, whether or not the international perspective as well as internal dynamics have any impact on the origination of the problem. In this perspective, the contributions/influences of the Ottoman modernization and Kemalist movement motivated with the project of “constructing” of a homogeneous society, have been investigated under this study.

Period between years 1908 and 1923, where incidents of essence with respect to the historical causes of the Kurdish problem are encountered and experienced, constitutes the principal time span pertaining to the study. In this period, Kurds acted jointly together with Ittihat ve Terakki Cemiyeti (Unity and Development Association) in designing and drawing-up the fate of the Ottoman Empire, but subsequent shift of the political choice of the Members of Ittihat towards ethnic Turkish nationalism, caused certain Kurds to get organized independently. Kurds, for the first time in history entered into an international text under the Treaty of Sevres executed following end of First World War, were disappointed thereunder and allied with the Turks in the War of Liberation. However, the Kurds both failed to be granted any minority status under the Treaty of Lausanne executed after the war, and also were deprived of their cultural and political rights available up till then.

Key Words: Kurdish organizations, Kurdish rebellions, Kurdish nationalism, Kurdish problem.

KISALTMALAR

HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
KTİC	: Kürt Teşkilat-1 İçtimaiye Cemiyeti
KTTC	: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti
MC	: Milletler Cemiyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
1. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE KÜRTLER	4
1.1. Tanzimat Öncesi Kürt Hareketleri.....	4
1.2. Osmanlı'nın Merkezileşmesi ve Kürtler	8
1.2.1. Yerel Emirliklerin Yıkılışı.....	9
1.2.1.1. Mir Muhammed İsyanı	10
1.2.1.2. Bedirhan Bey İsyanı	12
1.2.1.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı	14
1.2.2. Hamidiye Alayları.....	16
2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ	18
2.1. İttihat ve Terakki Partisi ve Kürtler.....	18
2.2. İkinci Meşrutiyet'in Kürtlere Yansıması	21
2.3. İlk Kürt Örgütleri.....	25
2.3.1. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti	26
2.3.2. Hevi Cemiyeti.....	27
2.4. Kürt ve Ermeni İlişkileri	28
2.5. Bitlis Olayları	30
2.6. Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler	31
3. MÜTAREKE DÖNEMİ.....	35
3.1. Mondros Süreci	35
3.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası İlk Kürt Örgütlenmeleri	36
3.2.1. Kürdistan Teali Cemiyeti	37
3.2.2. Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti	40
3.3. Sevr Süreci	41

3.3.1. İngiltere'nin Kürt Politikası.....	42
3.3.1.1. Musul Üzerinde Kemalist ve İngiliz Rekabeti	44
3.3.1.2. Binbaşı Noel'in Faaliyetleri	46
3.3.2. Fransa'nın Kürt Politikası	48
3.3.3. Paris Konferansı'nda Kürtler ve Kürt Sorunu	49
3.3.4. Londra ve San Remo Konferansları.....	54
3.3.5. Sevr Antlaşması ve Kürtler Açısından Sonuçları	56
4. KURTULUŞ SAVAŞI VE KÜRTLER	60
4.1. Kemalistlerin Kürt Politikası	60
4.2. TBMM ve Kürtler	62
4.3. Koçgiri İsyanı	65
5. LOZAN SÜRECİ	68
5.1. Lozan Öncesi Siyasal Atmosfer ve Genel Bir Değerlendirme	68
5.2. Azınlıklar Sorunu ve Kürtler	73
5.3. Musul Sorunu	76
5.4. Lozan Barış Antlaşması ve Kürtler Açısından Sonuçları	79
SONUÇ.....	81
KAYNAKLAR.....	82

GİRİŞ

Türkiye'nin en temel meselesinin Kürt sorunu olduğu gerçeği, neredeyse bütün siyasal aktörler ve toplumsal sınıflar tarafından kabul edilmektedir. Fakat bu sorunun nedenleri ve teşhisi konusunda birbirinden çok farklı görüş ve düşünceler mevcuttur. Kürt sorununu tanımlamada birbirinden farklı fikir ve anlayışların bulunmasının iki temel nedeni vardır: Bu nedenlerden ilki ve aynı zamanda en önemlisi, toplumdaki bilgi eksikliğidir. Bir diğer neden ise ideolojiktir. Hem siyasal karar vericilerin hem de toplumun bu bahsedilen nedenlerden ötürü sorunun teşhisinde ortak bir noktada buluşamamaları sorunun çözümünü güçleştirmiştir. Nitekim Türkiye'de Kürt sorunu henüz oluşum evresindeyken yapılan birtakım yanlış teşhis ve müdahaleler, on binlerce insanın ölümüne neden olmuş ve toplumun çeşitli katmanları arasında nefretin yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Keza, Türkiye'de, "orta yoğunluklu iç savaş" olarak tanımlanabilecek bir çatışmanın hâlâ sürüyor olması, Kürt sorununun 'doğru' anlaşılmasının önemini bir kez daha artırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kürt sorunu, yalnızca, birtakım nedenlerden dolayı çözülememiş bir sorun değil, aynı zamanda onu doğuran tarihsel ve sosyal gerekçelerin doğru anlaşılabilmesi meselesidir.

Kürt sorunu, Türkiye'nin yüzyılı aşkın bir süredir yüz yüze kaldığı bir meseledir. Kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'na değin uzanan bu meselenin siyasi, ekonomik, etnik ve psikolojik nedenleri vardır.¹ Bu anlamda sorun, Türkiye için son iki yüzyılın esas hikâyesi olan modernleşme serüvenine ve bu süreçte yaşanan kırılmalar, dönüşümler ve kopukluklara ilişkilendirilerek anlaşılmalıdır.² Bunu yaparken Kürtleri 'edilgen' veya uluslararası güçlerin 'figüranı' olarak tahlil etmek, meseleyi iç dinamiklerinden uzaklaştıracağı için sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Diğer bir deyişle, Kürt sorununun tarihsel boyutu incelenirken Kürtler, meselenin öncelikli 'özne'si olarak ele alınmalıdır.

Bu çerçeveye uygun olarak beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernleşme ve merkezileşme hareketlerinin Kürtlere yansımaları, buna gösterilen tepkiler, bunun Kürt milliyetçiliği açısından niteliği ve bu dönemdeki uluslararası konjonktürün Kürt hareketlerindeki etkisi ele alınmıştır.

¹ Yayman, H. (2011). Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası. İstanbul: Doğan Yayıncılık. s. 19.

² Yeğen, M. (2011). Devlet Söyleminde Kürt Sorunu (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 9-10.

İkinci bölüm, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sahneye çıkması ile Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar geçen dönemi konu alıyor. Bu dönemde Kürtlerin İttihatçılarla münasebetleri, ilk Kürt örgütlerinin ortaya çıkışı, Birinci Dünya Savaşı'nın Kürtler ve Kürt milliyetçiliği açısından sonuçları ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda fiili olarak parçalanan Osmanlı'da farklı etnik unsurlar kendi kaderlerini tayin etmekle meşgul iken, bunun Kürtlere benzer bir şekilde sirayet edememiş olmasının dini, ekonomik, toplumsal ve coğrafi nedenleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede Sevr Antlaşması'nın Kürtler için öngördüğü gelecek, Kürtlerin Sevr'e gösterdiği tepkilerin yanı sıra bu tepkilerin nedenleri ve sonuçları anlatılmıştır. Ayrıca, bu dönemde kurulan Kürt örgütlerinin siyasal bir sonuç elde edememiş olmasının sebepleri, "Kürtlük" boyutu ihmal edilmeden fakat bilhassa ekonomik ve dini çerçevede ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm, Kürtleri kendi saflarına çekmek için Kemalistlerin gösterdikleri çaba, bu çabanın sonuç vermesinde dini ve ekonomik faktörlerin biraradalığı ve ilk dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) Kürtlerin temsiliyeti konusu incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise, Kürt sorununun bugüne yansımalarının hukuki bir metni olan Lozan Antlaşması'yla birlikte Kürt sorununun uluslararası niteliğini kaybedip yerelleşmesi, Lozan'da İngilizlerin Kürt politikası, Lozan metninde Kürtleri ilgilendiren azınlıklar ve Musul sorununun çözülüş tarzı ve Lozan Antlaşması'nın Kürtler açısından sonuçları anlatılmaktadır.

Son olarak da çalışmada kullanılan metodolojiden bahsedilebilir. Bu açıdan çalışmada iki temel sınırlandırmaya gidilmiştir. İlk sınırlandırma coğrafyaya ilişkindir. Kürt sorunu her ne kadar İran, Irak ve Suriye'yi de içine alan karmaşık bir mesele olsa da, bu çalışmada ağırlıklı olarak sorunun Türkiye ayağı ele alınmıştır. Fakat konunun Türkiye'yi ilgilendiren bölümlerinde bu ülkeler de inceleme konusu yapılmıştır.

Diğer bir sınırlandırma ise zamanla ilgilidir. Çalışmada özellikle, Kürt sorununun bugüne yansımalarının esas kökenlerini kapsayan İkinci Meşrutiyet'in ilanını (1908) ile 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması arasında geçen dönem inceleme konusu yapılmıştır. Bu bahsi geçen dönem; Kürtlerin Osmanlı devletindeki

konuuları ve Osmanlı modernleşmesinden ayrı düşünölemeyeceği için çalışmanın birinci bölümü Osmanlı-Kürt ilişkilerine ayrılmıştır.

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE KÜRTLER

1.1. Tanzimat Öncesi Kürt Hareketleri

16. yüzyılın başlarında Osmanlı ile Safevi İmparatorluğu arasında, “Kürdistan”³ olarak bilinen bölgede siyasi, askeri ve dini bir mücadele yaşanıyordu. Bahsi geçen bölgede yaşayan Kürtler ve Türkmenler mezhep özelliklerinden dolayı bu mücadelenin öznesi konumundaydılar. Doğu Anadolu’da yaşayan Türkmen aşiretlerinin çoğu, İran’da beliren Safevi-Şii mezhebini benimsemişlerdi. “Kızılbaş” olarak adlandırılan bu aşiretler kurumsal ve hiyerarşik yapısını Sünni mezhebi üzerine inşa etmiş olan Osmanlı Devleti için tehdit oluşturmaktaydılar. Nitekim bu aşiretlerden bazıları Doğu Anadolu üzerinden Osmanlı içlerine doğru göç ediyorlardı ve göç etmiş bu aşiretlerin Orta Anadolu’da neden oldukları isyanlar Osmanlı’yı doğrudan etkiliyordu.⁴ Bu iktidar mücadelesinde diğer önemli bir unsur olan Kürtler ise, Sünni mezhebine tabiydiler. Kürtlerin Sünni kimliği, Safevilerin Doğu Anadolu’daki çıkarlarına tehdit oluştururken, bölgeyi ele geçirme planları yapan Osmanlılara büyük bir kolaylık sağlamaktaydı.

Safevi hükümdarı Şah İsmail’in Kürtlere yönelik politikası, kendisinden önce Doğu Anadolu’da hüküm sürmüş Uzun Hasan ile aynıydı. Her ikisi de Kürt emirlerini⁵ ortadan kaldırmış, yerlerine kendi adamlarını yerleştirmişlerdi. Şah’ın bu politikasına direnen ve bağımsız kalmaya çalışan bazı aşiretlerin isyanları sert bir şekilde bastırılmıştı. Ayrıca, Şah’a bağlılıklarını bildirmek üzere onu ziyaret eden on altı Kürt reisi hapsedilmişti.⁶ Şah İsmail, merkezi iktidar gücünü kullanarak bölgeyi ve aşiretleri doğrudan denetimi altına almak istiyordu. Özellikle zor ulaşılabilen dağlık

³ Bu terim, çalışmanın kimi yerlerinde coğrafi, kimi yerlerinde ise siyasi manada kullanılmıştır. Her ne kadar bu terimle sınırları belli bir coğrafyayı veya devleti tanımlamak tam olarak mümkün değilse de, bilimsel çalışmalarda, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları İran’ın Türkiye ve Irak sınırına yakın doğu bölümü, Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Bölgesi’nin bazı bölümleri, Irak’taki Kürdistan Özerk Bölgesi ve Suriye’nin Kuzey Batı’sını içine alan bölge kastedilmektedir.

⁴ McDowall, D. (2004). Modern Kürt Tarihi. (Çev. N. Domaniç). Ankara: Doruk Yayıncılık. s. 52-53.

⁵ Kürtler 19. Yüzyıla kadar, “emirlik” olarak bilinen, Ortaçağ Avrupa’sının Feodal Beyliklerine benzer bir yapı ile yönetildiler. Bu bahsedilen yapı, başında bir Mir’in (Bey’in) bulunduğu bir aşiret konfederasyonuydu.

⁶ Bruinessen, M.V. (2011). Ağa, Şeyh ve Devlet. (7.Baskı). (Çev. B. Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 211.

bölgelerde bazı Kürt aşiretleri nispeten hala güçlüydüler; fakat hiçbiri Safeviler karşısında siyasal ve askeri bir güç haline gelemediler.⁷

Osmanlıların Kürtlere yönelik politikası, Safevilerden farklıydı. Bölgenin merkezi bir sistemle doğrudan yönetilemeyeceğini bilen Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim (I. Selim), yerleşik Kürt aşiretlerine birtakım yerel yetkiler vermeyi düşünüyordu. Zira bölgenin merkezi bir şekilde vergilendirilmesi zordu; ayrıca Osmanlı, sınır bölgelerinde yeterli sayıda askeri sürekli bir şekilde bulundurabilecek kapasiteye de sahip değildi.⁸

Osmanlı'nın ve Kürtlerin İslam'ın Sünni mezhebine tabi olmaları, taraflar arasındaki ittifakı kolaylaştırmıştır. Fakat mezhep benzerliği dışında daha somut nedenler vardı. Şah İsmail'in batıya doğru genişlemek istemesinin, Osmanlı'nın ise doğu sınırlarını garanti altına alıp Ortadoğu'yu ele geçirme planlarının çakışma noktası, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu Bölgesi'ydi. Osmanlı nispeten merkezileşmişti, Safevi Devleti ise gittikçe merkezileşiyordu. Kürtler, bu iki merkezîyetçi devletin başkentinden kendisine en uzak olanına tabi olmak istiyordu. Bu açıdan bakıldığında Tebriz'den Kürt bölgelerine ulaşmak, İstanbul'dan müdahale etmekten daha kolaydı. Dolayısıyla Kürtler ve/veya Kürt aşiretleri doğal olarak pragmatik bir seçim yapmışlar, Çaldıran Savaşı (1514) öncesi Osmanlı saflarına katılmayı tercih etmişlerdir.

Osmanlı-Safevi savaşı, Erzincan ile Tebriz'in ortasında kalan Çaldıran ovasında (1514) gerçekleşti. 16 Kürt beyi de bu savaşta Osmanlı'ya katıldı. Safeviler kesin bir şekilde yenildiler. Fakat Diyarbakır'ın merkez olarak kabul edildiği Kürt bölgeleri, hala Osmanlı'nın toprağı değildi. Çaldıran Savaşı öncesi Safevilerin egemenliğinde yaşayan Kürt emirlikleri tekrar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. I. Selim, bu bölgeyi fethetmenin hem zor olduğunu hem de buna gerek kalmadan çözebileceğini düşünüyordu. I. Selim, Çaldıran Savaşı'ndan itibaren kendisine danışmanlık yapan ve aynı zamanda Kürtler arasında büyük bir saygınlığı olan din adamı ve diplomat İdris-i Bitlisi aracılığıyla Kürt emirlerini kazanmaya çalıştı. Bitlisi, bir Kürt olarak bölgeyi iyi tanıyor ve Kürtlerle nasıl müzakere edilebileceğini biliyordu. Safeviler döneminde güçlerini kaybetmeye başlayan yerel Kürt

⁷ Özoğlu, H. (2009). Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği. (2.Baskı). (Çev. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi. s. 64.

⁸ Mcdowall, s. 55.

emirliklere, Bitlisi'nin çabalarının da etkisiyle I. Selim tarafından eski mevkileri geri verildi ve bunlar nispeten özerk ve yarı bağımsız bir statü kazandılar. Bu politikayla Osmanlılar, imparatorluğun diğer bölgelerinde feodalizmi ortadan kaldırıp merkezileşmeye çalışırken, bu bölgede yarı feodal bir yapı kurmuş oldular. Kürt emirlikleri bunun karşılığında Osmanlı'yı tanıyacak ve gerektiğinde asker temin etmek ve belli oranda vergi ödemekle mükellef olacaktı.⁹

I. Selim'in Kürtlere yönelik bu görece yumuşak politikasının pratik bir nedeni vardı: Sultan Selim, Şah İsmail'in tarikatının bir imparatorluğa dönüşmesini izlemiş ve dinin manevi gücünün siyasal etkilerini bizzat kendi topraklarındaki Alevi-Şii isyanlarında görmüştü. Kendisi ise Sünni öğretisinin bu gücünü kullanmak istiyordu. Dolayısıyla Sünni-İslam halifelik kurumunun merkezi olan Memlûklerin Mısır'daki hakimiyetini ortadan kaldırmanın önemli bir adımı, arkasında sorunsuz bir tampon bölge bırakmaktı. Keza Safevilerin Kürtlere sorunlu ilişkisinin Şah İsmail'e nasıl zarar verdiği Çaldıran Savaşı'nda açığa çıkmıştı.

Çaldıran Savaşı sonrası bölgenin siyasal statüsü ve idare tarzı, Osmanlı'nın diğer eyaletlerinden büyük farklılıklar göstermiştir. Diyarbakır Eyaleti'nin on dokuz sancağından on bir tanesi geleneksel (merkezi) bir şekilde yönetilmiştir. Geriye kalan sancaklardan beş tanesi, babadan oğula geçen nispi-özerk bir statü ile yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönem için karşılaştırmalı bir örnek vermek gerekirse; her ikisi de farklı uçlarda olan Bosna ve Kürdistan'ın yönetim şekli birbirlerine çok benzemektedir. Tek fark; Bosna, İstanbul'a yakın olduğu için merkezi denetime daha fazla maruz kalıyordu. Kürtler ise merkezden çok uzak oldukları için denetimden uzaktı. Bu anlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili olarak veraset sisteminin uygulandığı yegane bölge Kürdistan'dı.¹⁰ Öte yandan, zaman içerisinde 16 farklı emirlik veya hükümet yaratılmıştı. Derebeylik sistemi bölgenin sadece yüzde 30'unda uygulanmıştı; fakat bu, yerel güçler ile merkezi otorite arasında dengenin sağlanmasına yeterli olmuştu. Merkezin egemen olduğu ve vali ile yönetilen

⁹ Shaw, S. J. ; Shaw. E.K. (2008). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (Cilt-1). (3. Baskı). (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları. s. 114. ; Mcdowall, s. 56. ; Özer, A. (2010). Beş Büyük Kavşakta Kürtler ve Türkler. (2. Baskı). İstanbul: Hemen Kitap. s. 115.

¹⁰ Hammer, V. H. (2008). Osmanlı Devleti Tarihi. (Çev. M. Ata). İstanbul: Kapı Yayınları. s. 363-364.

bölgelerde bile pratikte çoğu defa tımar sistemi babadan oğula geçtiği için merkezin belirleyici etkisi yoktu.¹¹

Bütün bu anlatılanlara karşın, Kürtler ve Osmanlı Devleti arasında kurulan karşılıklı ilişkilerin her zaman için mükemmel olduğu söylenemez. İzady, Osmanlı'nın Kürtlerin yerel siyasal istemlerine karşı hoşgörüsünün ancak kısa bir süre sürdüğünü, I. Selim tarafından verilen özerkliğin Kürtlere çok geniş yetkiler tanıdığını; fakat Selim'in saltanatının sonlarına doğru verilen sözlerin unutulduğunu ifade ediyor. Ayrıca zamanla çok sayıda Kürt, Orta ve Kuzey Anadolu'ya sürülmüş, böylece bugünkü İç Anadolu'daki Kürt yerleşim bölgelerinin temelleri atılmıştı.¹²

Sonuç ne olursa olsun, 16. yüzyılın siyasal konjonktüründe Kürtler için başka bir seçeneğin olmadığı görülüyor. Bir yandan Doğu Anadolu'nun Safeviler tarafından Türkmenleştirilmesi politikası, diğer taraftan ise Kürtlerin bağımsız bir devlet kurabilecek askeri güce ve siyasi birliğe sahip olmadıkları gerçeği, Kürtlerin, Osmanlı'nın yanında yer almasının bir seçim değil zorunluluk olduğunu gösteriyor.

19. yüzyıla doğru İstanbul ile yerel Kürt aşiretleri ve emirlikleri arasındaki ilişkilerin bozulduğu ve “zımni antlaşmalar”ın hükmünü yitirdiği görülüyor. Daha 17. yüzyılda bunun emareleri görülmeye başlanmıştı. Yönetimin babadan oğula geçtiği sancakların bazıları vergi ve iç müdahaleden uzak olmalarına rağmen, Osmanlı yetkilileri, vergilendirme ve yönetim değişikliğine gitmişti. Kuşkusuz bu, büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Aynı şekilde Kürtler de Osmanlı-Safevi toprak çekişmelerinde fırsatçılık yapmaktan geri kalmamıştı. Örneğin Bitlis'i yöneten Şeref Han, 1531'de bir anda Safevilerin tarafına geçmiş ve bölgedeki Osmanlı konumunu tehlikeye atmıştı. Çünkü Bitlis, en güçlü emirliklerden biriydi.¹³ Kapsamlı bir şekilde Osmanlı merkezi otoritesinin Kürt aşiret ve emirliklerine karışması ise, 1683 Viyana bozgununa denk gelir. Kanuni Sultan Süleyman, Diyarbakır'a genel bir vali atamıştı. Yerel güçlerin elinde olan tımarlar, Osmanlı himayesine alınmıştı. Aşiret beyleri ancak kısmi bir özerklik ile yetinmek zorunda kalmışlardı.¹⁴

¹¹ Mcdowall, s. 56-57.

¹² İzady, M. R. (2011). Kürtler Bir El Kitabı. (Çev. C. Atıla). İstanbul: Doz Yayıncılık. s. 116.

¹³ Mcdowall, s. 59-60.

¹⁴ Nikitine, B. (2010). Kürtler. (2. Baskı). (Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 346-347.

Kürtlerin Osmanlı Devleti içindeki konumları için birinci evre olarak adlandırılabilen şu ana kadar bahsedilen dönem, inişli çıkışlı bir rota izlemiştir. Birtakım merkezi müdahaleler özerk yapıyı arkaik döneminden uzaklaştırmış olabilir; fakat Kürtler hala imparatorlukta görece özerk bir yapıda kalmak için direnmeye devam etmişlerdir. Asıl kopuş için 19. yüzyılın başını beklemek gerekecekti. Ayrıca bu dönemde, diğer Müslüman ulusların çoğu gibi Kürtler için de modern manada milliyetçilikten bahsedilemez. Osmanlı vatandaşlığının Müslümanlar için “Millet-i Hakime” tanımı, ulus olma süreçlerinde geciktirici rol oynamıştı. Ümmet ve Müslüman kimliği, soy kimliğinden daha baskındı. Nitekim Kürtlerin merkezle olan çatışma ve anlaşmazlıkların çoğu, sadece daha fazla “yerel haklar” elde etmek içindi. Dolayısıyla bu dönemde Kürt sorunundan bahsetmek için henüz erkendir. Fakat 19. yüzyılda çok büyük bir sorun teşkil etmeye başlayacak olan merkez ile yerel beyler arasındaki ihtilaf ve çatışmaların ilk temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştı.

1.2. Osmanlı'nın Merkezileşmesi ve Kürtler

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın eski askeri, ekonomik ve siyasi gücünü kaybetmeye başladığı görülüyor. II. Viyana kuşatmasının (1683) başarısızlığı sonrası yapılan savaşlarda başta Macaristan olmak üzere bir dizi toprak kayıpları yaşanmıştı. 1774 Osmanlı-Rus savaşı ile birlikte Kırım, bağımsızlığını ilan etmişti. 19. yüzyıldan itibaren “Hasta Adam” olarak anılmaya başlayacak Osmanlı, Avrupa'nın askeri ve teknik üstünlüklerini kabul etmiş ve toprak kayıplarını telafi etmek ya da en azından mevcut toprakların korunması için askeri reformların elzem olduğunun farkına varmıştı. Fakat askeri reformların önündeki en büyük engel Yeniçerilerdi. Nitekim, düzenli bir ordu kurup askeri reformlar yapmaya çalışan III. Selim 1807'de tahttan indirilmişti. Askeri başarısızlıkları ekonomik sorunlar takip etmişti. Coğrafi keşiflerin etkisiyle ipek yolu önemini kaybetmişti. Bu önemli gelir kaynağından mahrum kalan devlet, çözümü köylüye daha fazla vergi salmakta bulmuştu. Fakat köylünün bu vergi baskısından kurtulmak için çoğunlukla toprağını terk edip kaçması, mevcut vergi gelirlerine de darbe vurmuştu. Tımar sistemi de eskisi gibi çalışmıyordu. Bunun yerine iltizam sisteminin kurulması, beraberinde keyfi uygulamaları da getirmişti. Farklı milletlerden müteşekkil İmparatorluk için en

korkuncu Fransız İhtilâli (1789) sonrası ortaya çıkan milliyetçi fikirlerdi. Rusya; Ermeni cemaati ve Balkanlardaki Slavlarla ilgilenmeye başlamıştı. Yunanlılar, 1829'da bağımsızlıklarını elde etmişti. Tüm bu gelişmelere karşın, Osmanlı çok güçsüzdü. Hatta 1833'te Kütahya'ya kadar gelen Mısırlı M. Ali Paşa; Rusya ile İngiltere'nin araya girmesiyle durdurulabilmişti. Bu nedenlere bağlı olarak İmparatorluk önce sınırlardan parçalanmaya başlamıştı. Bütün bu gelişmelerden “Kürdistan” da nasibini alacaktı.

19. yüzyıl'da Kürt emirlikleri için ‘ölüm çanları’ çalmaya başlamıştı. II. Mahmut (1808-1839), Kürdistan bölgesinde merkezi otoriteyi tesis etmek ve bütün yerel emirlikleri dağıtmak istiyordu. Bu politikanın çeşitli nedenleri vardı: Rusya bu bölgede etkin bir rol almaya başlamıştı ve Osmanlı'nın emirlikler lehine zayıflaması, Kürtlerin ilerde bağımsız bir devlet kurmaları ile sonuçlanabilirdi. Dolayısıyla bağımsız emirliklerin de Osmanlı paralelinde zayıflatılması gerekti. Ayrıca, merkezi denetim sağlanabilseydi, aşiretlerin topladığı vergi de doğrudan Osmanlı kasasına girmeye başlayacaktı. Bu açıdan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ile daha da güçlenen II. Mahmut, Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa'yı yerel direnişleri kırmak için bölgeye gönderdi. Bunun sonucunda, 1840 tarihine gelindiğinde, I.Selim döneminden beri belli aralıklarla değişime uğrayan Kürt emirliklerinin sahip olduğu özerklikler çoğunlukla ortadan kalkmıştı. 1847'de ise, son büyük emirlik olan ve merkezi, Cizre'de bulunan Botan Emirliği'nin de ortadan kalkmasıyla aşiretler arasında bir iktidar boşluğu yaşanacaktı. Osmanlı teorik olarak merkezileşmişti; fakat bölgeyi merkezi bir şekilde yönetebilecek askeri ve siyasi güce sahip olmadığı için, aşiretler arası antlaşmazlıkları çözebilecek ve otorite boşluğunu doldurabilecek tek güç şeyhlerdi. Dolayısıyla o ana kadar seküler bir emirlik sistemiyle yönetilen Kürtler, bu süreçten sonra dini bir otorite olan şeyhlerin etkisine girecekti.

1.2.1. Yerel Emirliklerin Yıkılışı

19. yüzyıl boyunca devam eden isyanlardan hem etki alanı hem de nitelik bakımından diğerlerinden ayrılan üç tanesinden (Revadüzlü Mir Muhammed Paşa, Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah) bahsetmek gerekir. Bu isyanlardaki amacın ne olduğu; isyanların Kürtlük hisleriyle mi yoksa birtakım “yerel haklar”ın elde

edilmesi için mi ortaya çıktığının anlaşılması, hem Kurtuluş savaşı süreci hem de Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki Kürt hareketlerini anlamak açısından önemlidir.

1.2.1.1. Mir Muhammed İsyanı

“Güney Kürdistan” (bugünkü Irak Kürdistan Özerk Bölgesi) olarak bilinen bölgede Soran Emirliği'nin¹⁵ beyi olan Mir Muhammed,¹⁶ Osmanlı'yı uzun süre uğraştıracak bir isyana kalkışmıştı. Mir Muhammed, 1830-1831'de Bağdat valisi tarafından tanınmış olmasına rağmen, onun Soran bölgesi dışındaki aşiret ve emirlikler üzerinde hak iddia edip seferler düzenlemeye kalkışması dikkatlerin onun üzerinde toplanmasına neden olmuştu.¹⁷ Bağdat valisi, Mir Muhammed'in bu yayılcı politikasına göz yumup ona paşalık unvanı vermiş olmasına rağmen yeni bir tehlike belirmişti. Mir, kuvvetlerini Mardin ve Nizip üzerine sürmüş ve Mısırlı İbrahim Paşa ile bağlantıya geçtiği haberleri gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine İstanbul, Mustafa Reşit Paşa'yı bu isyanın bastırılması için göndermişti. Yol boyunca Bağdat ve Musul valileri de Paşa'ya katılacaklardı.¹⁸ Fakat o dönem Osmanlı'nın lehine çeşitli faaliyetlerde bulunmak üzere bölgede bulunan İngiliz ajanı Richard Wood, Bağdat valisini savaşı bir çözüm konusunda ikna etmişti. Böylece Mir Muhammed, Sultan'a bağlılığını bildirmek için İstanbul'a götürülmüş, dönüş yolunda (1837) ise Trabzon'da öldürülmüştü.¹⁹

Bu isyan, yabancı güçlerin bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. İngilizler Osmanlı gibi zayıflamakta olan ve kontrol edilebilir bir gücün varlığını istemektedir. 1833'teki Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanında olduğu gibi bu olayda da İngiltere devreye girmişti. Nitekim İngiliz ajanı Richard Wood, olayların seyrini değiştirmiştir. Wood, Mir Muhammed'in Osmanlı ile sıcak bir temas kurması halinde Osmanlı'nın kesin bir şekilde yenileceğini düşünüyordu. Bunu önlemek

¹⁵ 19. yüzyılın başında Soran bölgesi, kuzeyde Hakkari ve İran toprakları, güneyde ise Baban aşireti ve emirliklerine kadar uzanıyordu. Celil, C. (1992). XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler. (Çev. M. Demir). Ankara: Öz-Ge Yayınları. s. 72.

¹⁶ Soran aşiretinin en ünlü Bey'i olarak tanınmaktadır. 1783'te Revandüz'de (Bugün Irak'ın kuzeyinde bulunan Bölgesel Kürdistan Bölgesi'nin Erbil iline bağlı bir ilçe) doğmuştur. Jwaideh, W. (2009). Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. (6. Baskı). (Çev. İ. Çeken ve A. Duman). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 116.

¹⁷ Hakan, S. (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri. (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayıncılık. s. 70-71.

¹⁸ Bruinessen. s. 270.

¹⁹ Mcdowall, s. 76-77.

amacıyla Mir'in, İstanbul'a bağlılığını bildirmesi için tarafları ikna etmişti. İngiltere'nin bu tutumunun diğer bir nedeni de Rusya idi. Kürdistan'ın güneyinde kurulacak bir devlet, Rusya'nın himayesine girebilirdi ve İngiltere'nin Basra ve Hindistan sömürge hatlarına zarar verebilirdi. Mir Muhammed'i desteklemek için 800 kişilik bir Rus piyade taburunun bölgeye intikal ettiği düşünüldüğünde bu korku yersiz de sayılmazdı.

Bu isyan aynı zamanda din ve halifelik faktörünün Kürtler üzerinde ne kadar etkili olduğunu da göstermektedir. Halife Sultan'a karşı savaşmanın dinen yasaklandığını belirten bir Şeyhülislam fetvası, Mir Muhammed'e destek veren yerel halk ve aşiret reislerini oldukça etkilemişti.²⁰

19. yüzyılın bu ilk büyük isyanının amaçları arasında bağımsız bir devlet kurmak fikri var mıydı, isyanın milli niteliğinden bahsedilebilir mi, ya da bu isyan merkezileşmeye karşı birtakım yerel hakları elde etmek için klasik bir güç gösterisi miydi? Aslında İsyanın gelişimi ve niteliği bütün ihtimalleri doğrulayabilecek niteliktedir; fakat her durumda da ihtiyatlı olmayı gerektirir. Mir Muhammed, yerel rakiplerini yendikten sonra birtakım düzenlemelere gidiyor. Soyguncular ve çapulcuların denetimi için karakollar kuruyor. Revandüz şehrinde düzenli faaliyette bulunan bir divan kuruluyor. Savunma hattını güçlendirmek için silah üreticilerini bölgesine davet ediyor ve silah üretimi için bir cephane tesisi açılıyor. 15 bin kişilik ordu hazır halde bekletiliyor. Bağımsızlığının ifadesi olarak bakır ve gümüş sikkeler darp ediyor. Ön yüzünde “ El Emir Mansur Muhammed Bey” olarak yazılan sikkeler, Mir'in gerçekten İstanbul için tehlikeli olmaya başladığını gösteriyordu.²¹ Bunlar ilk bakışta devlet kurmaya yönelik davranışlar olarak görülebilir. Fakat buna rağmen Mir Muhammed, Osmanlı orduları ile karşı karşıya gelmekten çekinmişti. Muhtemelen Padişah'a bağlılığını bildirmek için İstanbul'a gittiğinde bağımsız bir devlet fikri aklında yoktu ve birtakım yerel haklarla yetinebilecek durumdaydı. Fakat Mir'in İstanbul dönüşü yolda öldürülmesi, Tanzimat Fermanı'nın(1839) ilanı öncesi en büyük Kürt emirliğinin sonu olmuştu.

²⁰ İzady, s. 124.

²¹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu. (1998). Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi. (3. Baskı). (Çev. M. Aras). İstanbul: Peri Yayınları. s. 13-14.

1.2.1.2. Bedirhan Bey İsyanı

Merkezi, Cezire’de (Cizre) bulunan Botan Emirliği’nin en tanınmış şahsiyeti Bedirhan Bey’dir. Tanzimat Fermanı’nı ilan edip reform sürecini başlatan Osmanlı, Bedirhan Bey’in yükselmeye başladığı bir dönemde yarı-otonom emirlikleri bastırmakla meşguldu. Nizip Savaşı’nda (1839) Osmanlı safında Mısırlı İbrahim Paşa’ya karşı savaşmış olan Bedirhan, Osmanlı ordusunda paşalık unvanı almıştı. Savaş sonrasında ise Cezire’ye çekilen Bedirhan, güç kaybetmeye başlayan İstanbul’dan bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Osmanlı’nın merkezileşme politikalarının etkisiyle Kürt aşiret ve emirliklerin zayıflamış olduğu bir dönemde Bedirhan’ın güçlenerek çıktığı, merkezi bir emirlik inşa ettiği görülüyor. Kuşkusuz bu kadar hızlı yükselmesinin en büyük nedeni aşiretlerin güç kaybetmesi sonucu ortaya çıkan iktidar boşluğu idi. Nitekim aynı dönemde Revandüzlü Mir Muhammed İsyanı bastırılmıştı. Soran ile Bahdınan olarak bilinen beylikler de tarihe karışmıştı. Bedirhan Bey’e rakip olabilecek Hakkari miri ise eski gücünde değildi.²²

Bütün güçlü yerel aşiretler devletin bastırması ile zayıflamışken, Bedirhan’ın bu süreçten güçlenmiş olarak çıkmasının önemli bir nedeni de Osmanlı’nın buna göz yummuş olmasıdır. Bir taraftan Mısırlı Ali Paşa’nın, diğer taraftan ise Revandüzlü Muhammed’in sürekli isyan halinde olması, İstanbul’un Bedirhan Bey’e karşı yumuşak bir tavır takınmasını sağlamıştı. Mısırlı Ali Paşa isyanının bastırılmasında Bedirhan’ın desteği alınmak istenmişti. Diğer taraftan Hakkari’de yaşayan Nasturiler²³, Avrupalı Hıristiyan misyonerlerin ilgi odağı olmaya başlamışlardı. Osmanlı, bu durumdan endişelenmeye başlamıştı. Vergi vermek istemeyen Nasturilere karşı toplu bir katliama girişen Bedirhan Bey’e, Osmanlı uzun bir süre tepki göstermemişti.

Eski güçlerini kaybetmiş olan aşiret ve emirlikler Bedirhan Bey ile birleşme yoluna gidip aralarında ittifak kurmuşlardı. Van emiri Mahmut Bey, Hakkari emiri Nurullah Bey, Muş emiri Şerif Bey, Hizan emiri Halid Bey ittifak antlaşması yapmış olan yerel güçlerden birkaç tanesiydi. Bedirhan bundan sonra sadece Botan

²² Jwaideh, s. 132-133.

²³ Asuriler arasında Hıristiyanlığın kendilerine has bir mezhebini benimsemiş olanları Nasturi olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, Rewanduz ve Amidiye’den başlayarak Van ve Urmiye Gölleri arasında kalan coğrafyada yaşamışlardır. Bilhassa Hakkari bölgesinde etkin olmuşlardır. Hakkari’de “Mar Şemun” olarak adlandırılan Patrikleri hem İran hem de Osmanlı Nasturileri arasında itibar görüp lider olarak kabul edilmektedir. Hakan, s. 157-158.

bölgesinde değil, El Cezire (Irak'ın kuzeyi), Doğu Anadolu ve Güneydoğu'da da etkin bir konuma gelmişti.²⁴

Bedirhan Bey'in 1843 ve 1846'da olmak üzere iki defa Nasturiler üzerine sefer düzenleyip on binden fazla insanı öldürmesi, gücünün artık tehlikeli olmaya başladığının Avrupa tarafından fark edilmesine neden oldu. Bölgede Amerikalı Hıristiyan misyonerlerin varlığından rahatsızlık duyduğu için katliamların önlenmesinde ağır hareket etmiş olan Osmanlı, Avrupa'dan şiddetli tepkiler almıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya çok sert protesto mesajları çekmişti. Avrupa'nın tepkisi, Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması için Osmanlı'ya büyük bir fırsat vermişti. Avrupa'nın da desteğini alan Osmanlı, isyanı bastırdı ve Bedirhan, 1847'de teslim oldu. Böylece son büyük Kürt emirliği de ortadan kalkmış oldu.

Bedirhan Bey'in bağımsız bir devlet tasarlamış olduğu fikri bazı Kürt milliyetçileri arasında kabul görmüş bir düşünce olmasına rağmen, Bruinessen bu konuda ihtiyatlı davranılması gerektiğini ve bununla ilgili kanıtların olmadığını söylemektedir:

"...Elimizdeki kaynaklarda bu iddiayı [Bağımsız bir Kürdistan kurma fikri] doğrulayıcı bir husus yok: Bedirhan ayaklanmıştı, ama başka nedenlerle ve daha sınırlı amaçlarla. Osmanlı merkezileşmesinin sekteye uğramasından yararlanarak komşu bölgeleri fethetti.... Mir, konuklarına [Bedirhan'ı 1846'da ziyaret eden Amerikalı iki misyonere] ayrıca, sultana bağlılık sözünden dönmeye niyeti olmadığını da söylemişti. Bu da, milliyetçi ve ayrılmacı emeller taşıdığına dair daha sonraki yorumları en azından şüpheyle karşılamayı gerektirir."²⁵

Bu hareketin bağımsız bir devlet kurmak amacıyla olduğunu iddia eden Mehmet Emin Zeki Bey ise konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

"...Türklerin boyunduruğu altında bulunan Kürt beldelerinin tümünü kurtarmak için sebep ve vesilelerin arayışına koyularak [Bedirhan Bey] hazırlığını yapmaya başladı. Bu Kürt emir; diğer Kürt liderlerin birliktelikleri sayesinde bu beldelerin özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını

²⁴ Chirguh, B. (2009). Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri. (Çev. N. Nuyan). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 34.

²⁵ Bruinessen, s. 275-276.

sağlamaya ve aralarında kuvvetli bir kardeşlik bağıni oluşturmaya çalıştığı gibi, beri taraftan Van, Hakkari ve Muş beldelerinin Kürt aşiret reisleri ile meşhur bazı şeyh ve mürsitler de bu çok önemli işte, kendisi ile ittifak içinde idiler.”²⁶

Bedirhan'ın bağımsız bir devlet kurma fikrinde olup olmadığı sorusu, Kürt sorununun milliyetçi yönünü anlamak açısından önemlidir. Fakat tartışmalar birbirlerini yanlışlayan kanıtlar ile doludur. Ama herkesin şu konuda mutabık olduğunu söylemek yanlış olmaz: 20. Yüzyılın ilk yarısındaki Kürt hareketlerinin çoğunu Bedirhan ailesi örgütleyecekti. 1898'de Mısır'da basılan ilk Kürtçe gazete, Birinci Dünya Savaşı sonrası 1918'de kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ve 1927 Xoybun gibi milliyetçi örgütlenmelerin çoğunun kuruculuğunu Bedirhan ailesi yapmıştır. Dolayısıyla Mir Bedirhan'ın yenilgisi ve ailesinin sürgün yaşantısı, Kürt milliyetçiliğinin ve Kürt sorununun sonraki süreçte geçirdiği evreleri doğrudan etkilemiştir.

1.2.1.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı

Kürt emirlikleri, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı merkezi otoritesine boyun eğmişlerdi. Bedirhan Bey'in 1947'de tasfiye edilmesi ile birlikte Kürt aşiretleri arasında önderlik sorunu ve otorite boşluğu yaşanmıştı. Yeni bir siyasi önderlik için en uygun adaylar şeyhlerdi. Nitekim Bedirhan İsyanı'ndan sonraki Kürt hareketlerinin çoğu (Şeyh Sait İsyanı dahil), şeyhlerin yönlendirmesi veya bizatihi önderlik etmeleri ile gerçekleşmişti. 1870'lere gelindiğinde Şeyh Ubeydullah'ın Kürtler arasında büyük bir isyan tertiplemiş olması, şeyhlerin güç kazanmasına güzel bir örnekti. Ayrıca Şeyhler, Kürt milliyetçiliği için de önemli bir dönüm noktasıydı.²⁷ Örneğin Şeyh Ubeydullah, o dönem Hakkari'de bir Amerikalı misyoner olarak bulunan Mr.Cochran'a yazmış olduğu bir mektubunda modern milliyetçi tarife uyan bir dil kullanmıştı:

²⁶ Zeki Bey, M.E. (2011). Kürtler ve Kürdistan Tarihi. (3. Baskı). (Çev. V. İnce, M. Dağ, R.Adak, Ş.Aslan). İstanbul: Nubihar Yayınları. s. 220.

²⁷ Olson, R. (1992). Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925). (Çev. B. Peker ve N. Kırac.). : Ankara: Özge Yayınları. s. 12-13.

“500.000’den fazla aileden müteşekkil olan Kürt milleti ayrı bir halktır. Dinleri farklıdır ve yasaları ve gelenekleri ayrıdır... Biz de farklı bir milletiz. Biz de kendi işlerimizin bizim elimizde olmasını istiyoruz; ki böylece kendi suçlarımızın cezalandırılmasında güçlü ve bağımsız olabilelim ve diğer milletler gibi imtiyazlara sahip olalım... Bizim amacımız budur... Aksi takdirde, Kürdistan’ın tamamı hükümetlerinin ellerinde çektikleri sürüp giden kötü fiillere ve baskıya son veremedikleri için meseleyi kendileri ele alacaklardır.”²⁸

Bruinessen, Şeyh Ubeydullah hareketini milliyetçi karakter taşıyan ilk Kürt isyanı olarak tanımlıyor. Ona göre bu isyan başarısız olmasına rağmen, ondan sonraki Nakşibendi şeyhlerinin birçoğu, ‘milliyetçi tonlar’ kullanmışlardır.²⁹ Bu milliyetçi fikirleri tetikleyen şey, belirginleşmeye başlayan Ermeni devleti korkusuydu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması’nın 61. Maddesi, Ermeni cemaatinin korunmasını öngörüyordu. Osmanlı, bağımsız bir Ermeni devleti yapılanmasından endişe duyuyordu. Bu nedenle Osmanlı, Şeyh Ubeydullah’a, tıpkı Bedirhan Bey’in Nasturilere saldırmasında olduğu gibi arka çıkıyordu. Benzer şekilde, ‘Ermeni devleti korkusu’ Kürtler arasında Şeyh etrafında birleşmek için büyük bir neden yaratmıştı.

İsyan, 1880’de başladı. Şeyh, İran topraklarına girdi. İsyancılar, Urmiye ovasında İran güçlerine yenildi. Bu isyan’ın başarıya ulaşamamasında dış güçlerin Osmanlı’nın yanında yer alması büyük bir rol oynamıştı. Rusya’nın hem Osmanlı hem de İran tarafıyla çeşitli çıkarları vardı. Bu nedenle Ruslar, Şeyh’in tüm yardım isteklerini geri çevirdi. İngiltere ise isyanın başlangıcında Şeyh’e destek verir gibi göründü. Çünkü Şeyh’in İran bölgesinde Rusya’nın aleyhine ilerlemesi İngiltere’nin çıkarınamaydı; fakat isyan Osmanlı topraklarını da tehdit etmeye başladığında desteğini çekti. Çünkü Rusya’ya karşı denge unsuru olması için Osmanlı toprak bütünlüğü korunmak isteniyordu. Dolayısıyla dış devletlerden destek alamayan bu hareket başarısızlığa uğramış oldu.³⁰

²⁸ Aktaran: Özoğlu. s. 99.

²⁹ Bruinessen, M.V. (2010). Kürdistan Üzerine Yazılar. (7.Baskı). (Çev. N. Kılıç, B. Peker, L. Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar.). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 78.

³⁰ Kurubaş, E. (2004). Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye (1.Cilt). Ankara: Nobel Basımevi. s. 13-14.

1.2.2. Hamidiye Alayları

II. Abdülhamid, 1891’de Doğu Anadolu’da kendi adını taşıyan atlı ve düzensiz birlikler kurdu. Kafkaslardaki Rus-Kazak alayları örnek alınarak kurulan bu askeri birlikler çoğunlukla Kürtlerden oluşmaktaydı. Aşiret reisleri ve subaylar, eğitmek üzere İstanbul’daki Aşiret Mektepleri’ne gidiyorlardı. Bunlar, askeri yükümlülükten muafıydı. Merkezi otoritenin etkili olmaya başladığı Doğu Anadolu’da böyle bir yapılanma çok ilgi görmüştü.³¹

Hamidiye Alayları’nın kurulmasının amacı, Rus tehdidine karşı bir savunma hattı oluşturmaktı. Çünkü Kafkaslarda Rusya’ya destek vermeye başlayan aşiretler çoğalmaya başlamıştı. Kürtlerin bu yolla eritilip sistemle kaynaştırılması hedeflenmişti.³² Aynı zamanda, Ermeniler arasında yayılmaya başlayan milliyetçi hareketleri bastırmak ve onlara karşı her an kullanılacak “denetimsiz bir güç” oluşturulmak amaçlanmıştı. Nitekim Ermeniler bu alaylar tarafından sürekli taciz edilmiş ve birçok Ermeni köyü zorla yeni vergilere bağlanmıştı. Ayrıca, Kürt emirliklerin ortadan kalkması ve şeyhlerin başarısız girişimleri sonucu ortaya çıkan otorite boşluğu da bu şekilde doldurulmak istenmişti.

Her ne kadar yerel aşiretler bu alaylar ile güçlendirilmiş gibi görünse de aslında bu, merkezin kendi güdümünde oluşturduğu bir yapıydı. Dolayısıyla Hamidiye Alayları Tanzimat ile başlayan merkezileşmeye paralel bir uygulama olarak düşünülmelidir.

Hamidiye teşkilatı, bir süre sonra sorun yaratmaya başladı. Aşiretler arasında çeşitli antlaşmazlıklar birer güç gösterisine döndü. Sünni Kürt aşiretleri, Alevi köylerine saldırıyordu; fakat Osmanlı, “başına buyruk” bu grupların denetimini sağlayamıyordu. Bir süre sonra Hamidiye subaylarına maaş bile ödeyemez hale gelen Osmanlı, onların Ermeni köylerinden vergi toplamalarına izin verdi. Hamidiye askerleri, Ermeniler için çok büyük sıkıntı olmaya başlamıştı. Bu silahlı örgüt bir süre sonra taklit edilen ve aslında Hamidiye’ye üye olmayan aşiretlerin bir gelir ve talan kaynağı olmuştu.³³

³¹ Mcdowall. s.97.

³² Mcdowall. s.97.

³³ Mcdowall. s. 98-99.

31 Mart Olayı (1909) sonrası, II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve Hamidiye Alayları pasif bir konuma düşürülmüştür. Bu alaylar asayiş ve sınır güvenliğini hiçbir zaman sağlayamamış, bilakis Ermeni köylerini talan ederek Ermeni milliyetçiliğini körüklemiştir. Buna karşın, Abdülhamid'in Panislamist bir projesi olan Hamidiye Alayları, Kürt milliyetçiliğinin oluşum sürecinin gecikmesine de neden olmuştur. İstanbul ile Kürtler arasında 19. yüzyılda yerel iktidar kavgası yaşanmıştı ve bu durum Kürtleri İmparatorluğa karşı soğutmuştu. Dolayısıyla olası "ön milliyetçi bir hareket" için şartlar nispeten müsaitti. Fakat Kürtlerin eski geleneksel yapılarına zarar vermeden onları merkeze bağlama projesi olarak tasarlanan Hamidiye Alayları, gidişatı değiştirmiş ve pre-milliyetçi bir oluşumu önlemiştir.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ

2.1. İttihat ve Terakki Partisi ve Kürtler

Tanzimat Fermanı (1839) sonrası, Osmanlı'ya Avrupa merkezli yeni fikirler girmeye başlamıştı. Bu fikirlerin taşıyıcılığını halkın kendisi veya burjuva değil, edebiyat ve basın ile ilgilenen aydın bir sınıf yapacaktı. “Yeni Osmanlılar”³⁴ olarak bilinen bu aydınlardan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi en tanınmış olanlarıydı. “vatan” ve “hürriyet” gibi kavramları ilk defa kullanmaya başlayan bu aydınlar, “Osmanlı vatandaşlığı”³⁵ fikrini benimsemişlerdi. Bu açıdan, Osmanlı'da anayasal bir sistem kurulmasını ve meşrutî sisteme geçilmesini istiyorlardı. Nitekim Birinci Meşrutîyet'in ilanında (1876) bu aydınlarca dillendirilen fikirlerin etkisi büyüktü. Fakat Abdülhamit, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı neden göstererek anayasayı askıya almış, meclisi kapatmıştı. Bu tarihten sonra “istibdat” olarak anılacak yeni bir dönem başlamıştı. Abdülhamit'e muhalefet eden ve İmparatorluğun farklı din ve ırklarına mensup aydınlar, Kanun-i Esasi'nin tekrar devreye girip Meşrutîyet'in ilanını istiyorlardı. İşte bu muhalefet ağının içinde Kürt aydınları da vardı.

Rejimin temel yapısına karşı çıkan ilk Kürt aydınları, bunu, Kürt olmaktan çok Osmanlı vatandaşları olarak ve Sultan Abdülhamit'in “totaliter” yönetimine karşı yaptılar. Bu hareketin, Kürt aydınları açısından etnik bir nitelik taşıması, sonraları ortaya çıkacaktı. Kürtler, Padişah'a karşı bilinen ilk sistemli muhalif hareketi 1889'da gerçekleştirdiler. Askeri Tıp Okulu'ndan ikisi Kürt ve diğer ikisi ise Arnavut ve Çerkez olan dört öğrenci, İttihat ve Terakki Cemiyeti³⁶ (İTC) olarak anılmaya başlayacak gizli bir cemiyet kurdular. Bu cemiyeti kuran Kürtlerden

³⁴ Yeni Osmanlılar üç temel çözüm öneriyorlardı: Anayasa, Parlamento ve Osmanlılık. Osmanlı toplumunda rütbesine bakılmaksızın herkesin boyun eğeceği bir anayasa yoluyla bürokrasinin yetkileri kısıtlanmak isteniyordu. Diğer taraftan temsili, halk tarafından seçilmiş bir parlamentonun anayasal denetim aracı olması tüm yöneticilerin yasalar önünde görevlerini yapmalarını sağlayacaktı. Shaw ve Shaw. s. 170.

³⁵ Namık Kemal'e göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkes; dili ve dini ne olursa olsun, vatandaşdır. Buna “İttihad-ı anasır” denirdi. Bu, Osmanlı ulusçuluğu olarak da düşünülebilir. Akşin, S. (2010). Kısa Türkiye Tarihi (11. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 37.

³⁶ 1889'da İstanbul'daki Askeri Tıbbiyeli 5 öğrenci *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*'ni kurdular. Bunlardan en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'ydu. Bu örgüt zaman zaman toplanıp Namık Kemal gibi yazarları okuyorlardı. 1895'te Paris'te Ahmet Rıza ile temas kurup örgütün adını İttihat ve Terakki Cemiyeti (İT) diye değiştirdiler. Akşin. s. 47.

Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti, milliyetçi kimliklerinden çok, Osmanlı'da reform yapılması gerektiğini düşünerek hareket ettiler. Fakat Kürt entelektüellerinin bu reformist fikirleri, zamanla "Kürt davası"nı da içine alacak şekilde milliyetçi bir çizginin oluşumuna zemin hazırlayacaktı. Arapgirli (Malatya) olan Abdullah Cevdet, henüz 15 yaşında iken 1884'te İstanbul'a gitmişti. Sukuti ise Diyarbakır'dan buraya gitmişti. 1892'e gelindiğinde İstanbul'daki gizli örgütler deşifre edilip birkaç kişi polis tarafından yakalanmıştı. Cevdet ve Sükuti de yakalananlar arasındaydı, Önce serbest bırakıldılar. Fakat 1895'te ikinci defa yakalandıklarında Trablusgarp'a sürgün edildiler. Buradan Avrupa'ya kaçtılar ve siyasi faaliyetlerini burada sürdürdüler.³⁷

Kürdistan'daki güçlü Kürt aileleri de İmparatorluğun siyasi kaderine ortak oldular. Tarihte Kürt hareketlerini yöneten biri dini diğeri ise laik olan iki Kürt ailesinden bahsedilebilir: Nihri (Şemdinli) Seyitleri ve Bedirhanlar. Başlangıçta Osmanlı içinde bir çözüm bulmaya çalışan bu aileler zamanla farklı yollar denediler. Bu ailelerden biri bağımsızlık isterken diğeri ise özerklik ile yetinmek istemişti. Dolayısıyla aralarında hizipçiliğin oluşması kaçınılmazdı. Nihrilere Şeyh Abdülkadir, İstanbul'a geldiğinde Cevdet ve Sukuti gibi İTC'ye katıldı. Bu gizli örgüt 1896'da deşifre edildiğinde o da tutuklanmıştı ve ailesiyle birlikte sürgüne gönderildi. Şeyh Abdülkadir, hedeflerini gerçekleştirebilmesinin tek yolunun bu reformistler ile birlikte hareket etmek olduğunu düşünüyordu. 1908'deki İTC'nin yönetimi ele geçirmesine kadar İstanbul'a gelişine izin verilmedi. Bedirhan ailesi ise, Bedirhan'ın 1847'deki yenilgisini unutmamıştı. Ateşli bir İTC destekçisi olan Abdurrahman Bedirhan, 1902'deki Jön Türk Liberal Kongresi'ne katılmıştı.³⁸

Bedirhan ailesinin Kürt hareketlerindeki rolleri basın alanında da görülmektedir. Mısır'da sürgünde olan Mikdat Mithat Bedirhan ilk Kürtçe gazete (22 Nisan 1898) olan "Kürdistan"ı, Kahire'de çıkarttı. Muhabir azlığı ve finansal sıkıntılar nedeniyle düzenli olarak çıkartılamayan gazetenin ilk beş sayısı Kahire'de, sonraki sayıları ise Cenevre ve Londra'da yayımlandı. Abdülhamit, gazetenin Diyarbakır başta olmak üzere pek çok ilde dağıtımını yasakladı. Bu arada İTC'nin yayın organı olan Osmanlı gazetesi ile Kürdistan gazetesinin Avrupa'dayken aynı matbaalarda basıldığı görülüyor. Osmanlı gazetesinde, Kürdistan gazetesi lehine yazılar çıkıyordu. Osmanlı yayın kurulu üyesi olan İshak Sukuti 1902'de öldüğünde

³⁷ Mcdowall. s. 134.

³⁸ Mcdowall. s. 136-137.

Kürdistan gazetesinde başsağlığı mesajı yayımlanmıştı. Bütün bunlar, Kürdistan gazetesinin İTC tarafından desteklendiğini gösteriyor. Dolayısıyla İttihat ve Terakki paradoksal olarak Kürt milliyetçiliğini de bu şekilde beslemiş oluyordu.³⁹

Gazetenin Cenevre’de çıkarılma işini Abdurrahman Bedirhan sağlıyordu. İstanbul’dan Avrupa’ya kaçmış olan Bedirhan, İTC ile çalışmaya başlamış ve gazeteye yeni bir hava katmıştı. Gazetede “Osmanlılık” düşüncesi ve farklı ulusların kendi özel kimlikleriyle bir arada yaşama iradesi salık veriliyordu. İTC de bu dönemde aynı fikirleri paylaşıyordu.⁴⁰

Kürdistan gazetesi, dönemin Kürt düşüncesinin ve hareketlerinin hedeflerini anlamak açısından bize epey fikir vermektedir. Gazetenin Kahire baskılarında siyasi bir çizgi henüz oluşmamıştı. Buradayken çoğunlukla; dil, sanat, edebiyat ve kültürel konular işleniyordu. Gazetenin Avrupa’ya taşınması ile birlikte İTC’nin etkileri de belirginleşmeye başlanmıştı. Abdülhamit açık bir şekilde eleştiriliyordu. Haksız vergi sisteminin, Kürt köylüleri üzerindeki etkileri yazılıyor ve buna çözüm olarak da Kanun-i Esasi’nin ilanı gösteriliyordu. Kürtlerin siyasi ve kültürel taleplerinin karşılanması Osmanlı bütünlüğünde aranılıyordu. İTC’nin de bu çözüme sıcak bakmış olması doğaldır. Çünkü henüz cemiyet, liberal politikasını değiştirip etnik Türk milliyetçiliğine sarılmaya başlamamıştı.

İTC ile irtibatlı olan Kürtlerden tümünün Kürt kimlikleri ile barışık bir şekilde hareket ettikleri söylenemez. Resmi ideoloji ile özdeşleşip Türk kimliğini benimseyen Kürtlerden biri İsmail Hakkı Baban’dı. Bağdat mebusu olarak, Türkçülüğü teşvik etmeyi hedefleyen İttihatçıların, milli eğitim bakanı olmuşdu. 1914’te Musul valisi olmuş Süleyman Nazif ise Barzani Kürtlerine karşı mücadele ediyordu.⁴¹ Belki burada bilhassa söz edilmesi gereken kişi, ‘Türk milliyetçiliğinin fikir babası’ olarak bilinen Ziya Gökalp’tir. 1876’da Diyarbakır’da doğan Gökalp, aslen Kürt olmasına rağmen Türk kimliğini vurgulamış ve Osmanlılık fikrini bırakarak Türkçülük düşüncesine sarılan İTC siyasetini desteklemiştir. Gökalp, Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerinin atılmasında büyük bir rol oynamıştır.⁴²

³⁹ Hür, A. (10 Nisan 2011). Küllerinden Doğan Kürt Basını. Taraf. 04.02.2012, <http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-kullerinden-dogan-kurt-basini.htm> .

⁴⁰ Kurubaş. s. 15-16.

⁴¹ Mcdowall. s. 139.

⁴² Shaw ve Shaw. s. 360.

Kürt milliyetçisi olmaktan çok Müslüman bir Kürt olarak tanımlanabilecek Said Nursi'den de bahsetmek gerekir. Sait Nursi, Bitlis'in Nurs köyünde doğmuştu. Abdülhamit'ten Kürdistan'da bir üniversitenin kurulmasını talep etmek için 1907'de İstanbul'a gitmişti. İstanbul'da yaşayan Kürtler için ise ilkokullar açılmasını talep etmişti. 1908'de İTC'nin yönetimi ele almasından sonra çeşitli Kürt derneklerinde aktif olarak çalışmaya başlamıştı. Sait Nursi, ayrılıkçı bir düşünceden çok Kürtlerin sosyal ve kültürel hakları için mücadele vermişti.⁴³ Sait Nursi, İTC'yi 1908 tarihine kadar desteklemiş; fakat 1909'dan itibaren laik ve totaliter bir çizgiye kayan cemiyeti eleştirmeye başlamıştır. O, aynı zamanda Cumhuriyet döneminde de rejim için bir "tehlike" olarak görülmüş ve hayatının belli dönemlerini sürgün ve hapis ile geçirmiştir.

Jön Türkler, imparatorluğun içinde bulunduğu sorunların çözümü için Osmanlılık düşüncesi ile yola çıkıp ırk ve din farklılığı gözetilmeksizin bütün halkların eşit bir şekilde temsilini öngörüyordu. Saraya karşı farklı milletlerden yayılacak bir muhalefetin ortaya çıkması için de bu elzemdi. Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramlar Osmanlı'nın farklı din ve ırklarına mensup milletleri memnun etmek için düşünülmüştü.⁴⁴ Fakat İttihatçıların fikirlerinde zamanla değişimler meydana geldi. Abdurrahman Bedirhan ve Hikmet Baban gibi Kürt delegelerinin de katıldığı Birinci Jön Türk Kongresi'nde (1902), liberaller ile milliyetçi-merkeziyetçiler arasında hizipçilik oluşmaya başladı. Bu kongrede, Liberal düşünceleri ile tanınan Prens Sabahattin, Adem-i Merkeziyetçiliği savunmuş; milliyetçilerin başını çektiği Ahmet Rıza ise pozitivist içerikli bir Türkçülük düşüncesini ortaya atmıştır. Kürt delegeler ise liberal fikirlerin temsilciliğini yapan Prens Sabahattin Bey'i desteklemişlerdi.

2.2. İkinci Meşrutiyet'in Kürtlere Yansıması

İttihatçılar, 1908'de Sultan II. Abdülhamit'i anayasayı yürürlüğe koyup seçimlere gitmeye zorladı. Bir süre sonra yönetimi ele geçiren İttihatçılar, anayasaya farklı dillerin kullanılmasını da sağlayan maddeler eklediler. Dini özgürlükler gibi

⁴³ Bruinessen. Ağa, Şeyh..., s. 382-383.

⁴⁴ Işık, M, K. (2005). Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler. İstanbul: Doz Yayınları. s. 177.

eşitlikçi değişimlerin de buna eklenmesi iyimser bir havanın esmesini sağladı. Osmanlı vatandaşlığı fikri kısa süreli de olsa hakim düşünce olmaya başlamıştı.⁴⁵

İTC'nin parti programında, farklı dillerin eğitimde kullanılabilmesinin nispeten olanaklı hale getirilmek istendiği görülüyor: “Madde 10: Mekatib-i umumiyyede [genel okullar] tahsil-i iptidai [ilkokullar] mecburi ve meccanidir [parasızdır]. Mekatib-i iptidaiye’de lisan-ı tedris [eğitim dili] her kavmin kendi lisanı ile olacaktır...”⁴⁶ Kendisi de İttihatçı olan Ziya Gökalp’ın Peyman gazetesinde 1909’da yazdığı bir yazı, İttihatçıların dil konusunda o tarihte de hala esnekliklerini koruduğunu gösteriyor:

“Kürtlerin yalnız bir derdi vardır. O da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak, yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitaplar yazılacak, Kürtçe gazeteler neşrolunacak, mekteplerde Kürt lisanıyla ilim ve marifet öğretilcek. O zaman Kürtler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar. Vatan ve millet ne demek olduğunu bilecekler... Bütün Osmanlıların yalnız bir aşiret olduğunu, hepsinin birbirine dost ve kardaş olduğunu idrak edecekler.”⁴⁷

Buradan da anlaşılıyor ki İkinci Meşrutiyet’in ilanı, farklı milletlere mensup Osmanlı vatandaşlarının bir arada yaşamaları için yeni bir umut yaratmıştı. Fakat bu umudun devam etmesi mümkün görünmüyordu. Çünkü İttihatçılar arasında Turancı-Türkçü düşüncede olan güçlü bir kesim vardı. Diğer taraftan, Yabancı devletlerin Ermenilerle ilgilendikleri biliniyordu. Balkanlarda da toprak kaybı yaşanıyor. Üstelik Müslümanlar da ayrılıkçı hareketlerden kaçınmıyorlardı. Dolayısıyla İttihatçılar bu gelişmeleri kendi milliyetçi ideolojilerine koz olarak kullanmaktan çekinmeyeceklerdi.

İttihatçıların zaman içinde değişim geçirmelerinin çeşitli nedenleri vardı: Bulgaristan, Rusya’nın da destek vermesiyle 1905’te bağımsızlığını ilan etmişti. Hemen sonrasında Bosna-Herkes, Avusturya tarafından ilhak edilmişti. İçerde de sorunlar oluşmaya başlamıştı. Liberaller, jön Türklerin otoriter özelliklerine karşı tavır almaya başlamıştı. Etnik guruplar ise daha fazla özerklik ve özgürlük

⁴⁵ Bruinessen. Ağa, Şeyh..., s. 395.

⁴⁶ Aktaran: Tan, A. (2011). Kürt Sorunu (11. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları. s. 109.

⁴⁷ Aktaran: Tan. s. 109.

istiyorlardı. Nihayet 1909'daki karşı devrim tehdidinden sonra (31 Mart Olayı) otoriter bir yönetim kurmaya başlayan Jön Türkler, muhalefeti ortadan kaldırdı. Farklı düşünen kişiler susturuldu. Zorla Türkleştirme politikaları uygulanmaya başlandı ve merkezi bir devlet düzenine doğru planlar uygulanmaya başlandı. Birçok gazete yasaklandı ve 1908'in görece özgürlük ortamında doğmuş cemiyetler kapatılıp yeraltına çekilmeye zorlandılar. Böylece, Türk olmayan milletlerin Jön Türklerle olan olumlu ilişkileri sona ermiş oluyordu.⁴⁸

İTC'nin zamanla fikirsel yapısında ortaya çıkan değişiklikler, diğer milletlerin de politikalarını değiştirecekti. İTC, gittikçe milliyetçi ve ırkçı bir çizgiye doğru evriliyordu. Bu milliyetçi tehdit, Müslümanlara da yönelmişti. Bu Müslüman milletlerden birisi de Kürtlerdi. Kürtler, İTC içindeki konumlarını tartışmaya, İttihatçıların bu milliyetçi hareketlerine muhalefet etmeye başladılar. Bu muhalefet, Kürtlerin bağımsız örgütler kurmalarının önünü açacaktı.⁴⁹

Bulut, İTC'nin Kürtlerle ilgili değişmekte olan politikasını şu şekilde ifade ediyor:

“İkinci Meşrutiyet ilanıyla birlikte birçok Kürt'ten tebrik telgrafları alan İttihat ve Terakki, Kürdistan ve Kürtler konusunda hep sıkıntılı olmuştur. Özellikle azınlıklar aleyhine programını sağ siyasetlere oturtmaya başlayan İttihat ve Terakkiciler, Avrupa ve Rusya'nın Ermenistan'da ıslahat yapılması konusundaki ısrarları üzerine, hem Kürt feodallerini ve aşiretlerini katı bir merkezîyet adına almak istiyor hem de Kürtleri Ermenilere karşı kullanmak için hazırlıklar yapıyorlardı. Bu amaçla Van, Bitlis, Diyarbekir'le Mamuretülaziz [Elazığ] vilayetlerini Beşinci Umumi Müfettişlik adıyla birleştirip merkezileştirdiler. Bir bakıma sömürge ülkelerde görülen “Genel Valilik” idi bu...”⁵⁰

Şu ana kadar bahsedilen özelliklerine karşın, İttihatçılar homojen bir yapıdan ibaret değillerdi. İttihatçıların içerisindeki en büyük hizipçi ve aynı zamanda liberal fikirleri ile bilinen Prens Sabahattin, 1906'da “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti”ni kurmuştu. Bu cemiyet, Azınlıklar ve Kürtler arasında da

⁴⁸ Jwaideh. s. 208-209.

⁴⁹ Beşikçi, İ. (Ed.) (2010). Resmi Tarih Tartışmaları 6. (2. Baskı). İstanbul: Maki Basın Yayın. s. 222-223.

⁵⁰ Bulut, F. (2009). Dar Üçgende Üç İsyân (2. Baskı). İstanbul: Evrensel Basım Yayın. s. 172.

destek görmüştü. Benzer bir oluşum olan Osmanlı Ahrar Fırkası ise 1908 seçimlerine girmiş; fakat seçimleri kazanamamıştı. Diğer taraftan, 1911’de kurulan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”(HİF), “Türkçü İttihatçı”lara karşı bir muhalefet ağı oluşturmuştu. Parti; milliyetçi ve dini siyasetin, İmparatorluğun farklı unsuları tarafından benimsenmeyeceği için devletin dağılmasına neden olacağını ifade ediyordu. Liberallerin başlattığı bu muhalefet ağına zamanla Kürtler de girecekti.

Osmanlı’nın eski Stockholm elçisi Şerif Paşa ile siyasi faaliyetleriyle tanınan Mevlanzade Rifat Bey tarafından 1909’da Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası kuruldu. Bu partinin kuruculardan ikisi de Kürt’tü. Şerif Paşa, bir dönem İttihatçıların her iki kanadına da mali destek vermiş birisiydi. Şimdi İttihatçılara muhalif Kürtler arasındaydı. Benzer şekilde, HİF içinde etkin olarak rol oynayan Kürtler de vardı. Rum, Bulgar, Arap, Ermeni ve Kürt milletvekilleri, 1911’de kurulan bu partiyle iyi ilişkiler kurdu. İttihatçıların katı milliyetçi uygulamaları karşısında, “Osmanlılık” fikrini benimseyen bu partide, Türk olmayan milletler kendilerini daha özgür ifade edebiliyorlardı. Şerif Paşa, kendi kurduğu partiyi HİF ile birleştirdi ve bu fırkanın Paris temsilcisi oldu. Ayrıca, İstanbul’daki Kürtler arasında büyük bir etkisi olan Seyit Abdülkadir de bu fırkanın önemli bir destekçisiydi.⁵¹

Milliyetçi İttihatçılara karşı şu ana kadar bahsedilen Kürt muhalefeti daha çok İstanbul merkezliydi. Buradaki muhalefeti örgütleyen aydın Kürtler, Kürdistan’daki tabandan da kopuktu. Jön Türklerin, Abdülhamit’i devirmesine içerlenen ve geniş bir halk tabanları olan Kürt şeyhlerden bahsetmek gerekir. Zira Abdülhamit, Kürt yanlısı ve Pan-İslamist bir çizgide olup ideal bir Sultan portresi çizmişti. Din ile iç içe girmiş milliyetçi fikirler şeyhler arasında yükselmeye başlamıştı. Bununla bağlantılı olarak, Tekkelerin, Kürt milliyetçi hareketlerindeki etkisi çok büyüktü. Bu dini kurumlar arasında yayılan fikirler Kürtler tarafından çok hızlı bir şekilde benimsenebiliyordu. Sanki şeyhlerin görünmez bir ‘dokunulmazlık zırhları’ vardı, bu nedenle onların düşünceleri sorgulanamazdı. Şeyhler, Türkleşmiş şehirli Kürtlerin aksine kitleler üzerinde daha fazla etkiliydiler. Bundan daha da önemlisi Şeyhler, Jön Türklerin tasavvur ettikleri seküler modern devlet düzeni yerine, geleneksel İslam’ı savunuyorlardı.⁵²

⁵¹ Işık, s. 183.

⁵² Jwaideh, s. 212-213.

Bazı şeyh ve Kürt ileri gelenlerinin Bab-ı Ali'ye ve Osmanlı Parlamentosu'na çekmiş oldukları telgraflarda milliyetçi fikirlerin dini fikirlerle harmanlandığı görülüyor. Telgrafla gönderilen reform talepleri şunlardı:

- “1.Beş Kürt kazasında resmi dil olarak Kürtçenin kabul edilmesi.
2. Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olarak kabul edilmesi.
3. Kürtçe konuşan kaymakam, nahiye müdürü ve memurların atanması.
4. İslam'ın devlet dini olduğu gerçeğinden yola çıkarak, hukuk işlerinin ve adaletin Şer'i hükümlere uygun yürütülmesi.
5. Kadı ve müftülerin Şafii mezhebine mensup kişilerden seçilmesi.
6. Vergilerin Şeriat'a uygun olarak konulması ve Şer'i hükümlerde bildirilen miktarlarla uyuşmayan veya bu miktarlardan büyük olan bütün vergilerin silinmesi.
7. Çalışma hizmetinden kurtulmak için alınan vergilerin, bu vergilerin beş Kürt kazasındaki yolların tamiri ve düzeltilmesinde kullanılması koşuluyla yürürlükte kalması.”⁵³

Dini ve etnik vurguların bir arada olduğu bu talepler, seküler bir yapı olan “emirliklerin” artık etkin olmadıkları bir döneme denk gelmişti. Şeyhlerle başlayan “dini referanslı milliyetçilik” süreci, İttihatçılara karşı Kürt muhalefetinin önemli bir ayağı olmuştu.

2.3. İlk Kürt Örgütleri

1908'e kadar Kürtlerin daha çok İTC'nin veya ona muhalif yapılanmaların içinde varlık gösterdikleri görülüyor. 1898'de kurulan Kürdistan gazetesi bile İTC ile işbirliği yaparak ortak fikir ve zeminde hareket etmişti. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği kısa süreli özgürlük ortamı ise İmparatorluğun tüm kesimlerinin örgütlenmesine olanak vermişti. Kürdistan gazetesi de bu şekilde İstanbul'a taşınmıştı. Bu yeni dönemle Kürtler çeşitli örgütler kurmuşlardı.

⁵³ Aktaran: Jwaideh. s. 214.

Kürtlerin bu dönemde kurdukları çeşitli cemiyet ve gazeteler daha çok kültürel alanlarda faaliyet göstermiş ve farklı siyasal görüşte olan Kürtlerin bir arada hareket etmelerini sağlamıştır. Uzun bir süredir sürgünde yaşamış kişilerin de İstanbul'a gelerek bu cemiyetlere destek verdikleri görülüyor. Nitekim Bedirhan ve Nihri aileleri, dernekleşme sürecinde kurucu unsur olarak başı çekmişlerdi. Diğer taraftan, bu cemiyetlerde işlenen fikirler ayrılıkçı bir özellik göstermiyordu. Kültürel çalışmalar ve özerklik talepleri Osmanlı'nın bütünlüğü içerisinde ele alınıyordu. İTC'nin otoriter özellikler göstermeye başlaması, bu derneklerin de siyasallaşmasına zemin hazırlayacaktı. Örneğin, Türklerin kurduğu "Türk Ocakları" bir süre sonra "Kürt Kulüpleri"nin de kurulmasına zemin hazırlamıştı. Dolayısıyla bu örgütlenmeler, 19. yüzyıldan bu yana örgütsüz olan Kürt hareketlerinin dernekleşip siyasallaşmasına neden olmuştu.

2.3.1. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC), 19 Eylül 1908'de İstanbul Vezneciler'de kuruldu. Cemiyetin kurucuları Nihri Şeyh Abdülkadir ve Emir Bedirhan'dı.⁵⁴ Bu cemiyet, kurulmuş ilk politik Kürt örgütüydü. KTTC'nin kendi bünyesinde Kürtler arasında eğitimin yaygınlaşması için "Kürt Neşri Maarif Cemiyeti" (1910) kurulmuştu. Aynı zamanda bu örgüt, İstanbul Çemberlitaş'ta Kürtçe eğitim veren bir okul da açmıştı. Okulun yönetimiyle Emir Abdurrahman Bedirhan ilgileniyordu.⁵⁵

Cemiyetin başkanlığına aynı zamanda Osmanlı Ayan Meclisi üyesi de olan Seyit Abdülkadir seçildi. İkinci başkanlığına ise Müşir Ahmet Paşa seçildi. Cemiyetin tüzüğüne göre yönetim kuruluna üye olmak; Türkçe ve Kürtçe okuyup yazabilmek, Kürtçe bilinmiyorsa yabancı bir dili bilmek şartına bağlanmıştı. Cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde belirtiliyordu:⁵⁶

"İslam ulu hükümlerine uygun ve milletin mutluluğu ile vatanın selametine kefalet eden anayasanın yararlı kurallarını bu gerçekleri

⁵⁴ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (6 Ağustos 2007). 08.02.2012. <http://www.dirok.org/kurt-teavun-ve-terakki-cemiyeti.html> .

⁵⁵ Chirguh, s. 43.

⁵⁶ Tan, s. 135.

bilmeyen birtakım Kürtlere anlatmak; Osmanlılığın yüce vasıflarını daima kurumakla beraber din ve devletin ilerleme ve yaşamasının biricik aracı olan meşrutiyet ve meşveret düzeni korunup sürdürüldükçe Kürtlerin büyük halifelik makamı ve yüce sultanlığa olan güçlü bağlılığını sağlamlaştırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nesturi ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinip uyuşmalarını bir kat daha güçlendirmek ve arttırmak; kabileler ve aşiretler arasındaki bazı anlaşmazlıkları ve nefreti gidermek ile tümünün bir meşru merkez birliğinde ilerlemek için el ele vermelerinin araçlarını sağlamak; maarif, sanayi, ticaret ve tarımı yayıp geliştirmek temel maksatları üzerine Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti adıyla bir hayır cemiyeti kurulmuştur.”

Bitlis, Diyarbakır ve Musul gibi Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı şehirlerde KTTC'nin şubeleri açıldı. Kürtçe sözlük ve kitapların yazılması teşvik edildi. Cemiyetle aynı adı taşıyan bir gazete de kuruldu. Cemiyette “Osmanlı vatandaşlığı” vurgusu, 1908 yılının iyimser atmosferinde yüksek bir sesle dile getirilmişti. Fakat İstanbul'da yaşayan Kürtlerden ayrı olarak Kürdistan'daki Kürtler arasında cemiyetin bazı politikalarına karşı tepkilerin olmuş olması olasıdır. Çünkü cemiyetin, Ermeni dostluğunu vurgulaması ve Kürtlerin yaşadığı yerlerde Ermeni toprak taleplerini olumlu karşılamış olması buradaki büyük toprak sahiplerini telaşlandırmış olmalıdır.

31 Mart İsyanı (1909) sonrası, muhalifleri ortadan kaldırıp otoriter ve milliyetçi bir politika benimsemeye başlayan İttihatçılar, KTTC bünyesinde Kürtçe eğitim veren okulu kapattılar ve cemiyetin faaliyetlerini yasakladılar. Bundan sonra cemiyet, faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmüştür.⁵⁷

2.3.2. Hevi (Umut) Cemiyeti

Halkalı Ziraat Okulu öğrencilerinden Xelil Xeyali Efendi, Cemilpaşazade Mutki Ömer ve Kadri Bey, Van'dan Fuat Temo ve Diyarbakır'dan Zeki Efendi'nin çabalarıyla 27 Temmuz 1912'de “Hevi” isimli bir Kürt öğrenci cemiyeti kuruldu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile faaliyetlerine ara veren cemiyet, savaştan

⁵⁷ Chirguh, s. 43.

sonra 1922'ye kadar faaliyetlerine devam edecekti. Hevi cemiyetinin yayın organı olarak "Roji Kurd" adında bir gazete kuruldu. Yine aynı dönemde Hevi'nin bünyesinde "Jin" adında bir gazete daha kurulmuştu.⁵⁸ Hevi cemiyeti, İstanbul'daki Kürt öğrencilerin kendi kültürlerine sahip çıkmalarını sağlamak, kültürel ve edebi çalışmaları özendirme ve onlara rehberlik etmek amacıyla kurulmuştu.

Kürtler kendilerini öncelikle Müslüman, sonrasında Osmanlı ve en sonunda Kürt olarak görmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında, Hevi gibi örgütler "Kürt kimliği" konusunda propaganda yapmaya ve bir Kürt ulusundan bahsetmeye başlamışlardı. Fakat halifeye karşı sadakat bu duyguların önüne geçebiliyordu.⁵⁹

KTTC'den sonra kurulan ikinci cemiyet olan Hevi, Kürtler arasındaki rekabete de işaret etmekteydi. Hevi'nin kurucuları, İkinci Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye okullarından mezun olmuş Kürt aşiret çocukları olmasına rağmen, Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerden farklı fikirlere sahiptiler.⁶⁰

Jöntürklerin, Arapları ve Kürtleri Türkleştirmek için harekete geçmeye başlaması, Hevi cemiyetinin de radikalleşip milliyetçi bir çizgiye kaymasına neden olmuştu. Önceleri Kürt kültürü konusunda faaliyet gösteren cemiyet, ulusal Kürt kimliği fikirlerini yaymaya çalışacaktı. Daha çok İstanbul, Diyarbakır, Bağdat ve Musul gibi büyük kentlerde hareket alanı bulabilen bu örgüt, Kürtlerin farklı bir halk olduğunu ve bu nedenle kendi devletlerinin olması gerektiğini dile getiriyordu.⁶¹

2.4. Kürt ve Ermeni İlişkileri

Osmanlı padişahı II. Mehmet'in İstanbul'u almasından (1453) sonra Anadolu'dan İstanbul'a doğru belli bir Ermeni nüfus iskan ettirilmiştir. Aynı dönemde İstanbul Ermeni Patriği, Padişah tarafından tanınmış ve Ermeniler 19. yüzyıla kadar "Millet-i Sadıka" olarak anılmışlardır. Kürdistan'da ise yerel Kürt beylerinin egemenliğinde ve çoğunlukla şehirlerde ticaretle uğraşarak yaşamlarını

⁵⁸ Chirguh. s. 43-44.

⁵⁹ Karlsson, I. (2008). Bir Diplomatin Gözüyle Kürt Sorunu (Çev. T. Kayaoğlu). İstanbul: Homer Kitapevi. S. 43.

⁶⁰ Olson. s.37-38.

⁶¹ Karlsson. s. 43.

sürdürmüşlerdir.⁶² Ekinci, Kürt aşiret reislerinin Ermenilere karşı tutumlarını şu şekilde ifade ediyor:

“Ağırlıklı olarak feodal değerlerin egemen olduğu bölgede Kürt feodalleri kendilerini bölgenin hakimi sayıyor ve Ermenilerle Kürtleri kendilerine hizmet etmekle yükümlü reaya olarak görüyorlardı. Örneğin, Peygamber sülalesine mensubiyetlerini iddia eden Lice beylerinin sıkça kullandıkları “Fle penç peran, Kurmanc e du peran” (Beş paralık Ermeniler, iki Paralık Kürtler) deyimi bu ilişkinin sınıfsal ve ekonomik niteliğini gösteren anlamlı bir sınıfsal özdeyiştir.”⁶³

İmparatorluğun büyük şehirlerindeki Ermeni burjuvazisi eğitimliydi. Ayrıca, Avrupa’da eğitim gören yeni bir Ermeni aydın sınıfı oluşmaya başlamıştı. Bu aydınlar Osmanlı’da üst devlet kademelerine yerleşmeye başlamışlardı, bir kısmı ise Avrupa’da elçilik görevlerinde bulundu. Bu gelişmeler sonucunda Avrupa’dan yükselen milliyetçi akımların etkisinde kaldılar. Ermeni aydınlarında, özerklik fikri oluşmaya başladı. Fakat Doğu Anadolu’da Kürtlerin nüfusu Ermenilerinden daha fazlaydı ve tek başlarına Kürtlere rağmen bağımsız ya da özerk bir Ermenistan’ın kurulması olası görünmüyordu. Bundan dolayı İngiltere ve Rusya gibi güçlü Avrupa ülkelerinin desteğiyle özerklik elde etmeye çalıştılar.⁶⁴

Tanzimat fermanı sonrası Osmanlı’da gelişmeye başlayan siyasal değişim, Ermenileri de etkilemişti. Ruslar, 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşıyla Doğu Anadolu’ya doğru yayılırken Ermenilerden destek görmüştü.⁶⁵ Ermeni halkı ve aydınlarının bir kısmı, Rusya’yı kurtarıcı olarak görüyordu. Bu nedenle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni yurtseverleri arasında Ermenistan’ın kurulması yönünde umutların yeşermesine neden olmuştu.⁶⁶ Fakat İngilizlerin baskısıyla Osmanlı’yla barış masasına oturan Rusya’nın, önceden işgal ettiği Osmanlı toprağından çekilmek zorunda kalması olayların seyrini değiştirmiştir.⁶⁷

⁶² Tan. s. 143.

⁶³ Ekinci, T.Z. (23.02.2007). Kürtler ve Ermeniler -Tarihsel Ve Sosyolojik İnceleme. 27.02.2012. <http://www.gelawej.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=513>.

⁶⁴ Ekinci. a.g.m.

⁶⁵ Tan. s. 143.

⁶⁶ Sovyetler Birliği Bilimler..., s.40.

⁶⁷ Tan. s. 143.

Ermeniler, Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesini istemiyorlardı ve Osmanlı'nın, Ermenilerin lehine ıslahat yapmasını istiyorlardı. Ayastefanos Antlaşması'nın (1878) 16. maddesi ve aynı yıl toplanan Berlin Kongresi'ndeki kararlardan 61. madde, Ermenilerin taleplerine yer veriyordu. Ermeni Sorunu'nun uluslar arası bir boyut kazanıp Kürtlerin yaşadığı toprakları tehdit etmeye başlamış olması Kürt-Ermeni ihtilafını doğurdu. Ermenilerin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Kürtlerden ileri bir seviyede olması onlara bir üstünlük sağlıyordu. Fakat Kürtler de nüfus bakımından üstündüler ve aynı zamanda Kürtler, İkinci Abdülhamit tarafından da destekleniyorlardı.⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin bir projesi olarak uygulamaya konulan Ermenilerin tehcir edilmesi (1915) Kürtler ve Ermeniler arasında yüzyıllardır süregelen ilişkileri tamamıyla bitirmiştir. Bu tehcirin uygulanmasında Kürt ağaları aktif rol almıştır. Ermenilerin din adamları ile zengin tüccarları; Kürt ağa ve köylüleri tarafından katliama tabi tutulmuşlardır.⁶⁹ Kürtlerin bu katliama göz yummuş ve aynı zamanda katliamda bizatihi rol almış olmasının önemli bir sebebi "Müstakbel Ermenistan" korkusuydu. Bu korkuyu sürekli diri tutmaya çalışan İttihatçıların bu konuda başarılı olabilmış olmasının önemli bir nedeni, Kürtler arasında böyle bir katliamda engelleyici bir rol oynayabilecek aydın ve burjuva sınıfının olmayıştıydı. Diğer taraftan, Kürtlerin Ermenilere yönelik dini reflekslerle hareket etmiş olması, olası bir Kürt milliyetçiliğinin oluşumunu da geciktirmiştir.

2.5. Bitlis Olayları

Balkan Savaşları sonrası İttihatçıların Kürtlere yönelik tutumu sertleşmişti. Baskı ortamını bir süre sonra vergi artışları izleyecekti. Bu vergi artışı, Kürtler üzerinde ekonomik zorluklara neden olmuştu. Vergi toplamaya gelen memurlar ile yerel halk arasında silahlı çatışmalar yaşanıyordu. Bitlis'teki Kürtler yüksek vergileri ödemeyi kabul etmediler. Bitlis valisi bu olaylardan sonra çatışmaların örgütleyicilerinden olduğu gerekçesiyle Mele Selim'i tutuklama kararı çıkarttı. Hizan kaymakamı aldığı bu emirle Mele Selim'i tutukladı. Bunun üzerine harekete geçen

⁶⁸ Ekinci, a.g.m.

⁶⁹ Ekinci, a.g.m.

silahlı bir grup, Mele Selim'i askeri yetkililerin elinden kurtarmayı başardı.⁷⁰ Böylece, birtakım vergi sorunları ve ekonomik sıkıntılar bir süre sonra yön değiştirip kitlesel bir isyana dönüşmüş oldu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce başlayan Bitlis İsyanı'nın öncü kadrosu; Şeyh Selim, Şehabeddin ve Şeyh Ali'den oluşmaktaydı.⁷¹ Tatik ve Hizan bölgeleri direnişçilerin eline geçmişti. Geçit ve yollar kapatıldı. Belli yerlerdeki jandarma silahlarına el konuldu. Olayların daha da büyümesinden endişelenen Bitlis valisi, Mele Selim ile görüşmek üzere bir heyet gönderdi. Fakat vali beklediği sonucu alamadı. Bunun üzerine Bitlis valisi görevden alındı. Yerine Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdulhallak Bey atandı. Van'dan da askeri destek sağlandı. Fakat Bitlis'e giren Mele Selim'in adamları 20 Mart 1914'te bazı önemli noktaları ele geçirmişlerdi. Bitlis'teki bu isyanın farklı bölgelere yayılmasından çekinen devlet, Bitlis'e askeri sevkıyat başlattı. Askeri hareket iki ay sürdü ve isyan bastırıldı. Mahkeme; Şeyh Said Ali, Şehabettin ve diğer isyancı üyelere idam kararı verdi.⁷² Bitlis'teki Rus Konsolosluğu'na sığınmış olan Mele Selim ise, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla oradan çıkartılıp idam edilmişti. Sonuçta isyan çok fazla genişleyemeden bastırılmıştı.

2.6. Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler

Birinci Dünya Savaşı'nda, Kürtlerin yaşadığı bölgelerden Osmanlı-Rus sınırında kalan kısımlarında çok sert bir rekabet ve şiddetli bir savaş yaşandığı için bunun Kürtlere maliyeti çok büyük olmuştur. Savaşın Kürtler için etki alanı sadece Osmanlı'daki Kürt bölgeleri ile sınırlı olmayıp İran'da yaşayan Kürtleri de kapsamıştır. Çarpışmaların olduğu bölgeler Sarıkamış, Mukri, Erzurum ve Erzincan'a kadar uzanıyordu. Osmanlı safında savaştan Kürtlerin heyecanı, cihat sayesinde ateşleniyordu.⁷³ Arapların büyük bir kısmının İngilizlere destek verdiği düşünüldüğünde, Osmanlı'da yaşayan gayrı-Türk Müslüman unsurlardan sadece Kürtlerin cihat çağrısına uydukları görülüyor.

⁷⁰ Işık, s. 121.

⁷¹ Zeki Beg, s. 238.

⁷² Işık, 121-124.

⁷³ Jwaideh, s. 251.

Savaşta açlık, soğuk ve hastalık yüzünden ölen Kürtlerin sayısı savaştan dolayı ölenlerin sayısı ile hemen hemen aynıydı. Osmanlı ordusu yeterli miktarda yiyecek ve ulaşım araçlarına sahip olmadığı için askeri ihtiyaçlarının bir kısmını köylüden ucuz fiyattan yiyecek ve diğer maddeleri satın alarak karşılıyordu. Bu uygulamalar sonucunda çok sayıda Kürt köylü ve çiftçi farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştı. Böylece hem kırsal alanlardaki Osmanlı ordusu hem de şehirlerde yaşayan Kürtlere erzak akışı sağlanmadığı için açlık ve kıtlık baş göstermişti. Bu bölgedeki 2. 3. ve 6. Osmanlı Tümenleri açlıktan kırılmıştı. Sivil nüfus arasında bu ölümler daha da fazlaydı. Süleymaniye gibi Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı bölgelerde bu oran yüzde yetmişlere varabiliyordu.⁷⁴

Savaş sırasında Kürtlerin bir kısmı topraklarından ayrılmak zorunda bırakılmışlardı. Rusların Doğu Anadolu'ya girmesiyle evlerini terk etmek zorunda kalan Kürtlerin yanı sıra çok sayıda Kürt, Osmanlı makamları vasıtasıyla bölgeden sürülmüştü. Sultan V. Mahmut döneminde yürürlüğe konulan fermana dayanarak bir çok Kürt iskan edilmişti. Küçük gruplar halinde bölünen Kürtler, Batı Anadolu'da Türkçe konuşulan yerlere yerleştirileceklerdi. Göç edilen yerlerde Kürtlerin nüfusu toplam nüfusun yüzde beşini aşmayacaktı. Kürt aşiret reisleri ve Kürtlerin ileri gelenleri şehir merkezlerine yerleştirip onların aşiret mensuplarıyla bağları kesilecekti.⁷⁵ Bu açıdan bakıldığında İttihatçıların, sadece Ermenileri değil Kürtleri de bir sorun olarak gördükleri anlaşılıyor. Nikitine, İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlere yönelik iskan politikasını şu şekilde anlatıyor:

“Genellikle bilinmeyen bir olgu vardır ki, üzerinden söz etmeden geçemeyiz: 1914-1918 Savaşı sırasında Kürtlerin kitle olarak sürülmesi. Bu sürgünler, Rus ilerlemesi karşısında çekilme görünümünü adı altında yapıyor ve Kürtleri, Türk köylerine dağıtarak geleneksel beylerinden kopararak, ulusal benliklerinden uzaklaştırmak amacını güdüyordu. Bu şekilde sürgüne gönderilen 700.000 kişi arasından çok sayıda ölenler oldu. Sağ kalanlar yurtlarına döndüler.”⁷⁶

Kürtlerin büyük bir kısmı savaşta Osmanlı saflarında savaşmıştı. Rusya'nın yanında yer alan Kürtlerin sayısı çok azdı. Kürt ve Ermeni işbirliği ise hiçbir zaman

⁷⁴ Aktaran: Jwaideh. s. 252.

⁷⁵ Aktaran: Jwaideh. s. 256-257.

⁷⁶ Nikitine. s. 364.

gerçekleşemedi. Ruslarla işbirliği halinde olan üç önemli Kürt'ten bahsedilebilir: Şemdinlili Şeyh Taha, Abdülrezzak ve onun amcası Kamil. Fakat Ruslar, Kürtlerin lehine yönelik bir plan içinde değildi. Çünkü Kürtlerin ve Ermenilerin Ruslardan beklentileri çakışıyordu. Rusya ne Kürtlerin ne de Ermenilerin bağımsız birer devlet kurmalarını istemiyordu. Aksine, Doğu Anadolu'yu kendi topraklarına katma düşüncesindeydi.⁷⁷ Dolayısıyla Ruslar için Ermeniler ve Kürtler, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için birer araçtılar.

Rusya'nın bu tavrına rağmen bir kesim Kürtler, umutlarını, Arap ulusunu destekleyen İngilizlere değil Çarlık Rusya'sına bağlamıştı. Bu Kürtler, Rus Prensi Nikolay'ın Tiflis'te bulunan Genel Karargahı ile ilişki içerisine girdiler. Bu sırada "Kürdistan Bağımsızlık Partisi" adı altında Rusya'nın Kafkasya ordularının önünde hareket eden bir yapı kuruldu. Fakat 1917 Rus İhtilal'i ile her şey tersine dönmüş, beklentiler ortadan kalkmıştı.⁷⁸ Yeni kurulan Sovyet Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gizli anlaşmaları açıklamıştı. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Fakat diğer İttifak devletleri, Rusya'nın payına düşen toprakları Ermenistan ve olası Kürt devletine verilmesi fikrini desteklediler.⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kürtler korkunç bir yıkımla karşılaşmışlardı. Doğu Anadolu cephesindeki Rus ve Osmanlı sınırları savaş boyunca sürekli değişiyordu. 1917-1918'de ise İngiliz ve Fransızlar Kürtlerin yaşadığı topraklarda savaşımaya başlamıştı. Savaş boyunca sadece Anadolu'da yaşayan Kürtlerden yaklaşık 400.000 kişi ölmüştü. Ermeni Nüfusu ise katliamlar ve göçler sonucunda neredeyse tamamıyla ortadan kalkmıştı. 1918'e gelindiğinde Kürdistan'ın altyapısı tamamen tahrip edilmişti. Zaten az sayıda olan Kürt aydınları, savaş sırasında ya göç etmiş ya da öldürülmüş olduğu için Kürtler arasında Şeyhler ve aşiret reisleri tartışmasız bir güç haline gelmişlerdi.⁸⁰ Savaşın Kürt milliyetçiliği açısından da önemli sonuçları olmuştur. Savaşla birlikte Kürt örgütlenmeleri ve dernekleşme süreci askıya alınmıştı. Cihad çağrısı onların İslam anlayışı çerçevesinde hareket etmelerine neden olmuş ve milliyetçi bir yöne kaymalarını

⁷⁷ McDowall, s. 153-154

⁷⁸ Gstrein, H. (2009). *Avukatsız Halk Kürtler* (Çev. K. Yalım.). İstanbul: Parşömen Yayınları. s. 17.

⁷⁹ K. Kirişçi ve M. W. Gareth. (2011). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. (6. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları s. 80.

⁸⁰ Izady, s.129.

engellemiştir.⁸¹ Bununla bağlantılı olarak, Birinci Dünya Savaşı sonucunda Doğu Anadolu'yu terk etmiş Ermeni topraklarına Kürtler yerleşmişti. Elde edilen bu yeni topraklar, onların savaş sonrası bağımsız devlet kurma arzularını bastıracaktı.

⁸¹ Nikitine, s. 362.

3. MÜTAREKE DÖNEMİ

3.1. Mondros Süreci

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'nda kesin bir şekilde yenilmişti. 4 Ekim'de ateşkes istendi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Limanı'nda ateşkes antlaşması imzalandı. Ateşkes görüşmelerinde Osmanlı'yı Bahriye Nazırı Rauf Bey, İtilaf devletlerini ise Amiral Calthorpe temsil ediyordu.⁸² Osmanlı bu antlaşmadan sonra müttefik kuvvetlerin işgal girişimlerine göz yummak zorunda kalmıştı. İngiliz ve Fransızlar, önceden kendi aralarında anlaşmış oldukları gibi imparatorluğun belli bölgelerini paylaşmaya başladılar. Fransa; Lübnan, Suriye ve Kilikya'yı İngilizler ise Filistin ve Irak'ı aldı. Rusya'nın payına düşen Boğazlar ise yeni kurulan Sovyet Rusya'sının bu haklarından feragat etmesi nedeniyle, İstanbul ve Boğazların İngiltere tarafından işgal edilmesiyle sonuçlandı. İtalya, Güneybatı Anadolu'nun bir kısmını; Yunan, İtalyan, Fransız ve İngilizlerden oluşan birlikler ise İzmir'i işgal ettiler. Doğu Anadolu'yu da içine alacak bir bölgede Bağımsız bir Ermenistan kurulması fikri de konuşmaya başlanmıştı.⁸³ Bir Kürt devleti kurulması konusunda ise İngilizlerin istekli oldukları söylenemez. Arapların bağımsız devlet kurmaları için göstermiş oldukları çabayı Kürtler için de sarf ettiklerine dair somut kanıtlar yoktur.⁸⁴

Savaşı kazanan tarafların paylaşım alanlarından biri de Kürdistan'dı. Bu toprakların petrol potansiyeli, hedef olarak görülmesinin önemli bir nedeniydi. Birinci Dünya Savaşı, petrolün stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermişti. Müttefiklerin Ortadoğu politikası, Kürtlerin yaşadığı topraklar için de geçerliydi. Kürdistan'da askeri, siyasi ve en son olarak diplomatik bir yol haritası çizen galip Avrupa devletleri Mondros Mütarekesi ile hedeflerini gerçekleştirme aşamasına girmişlerdir. İngiltere, bu amaçların gerçekleştirilmesi için hem askeri hem de siyasi olarak en uygun ülkeydi. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi, müttefiklere güvenliklerini tehdit eden bir bölgeye askeri hareket hakkı vermişti. İngiltere buna dayanarak bölgeyi işgale başladı.⁸⁵ İngiltere'nin işgal ettiği Kürt bölgesi Musul ile

⁸² Akşin, s. 118.

⁸³ Bruinessen. Ağa, Şeyh..., s. 397-398.

⁸⁴ Yıldız, H. (2006). 20. Yüzyılın Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayıncılık. s. 165.

⁸⁵ Lazarev, M.S. (1989). Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923. Ankara: Özge Yayınları. s. 34-35.

sınırlıydı. Musul bölgesindeki zengin petrol yatakları işgalin önemli bir nedeniydi. Bugünkü Türkiye topraklarında kalan Kürt yerleşim yerlerinin petrol yataklarına sahip olmaması, bu bölgeyi işgalden muaf tutmuştu. Fakat İngiltere, Kemalist hareketin Musul üzerindeki taleplerini bertaraf etmek için Doğu Anadolu’da bağımsız bir Kürt devleti korkusunu sürekli diri tutmuştu ve bunu bir hedef olarak değil baskı aracı olarak kullanmıştı.

Mondros Mütarekesi, Türkiye’deki Kürt milliyetçi hareketinde yeni bir dönemin başlamasının önünü açmıştı. Mütareke ile sürgünden dönen kişilerin Türkiye’deki aktif milliyetçilerle birleşmesi bunun önemli bir nedeniydi.⁸⁶ Ayrıca Amerika başkanı Wilson’un Osmanlı Devleti’nde Türk olmayan azınlıklar için otonom öngören on dört maddelik planı bağımsız bir Kürt devleti kurma ihtimalini doğurmuştu.⁸⁷ Ortaya çıkan bu Kürt milliyetçi dalga, hem mütareke sürecinde hem de uzun vadede etkili olacaktı. Sadece Kürt aydınları değil aynı zamanda yerel birtakım üstünlükler elde etmek isteyen bazı aşiret reisleri de oluşan bu yeni havanın seyrine göre hareket etmişlerdi. Bu tarihe kadar farklı amaçları olan veya çıkarları çatışan unsurlar, bağımsız veya özerk bir Kürdistan için bir araya gelebildiler. Bu amaçla bir araya gelen kişi ve gruplar arasında milliyetçi Kürtler, aşiret reisleri, Ermeni katliamında rol oynayıp cezalandırılmaktan korkanlar ve İttihat ve Terakki’nin eski küskünleri vardı.⁸⁸ Ayrıca, Mondros sonrası, İttihatçıların ülke yönetimindeki etkisi ortadan kalktığı için, siyasi bir proje peşinde olan bazı Kürtler çeşitli örgütler kurdular. Bu örgütler, Kürtlerin kendi taleplerini uluslar arası camiada duyurabilmeleri için yeni bir zemin hazırlamıştı.

3.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası İlk Kürt Örgütlenmeleri

İttihatçı yönetim, hem Birinci Dünya savaşı boyunca hem de savaş öncesinde Gayrimüslim ve Türk olmayan Müslümanlar üzerinde bir baskı mekanizması kurmuştu. Kürtler, 1908’deki meşrutiyetin ilan edilmesiyle oluşan kısa süreli özgürlük ortamında çeşitli siyasi ve kültürel dernekler kurmuşlardı. Bu derneklerin bir kısmı 1909’daki 31 Mart Olayı sonrası kapatılmıştı. Diğerleri ise 1913 Bab-ı Ali

⁸⁶ Jwaideh. s. 267.

⁸⁷ Karlsson. s. 44-45.

⁸⁸ Jwaideh. s. 267-268.

Baskını ile ya kapatılmış ya da yer altına inmek zorunda kalmışlardı. İttihatçıların Bab-ı Ali’de bir askeri darbeyle hükümeti devirmesi, Osmanlı’nın Gayri Türk vatandaşlarına yönelik yeni bir baskı sürecini daha başlatmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın patlak verip Osmanlı topraklarının ortalama yüzde sekseninin yitirilmesi ve akabinde Mondros Mütarekesi’nin imzalanması bu gidişatı tersine çevirmişti. Kürtlerin savaş öncesinde kurdukları ve ittihatçılar tarafından yasaklanmış bazı dernekler faaliyetlerine tekrar başladılar. İmparatorluğun eski gücünü kaybedip parçalanmasıyla her millet kendi kaderini tayin etmekle meşguldü. Kürtler arasında da bazı gruplar, savaş öncesi kurulan ve kültürel amaçları ağır basan derneklerden farklı olarak birtakım “siyasal amaçlar” taşıyan yeni örgütler kurdular. Bu örgütlerden en etkin olanları Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti (KTİC) idi.

3.2.1. Kürdistan Teali Cemiyeti

KTC, Wilson İlkeleri’nin Kürtler arasında meydana getirdiği olumlu havanın bir sonucu olarak, Kürtlerin siyasal taleplerini duyurma ve bunu Müttefik Devletlerin gündemi yapmak için kurulmuş bir örgüttü.⁸⁹ Cemiyetin kurucularından Seyit Abdülkadir⁹⁰ ve cemiyete daha sonra üye olanların çoğu, aynı zamanda 1908’de kurulmuş olan KTTC’nin kurucuları veya üyeleriydiler. Dolayısıyla cemiyet on yıllık bir örgütlenmenin tekrar hayata geçirilmesiyle oluşmuştu.⁹¹

KTC tüzüğü’nün 7. maddesi Seyit Abdülkadir’e, cemiyette ömür boyu birinci başkanlık yapma şansı vermişti. İTC’nin de üyesi olan Abdülkadir aynı zamanda Osmanlı Ayan Meclisi’nin de başkanıydı. Kürt kimliğiyle siyasal faaliyetlerini sürdüren Abdülkadir, Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin kurulmasının ardından Şuray-ı Devlet başkanlığına getirilmişti. Seyit Abdülkadir’in, Kürt kimliği ile hareket etmiş olması ve geçmişte bazı siyasal faaliyetlerde bulunmuş olması ona Kürtler arasında belli bir itibar kazandırmıştı. Fakat Seyit Abdülkadir, bağımsız bir Kürdistan yerine

⁸⁹ Kurubaş, s. 27.

⁹⁰ Seyit Abdülkadir, Nehrili Şeyh Ubeydullah’ın oğluydu ve Ubeydullah İsyanı’nda aktif görev almıştı. İsyandan sonra babasıyla birlikte Mekke’ye sürgün edilmişti. 1883’te babası öldüğünde İstanbul’a yerleşmişti. 1896’da, Abdülhamit’e komplo düzenlediği gerekçesiyle Medine’ye sürgün edilmişti. 1908’de Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle İstanbul’a tekrar dönmüştü. İba, Ş. (2008). Sevr’dan Lozan’a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket. Ankara: Mali Basın Yayınları. s. 99.

⁹¹ İba, s. 98.

Osmanlı bütünlüğü içerisinde özerk bir yapının kurulmasının daha doğru olacağını düşünüyordu.⁹² Nitekim bu fikirleri onu bir süre sonra muhaliflerle karşı karşıya getirecekti.

17 Haziran 1919'da Londra'ya gönderilen bir İngiliz belgesinde KTC'nin⁹³ amacı ve Nizamnamesi ile ilgili şunlar yazılıyordu:

“Kürt Partisi'nin [KTC] şu an için Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmektedir. Partinin propagandası ‘Serbesti’ gazetesi tarafından yürütülmekte ve partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürt nüfusun yarısı olan on bin civarında tahmin edilmektedir. Partinin genel merkezi İstanbul'dadır ve Diyarbekir, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolar açmış bulunmaktadır.”⁹⁴

İstanbul'da öğrenim gören aşiret reislerinin çocukları KTC'ye ilgi duymuşlar ve cemiyet üyelerinin önemli bir kısmını teşkil etmişlerdir. Ayrıca hem KTC hem de diğer Kürt örgütlerinin kurucu kadrosunu da genellikle Kürtler üzerinde etkili olan aşiret reislerinin İstanbul'da ikamet eden çocukları oluşturmuştur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sonrası Kürt hareketleri; Kürt feodalleri ve aristokratlarının çabaları sonucu örgütlenebilmişlerdir.⁹⁵ Bazı aşiret reislerinin, Kürtlerin kaderini belirleme açısından bu kadar hevesli olmalarının sebebi “rol kapma” ihtiyacından kaynaklanıyordu. Zira Savaş sonrası İmparatorluk sadece sözde devam ediyordu. Aşiret reislerinin mülklerini koruyucu şemsiyesi gören Hamidiye Alayları dağılmıştı. Olası bir Kürt devletinin vücut bulması durumunda aşiret reislerinin Kürdistan'daki arazilerini garantiye almanın yolu, bu tür siyasal örgütlerin içinde yer almaktı.

Üyelerinin çoğu Kırmançî konuşan Sünnilerden oluşmalarına rağmen KTC, Alevi olup Zazaca konuşan Kürtleri de kendisine çekebilmiştir. Nitekim cemiyetin

⁹² Aktaran: İba. s. 99-100.

⁹³ 1919'da, KTC'nin ilk genel kurulunda yapılan seçimler sonucu yönetim kuruluna şu isimler seçilmişti: 1- Başkan: Seyit Abdülkadir, 2- Başkan Yardımcısı: Emin Ali Bedirhan, 3- Başkan Yardımcısı: Fuat Paşa, 4- Genel Sekreter: Hamdi Paşa, 5- Muhasebeci: Seyit Abdullah, 6- Aza: Miralay Halit Bey, 7-Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey, 8- Aza: M.Emin Bey, 9-Aza: Hoca Ali Efendi, 10- Aza: Şefik Ervasi, 11- Aza: Şükrü Baban, 12- Aza: Fuat Baban, 13- Aza: Fethullah Efendi, 14- Aza: Şükrü Mehmet. Aktaran: İba. s. 100-101.

⁹⁴ Aktaran: İba. s. 101.

⁹⁵ Aktaran: İba. s. 102.

Alevi kökenli Kürt üyeleri, 1920’de Dersim ve Sivas’ta bir isyan çıkartmışlardı. Birleşen Alevi aşiretler, Kürt tutukluların serbest bırakılmasını, Kürt olmayan memurların değiştirilmesini ve özerklik şartlarının kabul edilmesini isteyen bir ultimatomu Ankara’daki TBMM’ye göndermişlerdi.⁹⁶

HİF ile KTC arasında 22 Aralık 1918’de bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın bazı maddeleri, özerklik konusuna her iki tarafın olumlu baktığını gösteriyor:

“Ekseriyeti Kürt kavminin sakin bulunduğu memleketler, siyaseten Hilafet-i İslamiye ve Saltanatı Osmaniye’ye merbut olmak şartıyla umum ehalinin ekseriyeti tarafından müntehap bir amirin riyaseti altında idarei muhtariyeyi haiz olacaktır”⁹⁷

KTC, Osmanlı hükümetiyle birtakım olumlu ilişkiler içerisindeydi. Fakat bu ilişkilerin her zaman sorunsuz olduğu söylenemez. Zira KTC, hükümete muhalif örgütlerle de bağlantı içerisindeydi. Ama yine de hükümet, siyasal hedeflerle kurulmuş örgütlere eşit şekilde yaklaşıyordu. 26 Mayıs 1919’daki Saltanat Şurası’na KTC de davet edilmişti. Sevr Antlaşması için toplanan şuraya da davet edilmiş olan İTC, bu yönüyle Kemalist hareketin eleştirisi konusu olmuştu.⁹⁸

Yazışmalarda “Autonomie du Kurdistan” ibaresini kullanan KTC, “Kürdistan’ın özgürlüğü” temasını benimsemişti. Fakat bunun nasıl olacağı konusunda ihtilaf söz konusuydu. Nasıl bir yol çizilmesi gerektiği ile ilgili ortak bir eylem planı yoktu. Sosyal bir tabandan uzak olması ve silahlı bir örgüte dönüşmemiş olması mütareke sürecinde onu pasif bir konumda kalmasına neden olmuştu.⁹⁹ Cemiyetin aktif faaliyet yerinin Kürdistan’da değil İstanbul’da olması, silahlı bir mücadeleye öncülük etmesini engelliyordu. Bu da doğal olarak onu hem müttefikler, hem Osmanlı hükümeti hem de Kemalistler nezdinde “etkisiz eleman” olarak algılanmasına neden olmuştu.

KTC içindeki üyelerin bir kısmı, bağımsız bir Kürt devleti fikrini benimsemişken bir kısmı ise özerk bir yapıdan oluşan ve Türk Kürt kardeşliğini devam ettirecek halifeye bağlı bir düşünceyi savunuyordu. Bu tarz hizipçilikler

⁹⁶ Bruinessen. s. 409.

⁹⁷ Aktaran: İba. s. 106.

⁹⁸ İba. s. 106-107.

⁹⁹ Kurubaş. s. 27.

1920'e doğru cemiyeti pasifleştirecekti. Cemiyet içerisindeki bu hizipçilik, İstanbul dahil Doğu Anadolu'daki şubelerde moral bozukluğuna neden olmuştu. Cemiyeti zayıflatan diğer önemli bir neden ise, Mustafa Kemal'in, kendisini hem Türk hem de Kürtlerin kurtarıcısı olarak tanıtmış olmasıydı. Nitekim Mustafa Kemal ile İstanbul Hükümeti arasında yapılan Amasya Protokolleri, Kürt özerkliği konusunda açık bir kapı bırakmıştı. Aynı şekilde Kemalistler kendilerini, İngiltere'nin işgalinde olan Irak topraklarındaki Kürtlerin savunucuları olarak da görüyorlardı. Bütün bunlar İTC'nin ikinci plana düşmesine neden oluyordu. Kürtler bu dönem "Kürtlük" duygularına sahip olmalarına rağmen öncelikli ve belirleyici kimlikleri Osmanlı vatandaşlığı ve Müslümanlığı.¹⁰⁰ Kürtlerin bu özelliği onların Mustafa Kemal'e destek vermek için önemli bir nedendi. Çünkü Mustafa Kemal; Kürtlere, Hilafeti kurtarmayı vaat ediyordu.

3.2.2. Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti

KTİC; Emin Ali, Celadet ve Kamiran Bedirhan, Kemal Fevzi Bey, Cemilpaşazade Ekrem Bey, Doktor Şükrü Mehmet Bey ve Memduh Selim Bey tarafından kuruldu. Kemalistlerin İstanbul ve Anadolu'yu ele geçirdikleri tarihe kadar hem İstanbul hem de Kürdistan'da faaliyetlerini sürdürdüler.¹⁰¹ Bu cemiyet, KTC içindeki hizipçiler tarafından kurulmuştu. KTC'nin etkin üye ve destekçileri olup "bağımsızlık taraftarı" olan Bedirhan ailesi, KTİC'nin kuruluşunda yer almışlardı. KTİC'nin kurulması Kürt hareketinin bölünmeye başladığını gösteriyordu.

KTİC Başkanı Emin Ali Bedirhan 7 Mayıs 1920 tarihinde Vakit gazetesine cemiyetin kuruluş amacını şu şekilde açıklamıştı:

"Müttefik devletlerin ve bu arada İngiltere'nin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürt ulusunun iradesine dayanarak... Barış konferansının son kararıyla da siyasi varlığı onaylanan Kürt yurdunda asrın gerektirdiği her türlü sosyal kurumlaşmayı örgütlemeyi

¹⁰⁰ Zürcher, E.J. (Ed.) (2011). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 96-97.

¹⁰¹ Chirguh. s. 44.

gerçekleştirmek üzere ‘Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti’ adıyla bir dernek kurulmuştur...”¹⁰²

Cemiyet, Sevr Antlaşması’nın Kürtlerle ilgili maddelerinin uygulanması için çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla cemiyet, Kürdistan’la bağların kopmaması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla 1921’de Ekrem Cemilpaşa ve Müküslü Hamza Bey, Diyarbakır’a gönderilmiştir. Bu kişiler Diyarbakır’da, faaliyetlerinden dolayı tutuklanmışlardır. Yine aynı yıl bir heyet Irak’a gönderilmiş; fakat bu girişimleri İngilizler tarafından engellenmiştir.¹⁰³

3.3. Sevr Süreci

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra galip devletlerin Osmanlı Devleti için planladıkları ve adını Paris’in Sevr banliyösünden alan Sevr Barış Antlaşması, Kürt siyasal hareketinin ve taleplerinin uluslar arası alanda resmi olarak konuşulmaya başladığı en önemli antlaşmaydı. Fakat Sevr Antlaşması sürecinden ne Kürtler ne Kemalistler ne de Osmanlı Hükümeti memnun kalmamıştı. Başını Bedirhan ailesinin çektiği bağımsızlıkçı fikirlere sahip Kürtler, Kürtleri temsil etmek için Paris Barış Konferansı’nda bulunan Şerif Paşa’nın¹⁰⁴ kararsız tavrından hoşlanmıyorlardı. Osmanlı Devleti’ne bağlı “Özerk bir Kürdistan” için çalışan Şeyh Abdülkadir, Ermeni-Kürt yakınlaşması ve “Birleşik Kürt-Ermeni Devleti” fikrine karşıydı ve bu nedenle Şerif Paşa’nın Paris’teki Ermeni delegeleriyle yakınlaşmasını eleştiriyordu. Kürdistan’daki eşraf ve aşiret reisleri ise Kemalist hareketin etki alanındaydı. Bütün bu gelişmeler Sevr sürecinde “tek vücut” bir Kürt politikasının oluşmasını engellemişti. Kuşkusuz bahsedilen bu nedenler, hem Kemalist hareketin hem de İngiltere’nin Kürtlere yönelik politikasını da belirleyecekti.

1919 ile 1920 tarihleri arasında çeşitli uluslar arası konferanslarda müzakere edilen Sevr Antlaşması, uygulama alanı bulamamıştır. Sevr Antlaşması’nın içeriği ve Kürtler açısından sonuçlarını irdelemeden önce, uluslararası güçlerin ve Kemalist

¹⁰² Aktaran:Kurubaş. s. 90.

¹⁰³ Aktaran: İba. s. 124.

¹⁰⁴ Şerif Paşa, Osmanlı’nın eski Stockholm elçisiydi. Sevr görüşmeleri başladığında Kürtleri temsilen Paris Konferansı’na davet edilmişti.

hareketin Kürtlere yönelik politikası ve konferanslarda Kürtlerin tavrı üzerinde durmak gerekir.

3.3.1. İngiltere'nin Kürt Politikası

İngilizlerin, 19. yüzyılın ortalarından beri, “Doğu politikası” adı altında Kürtlerle temas içerisinde oldukları biliniyor. 1916’daki Sykes-Picot Antlaşması sonrasında, özellikle Musul’un Fransızların elinden çıkıp İngiliz hakimiyetine girmesiyle de İngilizlerin bir Kürt politikası oluşmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrası Mezopotamya’da etkin bir yol oynamaya başlayan İngilizler, karşılarında bir Kürt sorunu buldular. Stratejik önemi ve yer altı zenginliklerinden dolayı İngilizlerin Irak’ın güneyinden başlayarak kuzeye doğru yönelmesi onları Kürtlerle daha fazla muhatap etmişti. Çünkü bu bölgelerde çoğunlukla Kürtler yaşıyordu.¹⁰⁵ Rusya’ya karşı bir duvar örülmesi ve Türkler ile Araplara karşı siyasi bir araç olarak kullanılabilmesi için bu bölgenin alınması İngiltere için son derece önemliydi.¹⁰⁶ İngilizlerin bu hedeflerine ulaşabilmeleri için izleyecekleri yol, aynı zamanda Kürtlerin kaderini de belirleyecekti.

İngilizler savaştan önce ve savaşın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan her ulusa özgürlüklerini vereceğini ilan etmişti. Fransızlar Asuriler için bu vaatte bulunurken, Kürtler için de İngilizlerin bir planı olduğu biliniyordu. Keza, Wilson Prensipleri de milletlerin kendi kaderlerini tayin etmelerini öngörüyordu. Ulusların kendi kaderini tayin etmesi, Sevr Antlaşması sürecinde Milletler Cemiyeti’nin (MC) inisiyatifine bırakılmıştı. Bölgedeki büyük çıkar güçleri bu konuda yetkilendirilmiş olunuyordu.¹⁰⁷ Bu açıdan bakıldığında İngiltere, hem savaşın galibi olması hem de o dönemin süper gücü olması nedeniyle “hangi ulusa ne kadar özgürlük verileceği” konusunda en yetkili devletti.

Fakat İngilizlerin Kürtlere yönelik politikasının birtakım zorluklar içereceği çok erken fark edildi. Çünkü “Kürdistan” sınırları ile Ermenilerin toprak talebinde bulunduğu bölgeler çakışıyordu. Bu durum İngiliz yöneticiler arasında da bir görüş

¹⁰⁵ Kurubaş. s. 31-32.

¹⁰⁶ Aktaran: Kurubaş. s. 32.

¹⁰⁷ Yıldız, H. (2005). Fransız Belgeleriyle Sevr, Lozan, Musul Üçgeninde Kürdistan (4. Baskı). İstanbul: Doz Yayınları. s. 27.

ayrılığı yaratmıştı. İngilizler zengin petrol yataklarının içinde olduğu Musul için farklı, bugünkü Türkiye topraklarında kalan Doğu ve Güneydoğu Anadolu için de farklı bir yol izlemeye başladı. Yani İngilizler kendilerinin hakimiyeti altında bulunan “Güney Kürdistan”da kendi çıkarları için bir politika izlerken, Ermenilerin de hak talebinde bulunduğu verimsiz ve dağlık “Kuzey Kürdistan”da her iki tarafı da oyalayıcı bir politika izlemişti.¹⁰⁸

İngiltere Kürtlere verilecek bir güvencenin sınırlı tutulmasını istiyordu. Bu düşünce, İngiltere’nin Hindistan Bakanlığı’nca da uygun bulunmuştu. İngiltere’nin sömürgelerle ilgilenen bakanlığın müsteşarı Shuckburg, olası Ermeni Devleti sınırlarının nerede bitebileceğini kestiremediklerini söylüyordu. Dolayısıyla henüz Ermenilerin konumu belirlenmemişken Kürtlerle ilgili herhangi bir vaat ilerde sıkıntı yaratabilirdi.¹⁰⁹

Savaş sonrası İngiltere’nin Kürt sorununa yönelik ilk somut çözüm önerisi, Irak Yüksek Komiseri Arnold Wilson’dan gelmişti. Wilson, Musul bölgesinin gelecekte planlanan Ermeni Devleti sınırları içine girmediğini, Ermeniler için düşünülen bölgenin Büyük Zap havzası olduğunu söylüyordu. Wilson, Doğu Suriye’nin ve Güneydoğu Anadolu’nun büyük bir bölümünün doğrudan İngiltere hakimiyetine girmesini öngörüyordu.¹¹⁰ İngiltere’nin hem kararsız hem de Kürtlerin aleyhine bu tarafgir politikası, Kürtleri Kemalist harekete yaklaştıracaktı. İngiltere Musul’da işgalci olduğu dönemde, Kemalistler Kürtlerin İngiliz boyunduruğundan kurtarılması konusunu işliyordu. Kemalistler bu şekilde davranarak hem Kürtleri yanına çekmeye çalışıyor hem de İngiltere’nin Anadolu toprakları üzerindeki taleplerine karşı gözdağı olarak Musul’daki Kürtleri İngiltere aleyhine harekete geçirebileceğini anlatmaya çalışıyordu.

İngiltere’nin politikalarına güvenmeyen Seyit Abdülkadir gibi “özerklik yanlısı” Kürtler, Kemalist harekete yaklaşma sinyalleri vermekteydiler. Bedirhan gibi “bağımsızlıkçı” Kürtler ise hem Mustafa Kemal hareketine karşı çıkıyorlar hem de İngilizlerin politikalarına da sürekli şüpheyle bakıyorlardı.¹¹¹ Bu bahsedilen Kürtlerin İngilizlere şüpheyle yaklaşmalarının haklılığı Şeyh Mahmut Berzenci

¹⁰⁸ Aktaran:Kurubaş. s. 32.

¹⁰⁹ Aktaran: Öke, M, K. (2003). Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926). İstanbul: İrfan Yayıncılık. s. 88.

¹¹⁰ Lazarev. s. 77.

¹¹¹ Yıldız. Fransız Belgeleriyle Sevr... s. 36.

olayında da doğrulanmıştı. Berzenci, Kemalistler ile İngilizler arasındaki çekişmelerden faydalanıp 22 Mayıs 1919'da Süleymaniye'deki İngiliz askerlerini esir alıp Kürdistan hükümetini kurduğunu ilan etmişti. İngilizlerin buna cevabı sert olmuştu. Berzenci, Hindistan'a sürgün edilmişti. Diğer taraftan İngiliz yetkili Sir Percy Cox; Musul ve Kerkük petrolünün önemini anlamış ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasının kendilerinin zararına olacağını Londra'ya bildirmişti. Nitekim, Suriye üzerinden Sevr görüşmelerine katılmak için Paris Barış Konferansı'na gitmeye çalışan Kürt delegeler, İngiliz ve Fransızlar tarafından engellenmişti.¹¹²

3.3.1.1. Musul Üzerinde Kemalist ve İngiliz Rekabeti

30 Ekim 1918'de henüz Mondros Mütarekesi görüşmeleri devam ediyorken Musul Vilayeti'nin bir bölümü Osmanlı toprakları içindeydi. Görüşmeler sonrasında imzalanan Mondros Mütareke'nin 7. Maddesi, Müttefiklerin güvenliklerini tehdit edebilecek bir durum karşısında onlara istedikleri yeri işgal etme hakkı veriyordu.¹¹³ Bunun üzerine İngilizler Sykes-Picot Antlaşması'nda¹¹⁴ Fransızlara verilen fakat daha sonra petrol imtiyazları karşılığında kendilerine bırakılan Musul bölgesini işgal etmeye başladılar.¹¹⁵ Musul'a 30 km mesafede bulunan İngiliz askeri komutanı General Marshall, Osmanlı'nın 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir ultimatoma göndererek 15 Kasım tarihine kadar Osmanlı birliklerinin Musul'u boşaltmalarını istemişti. Bunun üzerine İhsan Paşa, Nusaybin'e doğru geri çekilmişti. Aynı gün İngilizler Musul'a girmişti.¹¹⁶

Kemalistler, Musul bölgesinin Anadolu topraklarından ayrılmasını kabullenememişlerdi. 1920'de Misak-ı Milli olarak bilinen bir bildiri yayımlamışlardı. Bu bildiri, Mondros Antlaşması'nın Arap bölgeleri için öngördüğü self-determinasyon haklarını kabul ederken, Musul vilayetinin

¹¹² Hür. A. (19.10.2008). Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve Devlet-1. Taraf. 06.03.2012, <http://www.taraf.com.tr/haber/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-1.htm>.

¹¹³ İba. s. 429.

¹¹⁴ 1916'da Üçlü İttifak Devletleri, Sykes-Picot Antlaşması ile Musul'u Fransa'ya bırakmıştı. 24 Nisan 1920'de ise San Remo Konferansı esnasında, zaten İngilizlerin hakimiyeti altında bulunan bu bölge iki tarafın anlaşması ile İngiltere'ye kalmıştı. İngilizler bunun karşılığında Fransa'ya Musul petrollerinden % 25'lik bir pay vermişti. Aktaran: İba. s. 430.

¹¹⁵ Shaw, S. J. ; Shaw. E.K. (2010). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (Cilt-2). (3. Baskı). (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları. s. 391.

¹¹⁶ Aktaran: İba. s. 429.

Osmanlı'dan ayrılmasını kabul etmiyordu.¹¹⁷ Olson'unda ifade ettiği gibi, Kuzey Irak sınırları içinde kurulması muhtemel bir Kürt devleti, milliyetçi İran ve Türkiye devletleri için büyük bir tehdit oluşturabilirdi.¹¹⁸ Gerçekten de Kemalistlerin Musul konusundaki endişeleri boş değildi. Musul, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi. Musul topraklarında yeşerecek Kürt milliyetçi bir dalga, Türkiye'deki Kürtleri de etkisi altına alabilirdi. Dolayısıyla Kemalistlerin hedeflediği “Türk-etno milliyetçi devlet” projesi bu şekilde zarar görebilirdi. İba, Kemalistlerin Musul konusuna yaklaşımlarını şu şekilde ifade etmektedir:

“Gerek ortaya çıkışı ve gerekse boyutu bakımından Musul Sorunu aslında bir Kürt Sorunu olarak ele alınmasını gerektirmekteydi. Ancak, Kemalistler bu işi ‘Musul ve Kerkük Sorunu’ olarak ortaya atmışlar ve resmi düzlemde ‘Türk Sorunu’ şeklinde algılanmasını sağlamışlardı. Sorun ilk kez Paris Barış Konferansı’nda Kürdistan sınırlarının belirlenmesinde ve Kürdistan’ın bölünmesi sırasında ortaya çıkmıştı. Güney Kürdistan Hükümeti’nin [Süleymaniye’de Şeyh Mahmut Berzenzi’nin kısa süreli iktidarı] kuruluşu ve sonraki gelişmeler bunun en önemli göstergesiydi. İngilizlerin önce destekledikleri ve denetleyemediklerini anladıktan sonra da vazgeçerek Irak’ta Araplardan oluşan bir Manda devleti kurma kararlarının ardından Kemalistler tarafından sorun yapılmıştı.”¹¹⁹

İngiltere, Irak üzerinde sömürge haklarına sahip olmasına rağmen, stratejik öneme sahip noktaların kontrolünü henüz sağlayamamıştı. Bu stratejik noktalardan biri de Musul'du. İngilizler, zengin petrol yataklarının bulunduğu ve Kürt nüfusun oturduğu Musul'un denetimini kaybetmekten korkuyordu. Bu nedenle işgalin ilk yıllarında Kürtlere yönelik özel bir çaba sarf ettiler. Hilafeti koruyacaklarını bildirdiler ve Kürtleri ayrı bir etnik grup olarak tanıdılar. Musul üzerinde talepte bulunan Kemalistlere karşı Anadolu'daki Kürtleri harekete geçirmek için Binbaşı E.M. Noel'i bölgeye gönderdiler.¹²⁰ Aynı şekilde Kemalistler de Musul'daki İngiliz

¹¹⁷ Edmonds, C.J. (2003). Kürtler, Türkler ve Araplar (Çev. S, Şengül ve S.R,Şengül.). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 161.

¹¹⁸ Olson, R. (2010). Birinci Dünya Savaşı'ndan 1998'e Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri (Çev. H, İlhan). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 25.

¹¹⁹ İba. s. 430.

¹²⁰ Natali, D. (2009). Kürtler ve Türkler- Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi (Çev. İ, Bingöl). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 68.

hakimiyetini etkisiz kılmak için Kürtler arasında propaganda çalışmaları yapıyordu. İngilizlerin, Musul'u işgal etmelerinden itibaren nihai çözüm olan Ankara Antlaşması'na (1926) kadar geçen süreçte, "Musul Kürtleri" her iki taraf için karşılıklı gözdağı alanı olarak kalmaya devam etmişti.

3.3.1.2. Binbaşı Noel'in Faaliyetleri

"Kuzey Kürdistan"da İngiliz aleyhtarlığının gelişmeye başladığını fark eden İngiltere, 1919'da Bağdat'taki ajanlarından Binbaşı Noel'i¹²¹ bu bölgeye gönderme kararı verdi. E.W.C. Noel, İngiltere'nin Hindistan yönetimi siyasi şube subaylarından ve kendisine bağlı birliklerle İran'da faaliyetlerini sürdürüyordu.¹²² Noel, bölgeye gidiş nedenini şu şekilde açıklıyordu:

*"Kürdistan'da sorumluluğunu alacağımız özel görev; Türklerin pan-İslamist propagandalarına ve Kürtleri İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hakimiyeti kurulacağına dair asılsız söylentilerle korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmaktı."*¹²³

İngiltere'nin, bağımsız bir devlet kurabilmeleri için Kürtleri örgütleme görevini Noel'e vermiş olma olasılığı çok azdır. Çünkü "Kuzey Kürdistan"da kurulacak bağımsız bir Kürt devleti, İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan Musul Kürtlerini de harekete geçirecekti. İngiltere, Musul'da böyle bir yapılanmaya izin veremezdi. Diğer taraftan Osmanlı Dahiliye Nazırlığı, Noel'e Kürdistan seyahati boyunca şifreli telgraf çekebilme yetkisi vermişti. Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmasına göz yumması beklenmeyen Osmanlı Hükümeti, İngilizlerden güvence almadan Noel'e böyle bir yetki vermiş olamazdı. Kürtlere açık vaatlerde bulunmaması için İngiltere tarafından uyarılan Noel'in bölgeye esas gönderilme nedeni, Kemalistlerin bölgedeki anti-İngiliz propagandasına karşı anti-Kemalist

¹²¹ Profesyonel bir askeri subay olan E.V:C. Noel, "Türkiye Kürdistanı"nda İngiltere gizli servisi için çalıştı. 1919 yılında İstanbul'a geldi ve etkili Kürt çevreleriyle ilişkiye geçti. Sonrasında ise, Celadet-Kamıran Bedirhan kardeşler ve Ekrem Cemil Paşa'nın da içinde olduğu bir heyetle Kürdistan'a gitti. Üç aylık bir süre zarfında Antep, Maraş ve Malatya'daki Kürt aşiretleriyle temas kurdu. Noel, E,V,C. (2010). Kürdistan 1919-Binbaşı Noel'in Günlüğü (2. Baskı). (Çev. B. Birer). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 4

¹²² Aktaran: Kurubaş. S. 36.

¹²³ Noel, s. 7.

propagandayla cevap vermektir. Kemalistlerle araları açık olan Osmanlı Hükümeti'nin de bunu hedeflemiş olması son derece olasıdır.

Çalışmalarına 7 Nisan 1919'da Musul'dan Nusaybin'e gelerek başlayan Noel, bölgede Kürt aşiretleri ile çeşitli temaslarda bulundu. Bu şekilde İngiliz aleyhtarı havayı yumuşatmak istiyordu. İngilizlerin Noel'e yetki verirken ölçülü davranmış oldukları görülüyor. Hindistan Bakanı, Bağdat'a gönderdiği yazıda Noel'in İstanbul Yüksek Komiserliği'ne danışarak hareket etmesini ve önemli kararlardan kaçınmasını istiyordu.¹²⁴ Fakat Hohler'in mektubuna göre, İngilizlerin kendisine verdiği yetkileri aştığı görülüyor. Yine bu mektuptaki diğer bir gerçek, İngilizlerin hala tutarlı bir Kürt siyasetine sahip olamadıklarıydı.¹²⁵

Zaman zaman İngiliz politikalarının dışına çıkan Noel, bağımsız bir Kürt devleti kurma konusunda somut adımlar atmak istiyor ve bu devleti yönetebilecek güce sahip Kürtleri bulmaya çalışıyordu. Fakat böyle bir devletin kurulmasının olası olmadığını, çünkü Kürtlerin çok farklı hiziplere bölündüğünü zamanla öğrenecekti.¹²⁶

Sivas Kongresi toplandığı sırada Noel'in bazı Kürt Teali Cemiyeti üyeleriyle Malatya'da görünmesi, kongreye ve Mustafa Kemal'e düzenlenecek bir baskın olarak yorumlandı. "Ali Galip Olayı" olarak bilinen bu vaka, Malatya'daki Noel ekibinin bölgeden kaçmasıyla sonuçlandı. Bu arada, Malatya civarında herhangi bir isyan da yaşanmadı. Bu olay, İngilizleri zor durumda bırakmıştı. Fransızlar da İngilizleri bölgedeki faaliyetlerinden dolayı suçladı.¹²⁷ Mustafa Kemal; İstanbul Hükümeti ve İngilizlere karşı yeni bir koz elde etmişti. İngiliz destekli "Ermeni devleti propagandası" için Kemalistlerin eli daha da güçlenmişti. İngilizler, bu olaydan sonra Noel'in faaliyetlerine son verdi ve onun yerine İngiliz politikalarına tamamiyle sadık biri olan Soane'ı görevlendirildi.

¹²⁴ Aktaran: Kurubaş. s. 37.

¹²⁵ Kurubaş. s. 39.

¹²⁶ Bruinessen. Kürdistan Üzeri...s. 126.

¹²⁷ Bruinessen. Kürdistan Üzeri...s. 126.

3.3.2. Fransa'nın Kürt Politikası

Fransızlar, Kürt sorunu konusunda İngilizlerin kararsız tavırlarının aksine daha net bir politika izlemişlerdi. Kemalistlerle karşı karşıya gelmek istemedikleri için her türlü problemden kaçınıyorlardı. İngiltere ve Fransa'nın Kürt sorunu karşısında farklı politikalar yürütmüş olmasının nedeni, her iki devletin hakim oldukları bölgelerin özelliğinden kaynaklanıyordu. Fransa'nın elinde bulunan Suriye'de çok az Kürt nüfusu vardı ve buradaki Kürtler Fransa'ya fazla zorluk çıkartmıyordu. Fransızlar, Suriye'deki manda yönetimini sağlama almak istiyordu ve bu süreçte Kemalistlerle herhangi bir çatışmadan kaçınıyorlardı.¹²⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olarak çıkan Fransa, sömürgelerini yönetme konusunda çeşitli sıkıntılar içerisindeydi ve aynı zamanda ekonomik sorunlarla karşı karşıyaydı. Suriye'de henüz istikrarlı bir Arap yönetimi kurulamamıştı. Diğer Arap bölgelerindeki Osmanlı düşmanlığının aksine, Suriye'deki Araplar arasında Osmanlı Halifeliği'ne bağlılık hala devam ediyordu. Dolayısıyla Fransa, Kemalistlerin Suriye'deki halkı harekete geçirme potansiyelini biliyordu. Bu gerçek, Fransızları Kemalistlerle anlaşmaya zorluyordu. Nitekim Ankara Antlaşması (1921) böyle bir kaygının ürünüydü.¹²⁹

İngilizlerin, Irak'ta otonom bir Kürt bölgesi kurma girişiminden ilk rahatsız olanlar Fransızlar olmuştur. Fransız subay Georges Picot'un 20 Ocak 1919'da çektiği bir telgraf, bu kaygıları şöyle dile getiriyordu:

“Sir Marc Sykes [bir İngiliz diplomat] ile yaptığım görüşmelerde ilgili şahıs Britanya kuruculuğu altında Musul'u içine alan otonom bir Kürt Emirliği kurma niyetini benden gizlemedi. Ekselanslarınıza sergilediğim nedenlerden ötürü en keskin çıkarlarımıza ters görünen bu çözümü sürekli red ettim.”¹³⁰

Fransızların Musul konusunda hassas davranmalarının nedeni, 1916'daki Sykes-Picot Antlaşması'nda kendileri için öngörülen bu toprakların savaşın sonunda İngiliz hakimiyetine girmiş olmasıydı. Bu bölgenin petrol potansiyeli, Fransa'nın ilgi

¹²⁸ Yıldız. Fransız Belgeleriyle...s. 33,54,55.

¹²⁹ Yıldız. Fransız Belgeleriyle...s. 55.

¹³⁰ Aktaran: Yıldız. Fransız Belgeleriyle...s. 58.

odağı olmaya devam edecekti. Bağımsız bir Kürt devleti, bu hedeflerin önünde bir engel oluşturabilirdi.

İngiliz siyasetçisi Lloyd George'un 12 Aralık 1919'da vermiş olduğu nota, Fransa'nın Asya Türkiye'sinde Türk olmayan unsurlara yönelik yaklaşımını özetlemekteydi:

“Fransa’ya ait soruna gelince; Musul’un verilmesi var olan dengeleme içinde yer almaktadır, bu dengelemede, yani Mezopotamya ve Kürdistan’ın petrol kaynaklarının sömürülmesinde tam eşitlikte, Fransız sanayisi ve Fransız parlamentosu üstlenmektedir. Fransa’da petrolün olmaması ve ülkenin ona ihtiyaç duyması bu soruna büyük bir anlam vermektedir.”¹³¹

Fransa'nın Sevr sürecindeki Kürt politikası, İngiltere'nin etkisiyle şekillenmeye başlayacaktı. Çünkü Fransızlar, İngilizlerin Musul'daki baskın hakim konumlarından çekiniyorlardı. Diğer taraftan, Kemalistlerin de nereye kadar yayılabileceklerinden de emin değillerdi. Dolayısıyla Sevr süreci, Fransa için İngiltere güdümünde sürecekti.

3.3.3. Paris Konferansı'nda Kürtler ve Kürt Sorunu

18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı, Birinci Dünya Savaşı sonrası legal görüşmelerin yapıldığı en büyük konferanstı. Daha çok Almanya ile yapılacak barış sürecinin konuşulduğu konferansta, Osmanlı ile ilgili konular da konuşulmuş ve müzakere edilmişti. Yenilmiş bir devlet olarak Osmanlı, Konferansa ilk başlarda davet edilmemişti. Damat Ferit Paşa'nın katılma yönündeki çabaları da sonuç vermemişti.¹³² Osmanlı hükümetinin davet edilmesi 20 Nisan 1920'i bulacaktı. Fransa ile İngiltere, Osmanlı'nın geleceği konusunda henüz bir uzlaşmaya varmadan Osmanlı'yı davet etmek istemiyorlardı.

Konferansta Kürt sorunu ilk defa 1919'un Ocak ayında gündeme gelmişti. İngiltere delegasyonu uzmanı General Y. H Smet tarafından hazırlanan ve on kişilik kurulca desteklenen görüşe göre, Osmanlı'nın, hakimiyeti altında bulunan halklara

¹³¹ Lazarev, s. 146-147.

¹³² Ersoy, T. (2009). Sevr Bir Öcü Masalı. İstanbul : Maki Basın Yayın. s. 92.

kötü davrandığı, Ermenilerin korkunç bir katliama uğradıkları vurgulanıyor ve Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı'dan tamamıyla ayrılması öneriliyordu. Bu milletler için ileride bağımsızlık yolu açacak manda yönetimi öngörülüyordu.¹³³

Kürtleri konferansta Şerif Paşa temsil etmişti. Şerif Paşa, önce Osmanlı delegesi olarak toplantıya katılmıştı ve bir süre sonra bu görevinden istifa etti. KTC'nin desteği ve İngilizlerin onaylamasıyla da Kürtleri temsil etmeye başlayacaktı. Şerif Paşa, bütün Kürtlerin adına konuşabilecek temsil gücüne sahip değildi. Çünkü birbirinden farklı projelere sahip Kürt grupları vardı: KTC'nin etkili isimlerinden Seyit Abdülkadir, Osmanlı içinde bir çözüm düşünüyordu. Bedirhanlar, bağımsız bir Kürdistan tasavvur ediyorlardı. Kürdistan'da bir zamanlar geniş bölgeler üzerinde nüfuz sahibi “emirlikler” ortadan kalktılarından beri, birbirlerinden bağımsız hareket eden ağa ve aşiret reisleri vardı. “Güney Kürdistan”da Şeyh Mahmut Berzenci, İngiliz karşıtı bir politika güdüyordu ve Şerif Paşa'yı desteklemesi öngörülüyordu. Şerif Paşa bir dönem Süleymaniye çevresinde etkiliydi, fakat artık orada da şartlar değişmişti. Bütün bu gerçekler ona daha en başta “uygun olmayan bir aday” portresi çizmişti. Hem İngilizler hem de Fransızlar bunu biliyorlardı. Şerif Paşa'nın konferansta Kürt delegesi olarak kalmasına izin verilmesinde, onun elçilik tecrübesi, konferans sürecinde Avrupa'da bulunmuş olması ve Kürt olması dışında pek fazla neden yoktu.

Barış görüşmelerinin ilk ayında, Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa, Ermenilerin isteklerini içeren bir bildirgeyi konferansa sundu. Bu bildirgeye göre Ermeniler Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Adana'nın bir bölümü ve İskenderun; Rusya bölgesinden Erivan ve Tiflis'in güneyi Müstakbel Ermenistan devletinin sınırları içinde olmalıydı. Nasturi-Keldani delegasyonu ise Musul, Urmiye, Diyarbakır, Urfa ve Van'ın bir bölümünün içinde olacağı kendi devletleri için taleplerini konferansa sundular.¹³⁴ Bu talepler, Kürtlerin çoğunu sinirlendirmişti. Çünkü Ermeni ve Nasturi isteklerinin yerine getirilmesi durumunda Kürtler, kendilerini Kürdistan'ın dışında bulabilirdi.

¹³³ Lazarev. s. 129.

¹³⁴ Aktaran: Kurubaş. s. 75

Bu talepler Şerif Paşa'yı harekete geçirecekti. Şerif Paşa nihayet 22 Mart 1919 tarihinde Kürt taleplerinin yerine getirilmesi ve Kürt sorununun çözümü amacıyla, barış konferansına okunması için bir muhtıra verdi.¹³⁵ “Kürt Halkının isteklerine İlişkin Nota” başlıklı bildirmede, Ermeni taleplerinin hiçbir karşılığının olmadığı, Ermeni delegasyonunun talepte bulunduğu yerlerde Kürtlerin yaşadığı, bu taleplerin karşılanması durumunda Kürtlerin sonuna kadar savaşacakları ifade ediliyordu. Aynı bildirmede “Kürdistan sınırları” çiziliyordu. Bu bölgelerde tarih boyunca Kürtlerin yaşadığı, Ermeni iddialarının geçersiz olduğu anlatılıyordu. Ermenilerin arkasında Avrupalılar olsa bile bu çabanın boş olduğu dile getiriliyordu. Misyonerlerden yakınan Şerif Paşa, Ermenileri bu istekler konusunda cesaretlendirenlerin bunlar olduğunu söylüyordu. Sultan Abdülhamit döneminde Rusya'ya göç etmiş Ermenilerin, buraları Kürtlere sattıkları ve bunun Osmanlı yasalarına uygun olduğu vurgulanıyordu. Kürtlerin Wilson İlkeleri'ne göre bağımsız devlet kurma haklarının olduğunu belirten Şerif Paşa, bildirmeye Kürdistan haritasını da eklemiştir.¹³⁶ Şerif Paşa'nın bu istekleri, Müttefikleri rahatsız etmişti. Çünkü Ermeniler hakkında dile getirilen düşünceler çok olumsuz bir tablo çizmişti. Şerif Paşa'nın Müttefikler tarafından da ciddiye alındığı söylenemez. Dolayısıyla bu bildiri konferansta siyasi bir etki yaratamamıştı.¹³⁷ Bu bildirgenin Kürtler açısından iki önemli yönü vardı. Birincisi Şerif Paşa bu şekilde Ermenilerle Kürtlerin uzlaşmalarının mümkün olmadığını kanıtlamış oluyordu. Bu da Batılı devletleri Kürtler aleyhine karar almaya teşvik ediyordu. Bir diğeri ise, Şerif Paşa bu şekilde davranarak Kürtler arasında itibarlı bir konuma erişmeye çalışıyordu. Fakat Kürtler, onun bu çabasından çok, Ermeni taleplerine odaklanmışlardı. Ayrıca, Kürtlerin yaşadığı topraklar üzerinde bir Ermeni devleti kurulması ihtimali, Kemalistler için önemli bir koz daha yaratmıştı.

Ermeniler, Amerika'nın, “müstakbel Ermenistan” toprakları üzerinde bir manda yönetimi kuracağını umuyordu. Bu, ileride bağımsız bir Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için ilk adım olabilirdi. Fakat Amerika'nın böyle bir niyetinin olmadığı kesinleşmeye başlamıştı. Amerika'nın, kendisini barış görüşmelerinden izole etmesi Doğu Anadolu'daki belirsizlikleri artırdığı için, konferanstaki Ermeni-

¹³⁵ Yıldırım, T. (Der.) (2011). Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 197.

¹³⁶ Kurubaş. s. 75-76.

¹³⁷ Aktaran: Kurubaş. s. 76.

Kürt düşmanlığını ortadan kaldırmıştı. İngiltere'nin, taraflardan umut kestiği bir sırada iki taraf arasında bir yakınlaşma gerçekleşiyordu.¹³⁸ 20 Kasım 1920'de Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa ortak bir deklarasyon yayımladılar:

“... Bizler aşağıda imzası bulunanlar, Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı Ari kavminden geldiklerini, çıkarlarının aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadırlar ve genellikle de hem Ermeniler hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren ‘İttihat ve Terakki’ komitesinin ‘resmi’ veya gayri resmi kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar. Şu halde Barış Konferansı’ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak Birleşik Bağımsız Ermenistan ve bağımsız Kürdistan’ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletlerin yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz. Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısı’nın kararına bırakıyoruz... Aynı zamanda her iki devletimizin içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.”¹³⁹

Bu antlaşmayla her iki taraf, muhayyel Kürt ve Ermeni devleti sınırlarının tespitini Barış Konferansı’nda alınacak kararlarla belirlenmesini şimdiden kabul ediyordu. Antlaşmaya ilk tepkiler olumluydu. Şeyh Abdülkadir ve Bedirhanlar, anlaşmadan memnun olduklarını bildirdiler. Çünkü Ermeniler bu şekilde ilk defa Kürt taleplerini kabul ediyordu. Dolayısıyla deklarasyon metni, İstanbul ve Erivan’da beklenmeye başlandı. Fakat, Şerif-Nubar Paşa antlaşmasının tam metninin Ermenistan ve Kürdistan’a ulaşması büyük bir tepkiye neden oldu. Ermeniler, Bogos

¹³⁸ Mcdowall. s. 188.

¹³⁹ Aktaran: Tan. s. 161.

Nubar'ı "altı doğu vilayeti"yle ilgili projeyi mahvetmekle suçladılar. Aynı tepki Kürtler arasında da yaşandı. Ermeni toprakları üzerinde oturmuş ve Ermeni katliamında aktif rol almış Kürt aşiret reisleri ve yerli tüccarlar anlaşmaya karşı çıktılar. İstanbul'daki Kürtler karışık tepkiler verdiler. Babanlar, anlaşmanın tarafı olmadıklarını bildirdiler. Abdullah Cevdet, anlaşmayı destekleyen beyanlarda bulundu. Emin Ali Bedir Han'ın taraftarları ise Kürtlerin ulusal sınırları konusunda İngilizlerden destek istiyorlardı. Şeyh Abdülkadir, İkdam gazetesine verdiği röportajda anlaşmayı küçümsüyordu. Kürtlerin Türklere düşman olmadığını, Kürt sorununun Osmanlı sınırları içinde çözülmesi gerektiğini söylemesi onu "bağımsızlıkçı Kürtler" ile karşı karşıya getirmişti.¹⁴⁰

Şerif ve Bogos Paşa anlaşması, Kürtler arasındaki hizipçiliği derinleştirmişti. Nitekim KTC bölünmeye başlamıştı. İngiltere, bu son gelişmelerle Kürtlerin Ermenilerle uzlaşamayacağını, Kürtlerin birlikten yoksun olduklarını bir kez daha görmüşlerdi. Şerif Paşa ise tüm Kürtlerin nefretini kazanmıştı. Bu, onun kariyerinin sonu demekti. Nitekim bir süre sonra baskılara dayanamadı ve istifa etti. Böylece Kürtlerin herhangi bir temsilcisinin kalmadığı konferansta, bölgenin kaderiyle ilgili tüm kararları İngiliz ve Fransızlar alacaktı.

Konferans sonunda alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

- i. Kürdistan için İngiliz veya Fransız mandası düşünülmemektedir. Nitekim bu devletler böyle bir şeye istekli değildir. Fakat İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan Güney Kürdistan, bu kararda istisnadır.
- ii. Bölgede bir Türk egemenliğinden söz edilemez.
- iii. Kürtler hem Asuriler hem de Ermenilerle yaşayabilirler. Kürdistan sorunu Ermeni devleti projesinden bağımsız düşünülemez.
- iv. Kürtlerin tek devlet mi veya devletçikler şeklinde mi olacağını Kürtlerin kendisi karar verecektir. Kürtlere, Türklere tarafından bir saldırı gerçekleşmesi ihtimaline karşı tedbir alınmalıdır.
- v. Ne Fransızlar ne de İngilizler, İngiltere'nin Hindistan'da karşılaştığı bir problemle karşılaşmak istememektedir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Mcdowall. s. 189,191,192.

¹⁴¹ Kurubaş. s. 49.

3.3.4. Londra ve San Remo Konferansları

Londra ve San Remo'da gerçekleşen konferanslar, Paris Barış Konferansı'nın bir devamı niteliğindedir. 12 Şubat 1920'de düzenlenen Londra Konferansı'nda İstanbul, Mezopotamya ve Doğu Anadolu'nun geleceği ile Boğazlar sorunu gündeme gelmişti. Amerikalı temsilcilerinin katılmadığı bu konferansta Kürt sorunu, çoğunlukla Fransa ile İngiltere tarafından müzakere edilmişti.

Konferansın ilk görüşmelerinin gerçekleştiği 17 Şubat 1920 tarihindeki toplantıda Fransa Dışişleri Bakanı B. Barthelot, Musul bölgesinin ne kendilerine ne de İngiltere'ye ait olduğunu dile getirdi. Musul sorununun Arapların fikirleri alınmadan çözülemeyeceğini vurgulayan Barthelot, Mezopotamya'nın kaderinin "Kuzey Kürdistan"ın geleceğine bağlı şekilleneceğini söyledi. Dolayısıyla Kürdistan'ın Türklerin mi yoksa güçlü bir mandater devletin mi himayesinde kalacağı, sorunun esasını teşkil etmekteydi. Barthelot, egemenliğin paylaşılmasına pek sıcak bakmıyordu. İngiltere başbakanı Lloyd George ise Mezopotamya içinde yer alacak Musul'un, bir İngiliz mandası olacağını söyledi. Fakat burada uygulamaya konulacak yönetim şekli İngiliz ve Araplar arasındaki müzakerelerden sonra kararlaştırılacaktı.¹⁴²

23 Şubat'ta İngiliz politikacı Lord Curzon başkanlığında toplanan Bakanlıklararası Komisyon, Kürdistan ve Mezopotamya konusunu yeniden gündemine aldı. Curzon, Barış Konferansı'nda Kürdistan konusunun gündeme geldiğini, fakat tarafların bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, bu nedenle uzman görüşlerinin gerekli olduğunu söyledikten sonra heyetten bir çözüm önerisi istedi. Curzon, sıkıntı veren iki husustan bahsetti. Birincisi, "Kürt Devletçikleri Federasyonu" fikrinden vazgeçildiği idi. Diğeri ise Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemeleriydi. Curzon'a göre, Musul bölgesi dışında kalan Kürt coğrafyasından mümkün olduğunca uzak durulmalıydı. Fakat böyle bir tavır Arapların da kendi başlarına hareket etmelerini cesaretlendirebilirdi. Bu politika İngiltere için sorun yaratabilirdi.¹⁴³

Londra Konferansı boyunca yapılan toplantılar Kürt sorununa bir çözüm bulmaktan uzaktı. İngiltere'nin bu süreçten sonra Kürtlere yönelik tavrı somut

¹⁴² Kurubaş. s. 50.

¹⁴³ Kurubaş. s. 51.

destekten çok, manevi bir teşvik şeklinde olacaktı. Nitekim, Şerif Paşa'ya olan destek kesilmişti. İngiltere, özellikle 1920 Şubat sonlarına doğru Kürtlerle arasına bir mesafe koymaya başlamıştı. Bu durum İngiltere'yi Türklere yaklaştıracak ve onları barış masasına çekmek için Kürtleri bir koz olarak kullanmaya yöneltecekti.¹⁴⁴

Sevr Antlaşması şartlarının hazırlanması sürecinde düzenlenen konferanslardan biri de 19 Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo şehrinde yapıldı. Bu konferansta Almanya ile ilgili sorunların yanı sıra Kürt sorunu ve Irak petrolünün Fransa ve İngiltere arasında bölüşülmesi gibi konular konuşuldu. San Remo Konferansı'nda, Sevr Barış Antlaşması metninin son hali hazırlanıyordu.

San Remo Konferansı'nın ilk toplantısı 19 Nisan'da başladı. Kürdistan sorunu ayrıntılı bir şekilde konuşulmaya başlandı. Curzon, zor bir sorunla karşı karşıya olduklarını biliyordu. Konuşmanın ilk kısımlarında, Kürdistan'ın kaderinin Nasturilerle ve Haldey Hıristiyanları ile ilişkili olduğu vurgulandı. Sonra Musul konusu konuşuldu ve İngiltere'nin mandası olarak kalacağı söylendi. Kürt sorunu ile ilgili çeşitli görüşler ele alındı. Bu görüşlerden biri bu bölgenin Fransa ve İngiltere'nin himayesine girmesini öngörüyordu ve sonrasında belki özerklik düşünülebilirdi. Fakat bunun gerçekleşmesinin kolay olmadığı da konuşulanlar arasındaydı. Çünkü Kürtlerin amaçları derli toplu değildi. Curzon, Kürtler arasında "ağır gelen" bir Kürt bulmanın zor olduğunu düşünüyordu. Zira Kürtlerin bağlılığı sadece mensubu oldukları aşiretlereydi. Kürtler, büyük devletlerin desteği olmadan bağımsız kalamazlardı. Bağımsızlığın hayal olduğu bir durumda Kürtler; İngiltere ve Fransa'nın himayesine girmektense mevcut düzenlerini koruyarak Türklerin hakimiyetinde kalmayı tercih ediyorlardı.¹⁴⁵ Kürtlerin Müslüman olmaları da buna eklendiğinde Türklere beraber yaşamaya devam etme isteği kaçınılmaz görünüyordu.

Konferansta Kürt sorununun Avrupalılarca az bilindiği, sorunun ele alınışı ve çözümü konusunda kesin bir planın olmadığı görülüyordu. Fakat Curzon, neyi istediğini iyi bilmekteydi. O, Kürdistan'ın bir koloniye dönüşmesini ve Fransa'nın bölgede tek başına etkin olmamasını ummaktaydı. Dolayısıyla "birleşik bir Kürdistan" yerine farklı prensliklerden müteşekkil bir yapı düşünülmüştü. Lazarev'e

¹⁴⁴ Kurubaş. s. 52.

¹⁴⁵ Lazarev. s. 153-154.

göre, konferansta bahsi geçen “özerklik” vurgusu ise bir göz boyamanın ötesine geçmiyordu. Fransızlar da prensipte İngilizler gibi düşünüyorlardı.¹⁴⁶

San Remo’da, Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarından itibaren İngilizlerin Kürtlere yönelik belirsiz ve kararsız politikalarının belirginleşmeye başladığı görülüyor. Bağımsız bir Kürdistan’ın hayal olduğu açık bir şekilde vurgulanıyordu. Sevr için düşünülen taslak öneriler görünüşte Bağımsız bir Kürt devleti algısı yaratacak. Fakat bunun pratikte uygulanma şansı olmadığı bir süre sonra görülecekti. İngilizler, Kürtlere kesin olarak sırtını dönmüştü.

İngilizler, Sevr’in taslağını oluşturacak çeşitli kararlar aldılar. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan bir komisyon öneriliyordu. Bu komisyon Doğu Anadolu, Suriye ve Mezopotamya boyunca Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki azınlıkların korunmasını öngörmektedir. Türkiye’nin, komisyonun önerilerini dikkate alması gerekiyordu. Kürtler, Türkiye’den bağımsız temsil edilme isteğiyle Uluslar Birliği Kurulu’na başvururlarsa ve bu kurul da bunu kabul ederse Türkiye bütün haklarından vazgeçecekti. Fakat San-Remo Konferansı’nda Kürtlerle ilgili alınan bu taslak kararlar, çoğunlukla diplomatik birtakım oyunlar içeriyordu. Öncelikle, Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkının pratikte gerçekleşmesi mümkün görünmüyordu. Benzer şekilde, bahsedilen Kürdistan, birleşik bir yapı olarak değil İran, Musul ve Türkiye’deki Kürtlerin birbirlerinden koparılmasını esas alıyordu.¹⁴⁷ Kürtlerin böyle bir plana sıcak bakmayacakları açıktı. Dolayısıyla Türkler için, bölünme ve felaket olarak tarihsel hafızalara kazınmış Sevr süreci, Kürtler için Kürdistan’ın “uluslararası bir sömürge”ye dönüştürülmesi anlamına geliyordu.

3.3.5. Sevr Antlaşması ve Kürtler Açısından Sonuçları

Sevr Barış Antlaşması, 10 Ağustos 1920’de imzalandı. Ermenistan, Kürdistan, Mezopotamya, Suriye ve Irak’ın geleceği ile ilgili maddelerin yer aldığı bu antlaşma, Kürtlerle ilgili belirsiz birtakım hükümler içermektedir. Kürtler için öngörülen önce özerklik ve bir yıl sonra bağımsızlık planı gerçeklerle uyuşmuyordu. Muhatapların kim olduğu ve öngörülen “Kürdistan sınırları”nın nereden başladığı

¹⁴⁶ Lazarev. s. 154-155.

¹⁴⁷ Lazarev. s. 155,158.

belirtilmiyordu. Kemalistlerin tabiriyle bu antlaşma ölü doğmuştu. Antlaşmanın Kürtlerle ilgili 62,63,64. maddeleri şu şekildeydi:

Madde 62:

Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27. Maddenin II/2. ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği oluşamazsa, bu sorun, komisyon üyelerince, bağlı oldukları hükümetlerine götürülecektir. Bu plan, Süryani-Keldaniler ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceleri de kapsayacaktır; bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerden oluşan bir komisyon incelemelerde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran sınırı ile birleşmesi durumlarında, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

Madde 63:

Osmanlı Hükümeti 62. maddede öngörülen komisyonlardan birinin ya da ötekinin kararlarını, kendisine bildirildiğinden başlayarak üç ay içinde kabul etmeyi ve yürürlüğe koymayı şimdiden yükümlenir.

Madde 64:

İşbu antlaşmanın yürürlüğe konuşundan bir yıl sonra, 62. Maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Konseyine başvururlarsa ve Konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onları tanımayı Türkiye'ye salık verirse, Türkiye, bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi, şimdiden yükümlenir. Bu vazgeçmenin ayrıntıları başlıca Müttefik Devletlerle

Türkiye arasında yapılacak özel bir sözleşmeye konu olacaktır. Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye dek Musul vilayetinde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt Devletine kendi istekleriyle katılmalarına, Başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır.¹⁴⁸

Antlaşmanın 62. maddesi Kürtler için birinci aşamada özerkliği öngörüyordu. Antlaşmanın 88, 89 ve 90. maddeleri ise bağımsız bir Ermenistan'dan bahsediyordu. Fakat Ermeni-Kürt sınırı hakkında herhangi bir bilgi verilmiyor ve bunun kararlaştırılması ABD başkanının inisiyatifine bırakılıyordu. Aslında “Müstakbel Ermenistan” sınırlarından net olarak bahsedilmemiş olması “Kürtleri telaşlandırmamak” endişesinden kaynaklanıyordu. Çünkü Ermeni sınırları, kaçınılmaz olarak Kürtlerin yaşadığı bölgelerden geçecekti. Böyle bir durumda Kürtleri Kemalistlerden uzaklaştırmak zorlaşacaktı. Bu arada, özerk Kürdistan için belirlenecek sınırlar ya da bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusu İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerine bırakılmıştı. Oysaki Fransızlar Kemalistlerle anlaşma yolunu arıyordu. Bu durumda Kemalistlerle yeni bir çatışmayı göze almaları gerekecekti. Bunun gerçekçi olmadığı açıktı.

Antlaşmanın 64. maddesi, Kürtlerin özerk bir yapı elde etmelerinden sonra bağımsız olma isteklerini MC'ye bildirmeleri durumunda bunun gerçekleşebileceğini belirtiyordu. Fakat buradaki en büyük sorun Kürtlerin “bir bütün olarak” böyle bir irade beyan etmelerinin imkansız olduğuydu. Çünkü Kürtler arasında hizipçilik had safhadaydı. Bir an için Kürtler arasında birliğin gerçekleştiği düşünülürken de “MC'nin onayı” sorunu ortaya çıkmaktaydı. MC'nin en büyük karar alıcısı konumundaki İngiltere'nin gelecekte böyle bir “irade beyanına” sıcak bakıp bakmayacağı belli değildi. Ayrıca, MC, Kürtlerin kendi kendilerini yönetebilecek yetkinliğe sahip olduğunu kabul etmeyebilirdi.

Sevr'in 64. maddesinin devamında Musul Kürtlerinin, gelecekteki bağımsız Kürt devletine katılma hakkından bahsediyor ve bunun Müttefiklerce engellenemeyeceğinden bahsediyordu. Baskın Oran, bunun gerçekleşmesinin mümkün görünmediğini şu şekilde ifade ediyor:

¹⁴⁸ Chirguh. s. 54-55.

Bu da şu demek: Yarın öbür gün K.Kürdistan'da da petrol çıkarsa, "Kürtleri birleştirmek" formülünü uygulayarak İngiltere oraya da hakim olmalı. Ama bağımsız bir devletin (Kuzey) manda bir bölgenin (Güney) egemenliğine girmesi mümkün olamayacağına göre, Güney Kürdistan Kuzey'e katılmalı. Bu son paragraf, bunu şimdiden garanti altına almaya çalışıyor. Çünkü özellikle Fransa, savaş sırasındaki gizli anlaşmaları ihlal ettiği için İngiltere'ye çok kızgın. Böyle bir katılıma ileride engel olabilir. İngiltere bunu önlemeyi amaçlıyor. Özet olarak, Kürtlerin kaderi büyük devletlerin iki dudağının arasında ve onların küçük-büyük hesapları içinde sadece bir figüran.¹⁴⁹

Sevr Antlaşması'nda, bağımsız ve birleşik bir Kürt devleti planından bahsedilemez. Nitekim antlaşma, İran'da yaşayan Kürtlerden bahsetmiyordu. Bütün bunlar açıkça belliyken, İngiltere'nin uygulanma şansı olmayan Kürtlerle ilgili maddeleri antlaşmaya ilave etmiş olmasının nedeni ne olabilirdi? Kuşkusuz bunun önemli bir nedeni Kemalistlere gözdağı vermektir. Çünkü Anadolu'da İngiliz aleyhtarı bir Kemalist propaganda yürütülüyordu. Bu, İngilizlerin sadece Doğu Anadolu'daki itibarlarını değil, aynı zamanda Irak ve Mezopotamya'daki çıkarlarını da tehlikeye atmaktaydı. Kemalistlerce Musul bölgesinin Misak-ı Milli sınırları dahilinde olduğunun her defasında deklare edilmesi, İngilizleri bu konuda önlem almaya sevk etmişti. İngilizler, Kemalistlere bölgedeki çıkarlarını bir şekilde kabul ettirmek istiyordu. Nitekim Lozan'da iki devlet birbirlerini karşılıklı olarak tanıdıktan sonra İngilizlerin Kürtlere ihtiyacı kalmayacaktı ve Sevr'de Kürtler için öngörülen bütün planlar unutulacaktı.

Sevr Antlaşması'nın Kürtler açısından beklenen sonuçları elde edememiş olduğu görülüyor. Fakat Sevr'le birlikte Kürtler, uluslararası bir metine ilk defa giriyorlardı. Kürt milliyetçiliği için bu son derece önemliydi. Bu, Kürtler için "duygusal bir hafıza" yaratacaktı. Kimi Kürtler için Sevr, "Kürtlerin Lozan'ı" olarak anılacaktı. Bir kısım Kürtler ise onu "Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesi" şeklinde nitelendirecekti. Bu antlaşmanın Kürtler için diğer bir önemli sonucu da onları Türklere yakınlaştırmasıydı. Bir taraftan Kemalistlere yaklaşarak "Ermeni tehdidini" bertaraf etmek isteyeceklerdi, diğer taraftan ise taleplerini Osmanlı bütünlüğü içinde karşılamaya çalışacaklardı.

¹⁴⁹ Oran, B. (29-30 Eylül 2007). Günümüze Kadar Kürtlerin Uluslararası Sahneye Çıkışları ve ABD'yle İlişkileri. Türkiye'de Kürtler: Barış Gereksinimi İçin Temel Gereksinimler Konferansı'nda yapılan konuşma. Diyarbakır, Türkiye.

4. KURTULUŞ SAVAŞI VE KÜRTLER

4.1. Kemalistlerin Kürt Politikası

Kemalist hareket; İngilizler, Ermeniler ve Yunanlılarla mücadelenin önemli bir ayağının Kürtleri kendi saflarına çekmekle mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Bu, yalnızca Kürtlerden sağlanacak askeri bir desteği ifade etmiyordu. Aynı zamanda iç barış ve “düşmana karşı tek vücut” olmak için de elzemdi. Kürtleri kazanmanın üç ana ayağı vardı: Birincisi, hilafetin kurtarılmasıydı. Mustafa Kemal, İstanbul’un düşman işgali altında bulunduğunu, halifenin burada esir tutulduğunu ve esas amacının onun kurtarılması olduğunu söylüyordu. Kemalistlerin diğer bir argümanı ise Ermenilerin Doğu Anadolu’da kuracakları bir devletin Kürtlerin aleyhine sonuçlar yaratacağı, Kürtlerin buralardan kovulacağı şeklindeydi. Kürtleri ortak hareket etmeye ikna etmenin son ayağı ise kardeşlik vurgusuydu. Gerçekten de Mustafa Kemal, Kurtuluş savaşı boyunca “etnisite” temelinde bir propagandadan kaçınmış, onun yerine İslam kardeşliğini ve geniş anlamıyla “millet” kavramını kullanmıştır. Onun bu yaklaşımı, 1514’teki Çaldıran Savaşı öncesi Yavuz Sultan Selim’in “Sünni İslam kardeşliği” vurgusunu andırıyordu.

Mustafa Kemal, Samsun’a varışından 11 gün sonra, 28 Mayıs 1919’da, Kürtlerin desteğini sağlamak için, “Diyarbakır ve Bitlis Eşrafına” başlıklı bir telgraf göndermişti. Telgrafta, “... milletimizin bağımsızlığının... sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermek... tek vücut olarak devlete tam bağlılıkta...mümkün olacağından...” şeklinde bahsedilmekteydi. 16 Haziran 1919’da Kürt ileri gelenlerinden Cemil Paşazade Kasım Bey’e gönderilmiş telgrafta ise benzer şeyler tekrarlanıyor, bağımsız Kürdistan planının Ermenilerin lehine işleyecek bir İngiliz projesi olduğu belirtiliyordu.¹⁵⁰

Kemalistler başlangıçta “Kürtlüğü” kabul edilebilir ve meşru siyasi bir varlık olarak görmüşlerdir. Kürt etnisitesini de ayrı bir varlık olarak kabul etmişlerdir. 29 Ekim 1919 tarihinde İstanbul hükümeti ile Kemalistler arasında imzalanan Amasya Sözleşmesi, Kürt şeyh ve ağalarına gönderilen mektuplar, el- Cezire bölgesi

¹⁵⁰ İba. s. 248,251.

komutanına verilen emirler ve çeşitli konuşmalar gelecekte Özerk bir Kürt yapılanmasına sıcak bakabileceklerini göstermekteydi.¹⁵¹

Kürtler, Kemalistlerce düzenlenen Erzurum ve Sivas kongrelerine davet edilmişlerdi. Bu çabaya karşın, Kürtlerin desteğini kazanma önündeki en büyük engel İngilizlerdi. İngilizlerin mandası altında özerk bir Kürdistan sözü, çeşitli yollarla şeyh ve ağalara iletiliyordu. İngilizler, “Kuzey Kürdistan”da şeyhlerden destek ararken Kemalistler de Irak’taki Kürtlerle ilişkiye geçip çeşitli sözler veriyordu. Fakat buna rağmen, Misak-ı Milli sınırları içerisinde gösterilen Musul bölgesinden, Erzurum ve Sivas kongresine hiçbir Kürt temsilcinin katılmamış olduğu görülüyor. Benzer şekilde, sonradan açılacak TBMM’nin Kürt üyelerinden hiçbirinin Musul bölgesinden olmadıkları biliniyor.¹⁵² Bu da Kemalistlerin Musul’da etkili olamadıklarını gösteriyor. Musul’un fiziksel olarak uzaklığı ve İngiltere’nin himayesinde olmuş olması, Kemalistlerin bu bölgedeki hareket alanını daraltıyordu. Fakat onlar yine de Musul’u boş bırakmayacaklardı. Mustafa Kemal, Şeyh Mahmut Berzenci’nin, kendisine destek vermesi için 13 Ağustos 1919’da bir mektup yazmıştı:

“Saygıdeğer Şeyh Mahmut Berzenci Hazretleri

Yüce Hilafet ve Osmanlı Saltanatı Makamına olan gerçek bağlılığınız ve sevgili vatanımız için beslediğiniz yakın ilginiz herkesçe bilinmekte... Hilafet ve saltanatın yıkılmasına, yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına boyun eğecek hiçbir Müslüman düşünülemez.... Milletın birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktası kalmamıştır.... Sizin gibi fedakar, yurtsever dindaşlarımın benimle birlikte çalışacaklarına inanıyorum... O bölgede İngilizlerin aldatıcı propagandalarının önüne geçilmesi pek çok gereklidir...¹⁵³

Sivas Kongresi sonrasında Temsil Heyeti ile İstanbul hükümeti arasında Amasya Protokolü olarak bilinen beş protokol imzalanmıştı. 22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol çeşitli dönemlerde, Kürt milliyetçileri tarafından Atatürk’ün Kürtlere

¹⁵¹ Vali. A. (2005). Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar. (Çev. F. Adsay, Ü. Aydoğmuş, S. Kılıç.). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 206.

¹⁵² Bruinessen. Kürdistan Üzeri..., s. 122.

¹⁵³ Yıldız. Fransız Belgeleriyle..., s. 34-35.

özerklik verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Nutuk'un basımında da sansürlenmiş bu protokol Kürtlerle ilgili şu ifadelerle yer veriyordu:

“Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı... Kürtlerin gelişme serbestliğini sağlayacak şekilde ırk hukuku ve sosyal haklar bakımından daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesine ...”¹⁵⁴

Burada geçen ifadelerin Kürtler için özerk bir yapılanmayı doğrudan kastedip etmediği bir yana, “ırk hukuku” kavramı, Kürtleri Anadolu hareketine kazandırmak için o ana kadar yazılmış mektuplar ve beyanlarla örtüşüyordu.

1919-22 döneminde Kürtler, Anadolu'daki Kemalist harekete bir bütün olarak olmasa da büyük çoğunlukla destek vermişti. “Ermeni tehlikesi”ne karşı ortak bir duruştu bu. Mustafa Kemal, bu desteğin sağlandığını Nutuk'ta “ ...Bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve... Kürtler Türklerle birleşti.” şeklinde onaylayacaktı.¹⁵⁵

4.2. TBMM ve Kürtler

TBMM'nin (23 Nisan 1920) açılmasıyla Kemalistler, Kürtlerin, kendilerini desteklemeleri için çeşitli girişimlerde bulundular. Diyar Ağa, Ahmet Ramiz, Mustafa Bey, Hasan Hayri gibi Kürt liderler Dersim bölgesini temsilen meclise gelmeleri konusunda ikna edildiler. Aynı dönemde 72 Kürt mebusu, yerel kıyafetleriyle meclise girdiler. İtilaf Devletlerine, Kürtlerin Ankara'nın yanında yer aldığını belirten bir telgraf çekildi.¹⁵⁶ Bu şekilde İtilaf Devletlerine bir mesaj verilmek isteniyordu. Diğer taraftan büyük devletlere, Kürtlerin de mecliste temsil edildiği anlatılmış olunuyordu. Fakat Kürt Teali Cemiyeti'nin başını çektiği bağımsızlık yanlısı bazı Kürtler, meclise giren bu kişilerin seçilmiş değil atanmış olduklarını ve bu nedenle Kürtleri temsil edemeyeceklerini ifade ediyorlardı.

¹⁵⁴ Özer. s. 290.

¹⁵⁵ Özer. s. 286-287.

¹⁵⁶ Hür. A. (19.10.2008). Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve Devlet-1. Taraf. 28.03.2012, <http://www.taraf.com.tr/haber/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-1.htm>.

Perinçek'e göre Kemalistler, uluslararası zeminlerde, TBMM'de Kürtlerin de temsil edildiğini açık bir şekilde dile getirmek için çaba harcamıştır. Örneğin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nın 25 Şubat 1921 tarihindeki oturumunda TBMM'nin bütün Kürdistan'ı temsil ettiğini belirtmişti. Lozan görüşmelerinde de bu tartışma devam etmiştir. İsmet İnönü, TBMM Hükümeti Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğunu ifade etmişti. İnönü'ye göre Kürtlerin gerçek ve tek meşru temsilcisi, Millet Meclisi'ydi ve Kürtler de Türkler gibi eşit haklara sahipti.¹⁵⁷

İnönü'nün bu görüşlerine katılmayan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lozan görüşmelerinin 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda, TBMM'nin Kürtleri temsil etmediğini şu şekilde dile getirmişti:

“Ankara'nın milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında birtakımın dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden Ankara'da Kürt (cemaatının) Parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım.”¹⁵⁸

TBMM'nin Kürtleri doğrudan ilgilendirebilecek ilk girişimi, 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye kanunuydu. Türkiye'nin ilk anayasası olarak kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye'de, Kürtlere birtakım yerel özerklikler vaat ediliyordu. Bu ilk anayasada, vilayetlerin şuralarla yönetilmesi öngörülmüştü.¹⁵⁹ 1921 anayasasının yerel muhtariyetle ilgili 11. maddesinin orijinali şu şekildedir:

Madde 11- “Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükûmetin umumi tekâlifî ile menafîi birden ziyade vilâyata, şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek kavanin mucibince evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat,

¹⁵⁷ Perinçek, D. Kemalist Devrim -4- Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası. İstanbul: Kaynak Yayınları. s. 257.

¹⁵⁸ Perinçek. s. 260.

¹⁵⁹ Perinçek. s. 265.

Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir.”¹⁶⁰

Bu orijinal metnin Türkiye Türkçesi'ne çevrimi özetle şu şekildedir: Her il belli yasalar çerçevesinde eğitim, sağlık, ziraat, vakıf, sosyal yardım gibi konularda yerel olarak yönetme yetkisine sahiptir. Buna özerklik deniliyordu. İl şuraları bu konuda yetki sahibi kılınıyordu. Mustafa Kemal, 1921 Anayasa'sının özerklikle ilgili bu maddesinin ne anlama geldiğini 1923'teki İzmit basın toplantısında açıklığa kavuşturuyordu. Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın, kendisine Kürt sorununu hatırlatması üzerine cevap olarak 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu işaret etmişti. Mustafa Kemal, “... *başlı başına bir Kürtlük düşünmektense bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir türlü özerklik oluşacaktır.*” dedikten sonra, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde kendilerini yönetebileceklerini, Kürtlerin dışlanmaları durumunda ileride sorun yaratmalarının kaçınılmaz olacağını ve hem Kürt hem Türk unsurlarının kaderlerinin bir olduğunu söylemişti.¹⁶¹ Mustafa Kemal'in bu konuşmaları henüz onun Kürtleri “kaybetmeyi göze alamadığını” gösteriyor. Lozan görüşmeleri öncesi Kürtleri telaşlandırmak istememiş olması doğaldır. Çünkü İsmet İnönü'nün, Lozan'da, “bizim herhangi bir Kürt sorunumuz yoktur” argümanını dillendirebilmesi için Kürtlerin bir süre daha “sakin tutulmaları” gerekti.

TBMM'nin Kürtlerle ilgili diğer bir önemli atılımı, 10 Şubat 1922 tarihinde müzakere edilmiş bir kanun tasarısıydı. Kürtlere özerklik konusunun tartışıldığı gizli bir oturum şeklinde olduğu düşünülen bu tasarı, ilk olarak Robert Olson tarafından ortaya atılmıştı. TBMM'nin resmi gizli ve açık oturumlarında böyle bir tasarrın olup olmadığıyla ilgili tutanaklar henüz günışığına çıkmamıştır. Olsun'un İngiliz kaynaklarına dayanarak aktardığı tasarrın özerklikle ilgili bazı maddelerinin özeti şu şekildedir:

1. TBMM, Kürt milleti için kendi gelenekleriyle ahenk içinde özerk bir idare kurma yetkisini üzerine almaktadır.

¹⁶⁰ Teşkilatı Esasiye Kanunu. (b.t). 29.03.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm>

¹⁶¹ Koçak, C. (26 Haziran 2011). Herkesin Bildiği Sır 1921 Anayasası'nda Özerklik, Atatürk ve Kürtler. 29.03.2012, <http://www.stargazete.com/yazar/cemil-kocak/herkesin-bildiği-sir-1921-anayasasi-ndaki-ozerklik-ataturk-ve-kurtler-haber-361913.htm>.

2. TBMM, Kürtlerin nüfusça yoğun yaşadıkları bölgelerde Türk ya da Kürt olabilecek bir Genel Vali ile bir Genel Vali Vekili atama yetkisine sahiptir. Bu kişileri Kürtlerin ileri gelenleri seçecektir.

3. TBMM de Genel Vali seçme yetkisine sahiptir. Bu kişi, Kürtlerin takdirini kazanmış biri olmalıdır.¹⁶²

Hür, bahsi geçen özerklik tasarısının gerçekliğiyle ilgili ihtiyatlı davranılması gerektiğini söylüyor. Bu kanun teklifi radikal unsurlar içeriyordu; fakat 10 Şubat 1922 tarihli oturumun gerçekleştiği iddia edilen gün, resmi tatil olan Cuma günüydü. Hür'e göre, Olson'un sözünü ettiği özerklik kanunu tartışması sadece İngiliz arşivlerinde bulunmuş bir mektup ve onun ekinden ibaretti. Dolayısıyla konuya şüpheyle yaklaşılmalıydı.¹⁶³

TBMM'de böyle bir kanunun görüşülüp kabul edildiği varsayıldığında dahi "özerklik" kavramının gerektirdiği özellikleri taşımayan kanun maddeleri olduğu görülüyor. Kanun, bir Kürt Ulusal Meclisi'nden bahsediyordu, fakat yerel olarak seçilen valinin kabul ya da reddedilme yetkisi TBMM'ye veriliyordu. Ayrıca TBMM, Kürt bölgelerindeki askeri komutanlıklara komuta etme yetkisini saklı tutuyor ve Kürt Meclisi'nde kullanılacak dilin Türkçe olmasını istiyordu. Bütün bu gerçeklere ek olarak, taslak olarak kabul edildiği söylenen özerklik planı, dönemin gerçeklerini yansıtmaktan da uzaktı. Yunanlıların 1922 tarihindeki tehditleri Kemalistleri tedirgin ediyorken, böyle bir planın olduğu varsayılsa dahi uygulanma şansı pek mümkün görünmüyordu.¹⁶⁴

4.3. Koçgiri İsyanı

Kemalistlerin, Kürtleri kendi saflarına çekme çabası Sünni-Kürtler arasında destek bulurken Alevi-Kürtler bu desteği verme konusunda isteksizdiler. Sünni-İslam vurgulu birlik çağrısı, Alevileri telaşlandırmıştı. Diğer taraftan, Osmanlı'nın çoğunlukla Sünni inanç üzerine kurulu yapısı, Alevileri 'makbul Sünni Kürt ve Türk' kardeşlerinden uzaklaştırmış ve onlara 'Kürtlük' ideolojisi içerisinde bir yaşam alanı

¹⁶² Kürdistan'ın Özerkliğine Dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10 Şubat 1922 Tarihinde Müzakere Edilmiş Olan Kanun Tasarısı (2011). Dipnot, (Sayı: 6). s. 83.

¹⁶³ Hür. Osmanlı'dan bugüne....a.g.m.

¹⁶⁴ McDowall. s. 261-262.

yaratmıştı. Nitekim 1921 tarihinde yaklaşık üç ay sürecek Koçgiri İsyanı, Alevi-Kürtlerin tertipledikleri, Sünni Kürtlerin ise Mustafa Kemal'in yanında isyanı bastırmakta görev aldıkları bir isyandı. Bu isyan Sivas, Erzincan, Dersim hattında yaklaşık 135 köyün desteği ile gerçekleşmişti. İsyanın en büyük desteği Alişan Bey'in başında bulunduğu Koçgiri Aşireti sağladığı için isyanın ismi de Koçgiri olarak anılmıştır. Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları başta olmak üzere Kürt hareketlerinin önemli bir kısmında adı geçen Nuri Dersimi, Koçgiri İsyanı'nın önemli teorisyenlerinden biriydi.

İsyan, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından 3 ay sonra gerçekleşmişti. Dersimi, KTC tarafından isyan bölgesine gönderilmişti. Onun, olayların seyirindeki rolü net olarak bilinmemekle birlikte tetikleyici unsurlardan biri olduğu söylenebilir. İsyanın gelişimi KTC'nin, Sevr Antlaşması'nın 62 ve 63'ncü maddelerini uygulamaya koymak için harekete geçtiğini doğrulamaktadır. Ayrıca bu dönemde KTC ile onun Anadolu'daki şubeleri arasında bir işbirliğin sürüyor olduğu görülüyor.¹⁶⁵

15 Kasım 1920'de TBMM'ye gönderilen bir muhtıra, isyanın hedeflerini yansıtmaktaydı. Muhtırada TBMM'nin, Kürt özerkliği tanıyıp tanımadığı soruluyordu. Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan'da tutuklu bulunan tüm Kürtlerin serbest bırakılması ve Kürtlerin nüfus çokluğuna sahip bölgelerde Türk memurların çekilmesi isteniyordu. Bunun üzerine TBMM, talepleri değerlendirmek ve zaman kazanmak için Dersime bir heyet gönderdi; fakat heyet kovuldu. Ankara hükümeti, taleplerde hemfikir olduklarını söyleyip bir yandan da Sivas'ta bulunan Kuvay-ı Milliye birliklerini isyan bölgesine takviye etmekle meşguldü. 1921 Ocak ayında çatışmalar başladı. Kemalistler, isyancıların koşulsuz bir şekilde teslim olmalarını istiyorlardı. Nisan 1921 tarihinde isyan bastırılmıştı.¹⁶⁶

İsyancıların taleplerinin çoğunun milliyetçi bir çizgide olduğu görülüyor. Fakat, Kürt milliyetçiliğinin Dersim bölgesinde etkili olduğunu gösteren kanıtlara rağmen, Koçgiri İsyanı yerel etki alanının dışına çıkamamış, katılım sadece Alevi Kürtlerle sınırlı kalmıştı. Nuri Dersimi, Kürt milliyetçiliği için en büyük tehdidin Sünni-Alevi ayırımından kaynaklandığının farkındaydı. KTC'li Sünni üyelerden de

¹⁶⁵ Olson, s. 54.

¹⁶⁶ Olson, s. 56,57,59.

destek alamadığından yakınan Dersimi, bahsi geçen bu ayrımın, başarısızlığın en büyük nedeni olarak görmekteydi.¹⁶⁷ Alevi-Sünni ayrımı daha sonra ortaya çıkan isyanlarda da etkisini gösterecekti. Aleviler de, Şeyh Sait İsyanı başta olmak üzere, Sünni Kürtler tarafından başlatılan isyanların hiçbirine destek vermemişlerdi. Bu durum, Kürt hareketlerinin bastırılmasında Kemalistlere büyük bir kolaylık sağlıyordu.

İsyanın liderleri, Misak-ı Milli'yi ilan etmiş Kemalistlere Sevr'in 62 ve 63. maddelerini kabul ettirmek istemişlerdi. Bu anlamda, talep edilen bağımsızlık değil muhtariyetti. 1921'de Türkler Yunanlılarla sıcak savaştaydı ve bunun Kemalistleri özerklik konusunda yumuşatacağı düşünülmüştü. Bu bakımdan İngiliz, Fransız ve Yunanlılardan destek almak için koşullar elverişliydi. Fakat bu devletlerden destek alındığına dair bir kanıt yoktur. Bu devletler muhtemelen isyanın Kemalistlere verdiği zararın yeterli olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca, İsyanın yabancı destekten yoksun olması başarısızlığın önemli bir nedeniydi. Fakat milliyetçi Kürt hareketinin de zayıf olduğu görülüyor. Aşiret yapısı ve Kürtlerde orta sınıfın olmayışı, isyanın liderliğini doğal olarak aşiret reislerine bırakıyordu.¹⁶⁸

İsyanın bir diğer yönü ise sert bir şekilde bastırılmış olması ve bunun TBMM'de tartışma konusu olmuş olmasıdır. TBMM tarafından isyanı bastırmakla görevlendirilen Nurettin Paşa ve Topal Osman, kanunsuz uygulamaları nedeniyle mecliste eleştirilmişti. 3 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda Erzincan Milletvekili Emin Bey, meclis tarafından verilen yetkilerin kötüye kullanıldığını, isyanı bastırmakla görevli kişilerin amaçlarını aştıklarını ifade etti. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey ise olayı 'mezalim' olarak tanımlamıştı. İçişleri Refet Bele, bu konuda meclisteki herkesin suçlu olduğunu söylemişti. Fakat Mustafa Kemal'in girişimiyle, isyanı bastırmakla görevlendirilmiş kişiler ceza almaktan kurtulmuştu.¹⁶⁹ Mustafa Kemal bu şekilde davranarak "kendi taraftarlarına" güven vermek istemişti. Bu bir tür "kuruyucu lider" rolüne girmeye başladığını gösteriyor.

¹⁶⁷ Vali. s. 210-211.

¹⁶⁸ Olson. s. 61-62.

¹⁶⁹ Armağan, M. (1 Ocak 2012). Atatürk Bir Paşayı Meclisin Elinden Nasıl Kurtardı. 06.04.2012, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?jsessionid=4D74749801B21B28EEB99C5CF6662557?yazino=1222391>.

5. LOZAN SÜRECİ

5.1. Lozan Öncesi Siyasal Atmosfer ve Genel Bir Değerlendirme

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ile Kemalistler arasında Anadolu'nun geleceği ve diğer konularda müzakere sürecini başlatan gelişme, savaşın sonucu olmuştu. 1922 yılının Ağustos-Eylül ayında Yunanlılar yenilgiye uğramıştı. Aynı yıl Mudanya'da ateşkes antlaşması imzalanmıştı. Artık “Doğu sorunu”nun kapsamlı bir şekilde görüşülmesi ve çözüme kavuşturulması için engel kalmamıştı.¹⁷⁰ Müzakere sürecinin başlamasını sağlayan tek neden, Yunan-Türk savaşının bitmesi değildi. İngiltere başta olmak üzere büyük devletler, Yunanlıların girdikleri bu “macera”nın daha fazla devam etmesini istemiyorlardı. Nitekim Türkler ve Yunanlılar arasında savaş henüz devam ediyorken, Sevr'in revize edilmesi için 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'na Kemalistler de davet edilmişti.

Lozan öncesi Türkiye, Sevr öncesi Osmanlı'nın siyasal ve askeri gücünden çok daha iyi bir durumdaydı. Uluslar arası camiada “hasta adam” olarak nitelendirilen Türkiye imajı kaybolmuş, onun yerine kendi ülkesinden “düşmanları kovmuş” izlenimi veren bir devlet ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan, Osmanlı'nın tarihsel düşmanı olan Rusya artık Avrupa devletlerine karşı Türkiye'nin müttefiki olmuştu. 1922 tarihinde Saltanat kaldırılarak Osmanlı hükümeti ile Anadolu hareketi arasındaki hizipçilik de ortadan kalktığı için Kemalistler, müzakere masasına oturma konusunda kendilerini daha güçlü hissetmişlerdi.¹⁷¹ Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın “padişahı ve hilafeti kurtarmak” için Kemalistlerce propagandası yapılan argümanları tekrarlamamanın nedeni kalmamıştı.

Barış masasına oturma hazırlıkları yapan Türkiye'ye, Müttefik Devletlerin bakışı artık eskisi gibi değildi. Özellikle İngiltere'nin Türkiye'ye bakışında önemli değişimler olmuştu. Sert politik duruşuyla bilinen İngiltere başbakanı Lloyd George da 1922 Ekim ayında siyaseti bırakmıştı. Diğer taraftan Fransa, Türkiye'nin aleyhine taleplerde bulunulmasına karşı çıkmıştır.¹⁷² Fransızlar, Anadolu'daki Yunan işgalini, İngilizlerin Ortadoğu'daki emperyalist amaçlarının gerçekleştirilmesi olarak

¹⁷⁰ Lazarev. s. 252

¹⁷¹ Lazarev. s. 252

¹⁷² Lazarev. s. 252

yorumluyorlardı. Fransız kamuoyu, Mustafa Kemal'i, Batı'nın makul bir müttefiki olarak görüyordu.¹⁷³

Lozan'a doğru İngilizlerin Kürt politikası artık tamamıyla "Kürtlerin gözden çıkarılışı" yönünde olacaktı. Aslında 1920'lere kadar İngilizlerin belirgin bir Kürt politikası yoktu. Mezopotamya'nın güvenliği onlar için daha öncelikliydi. İngilizler hiçbir zaman Kürtlere, onların "milli davaları"ndan ötürü politika belirlememiştir. Kürtler, Türklerin lehine kullanılabilecek bir politika aracı olarak düşünülüyordu. Fakat Kürtler Sevr'de tamamen gözden çıkarılmamıştı.¹⁷⁴ Bu, "Türkleri telaşlandırmak" için kurgulanmış bir taktikti. Çünkü Sevr'in uygulanabilirliği olmadığı çok açık biliniyordu.

1921 yılının 21 Şubat-12 Mart tarihleri arasında Londra'da bir konferans toplanmıştı. Bu konferansta, İngilizlerin Kürt politikasının değişeceği sinyalleri verilmişti. Sevr Antlaşması'nın Kürtlerin lehine olan maddelerinin değiştirilmesi ve diğer birçok maddenin hafifletilerek TBMM'ye kabul ettirilmesi düşünülmüştü. Konferansa hem Ankara hem de İstanbul'dan delegeler katılmış olmasına rağmen, esas temsil gücü Ankara'nın elindeydi. Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey bu konferansta Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve iktisadi konularla ilgili görüşlerini ifade etti. Sami Bey, Kürt sorununun olmadığını iddia etti ve bunun Türkiye'nin iç işleri olarak kalması gerektiğini söyledi.¹⁷⁵ Lozan için hazırlık olarak düşünülebilecek Londra Konferansı'ndaki bu Kemalist argümanlar, Lozan'da da tekrarlanacaktı.

Ne Türkiye ne de Müttefikler, geniş bir cepheye yayılacak bir savaş düşünmüyorlardı. 4 Ağustos ile 23 Eylül 1919 tarihli İngiliz belgelerine bakıldığında İngilizlerin Anadolu'da bir manda yönetimini düşünmedikleri görülüyor. Nitekim Türkleri tek vücut bir savunmaya itecek Yunan saldırıları, İngilizler tarafından eleştirilmişti. Aynı şekilde, İngilizler, Ermenistan konusunda da ihtiyatlı davranıyordu. Çünkü Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermenistan devleti, doğal olarak Rusya'nın hakimiyetine girecekti.¹⁷⁶ Türkiye ise Rusya tarafından destekleniyor olmasına rağmen, Komünist etki alanına giremeyecek bir devletti.

¹⁷³ Keyder, Ç. (2010). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 96.

¹⁷⁴ Kurubaş. s. 109.

¹⁷⁵ Kurubaş. s. 110.

¹⁷⁶ Yıldız. s. 137-138.

İngilizler, Türklerin “ulus devlet” projelerinden haberdardılar. Dolayısıyla Türkleri Liberal Batı’ya karşı ürkütmemenin hesapları yapıyordu.

İtalyanlar, İngilizlerin uzun vadeli Türk politikasına paralel bir şekilde davranmışlardı. İtalya, Türkiye üzerindeki mandacı haklarından Kurtuluş Savaşı’ndan önce vazgeçmişti. Fransa da Sivas Kongresi’nden sonra Türkiye’yi desteklemişti. Burada tek sorun İngilizler gibi görünüyordu, fakat İngilizler; Yunanlılar ile Kemalistler arasında değil İstanbul Hükümeti ile Kemalistler arasında seçim yapma konusunda ilk dönemlerde kararsız kalmışlardı. İngiltere, İstanbul’daki Padişah’ı arkasına alıp Sovyetler’e karşı bir set çekmeyi düşünüyordu. Fakat Padişah’ın askeri ve siyasi erki elinde tutamadığı bir süre sonra anlaşılmıştı. Diğer taraftan, İngiltere’nin Sovyet korkusu “müstakbel Ermenistan” için gidişatın Türkiye lehine işlemesini sağlamıştı. Çünkü olası bir Ermeni devletinin sınırlarının Rusya’dan korunması için, bölgede sürekli olarak asker bulundurmamak gerekecekti.¹⁷⁷ Oysa “müstakbel Ermenistan” toprağı olarak düşünülen Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye sınırları içerisinde kalırsa Sovyet tehdidi için ayrıca asker göndermeye gerek kalmayacaktı. Nitekim iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Rusya’nın değil Batı dünyasının yanında yer alacaktı.

Churchill ile Cox arasındaki yazışmalar, 1921 yılının sonlarına doğru Irak’ta ayrı bir Kürt devletinin İngilizler için bir seçenek olarak ortadan kalktığını gösteriyor. İngilizlerin, 1922 ile 1923 tarihlerinde, “Güney Kürdistan”daki Kürt lider Şeyh Mahmud’u desteklemesinin nedeni; Kürt devleti girişimlerine destek vermek için değil, Musul konusunda Türklere karşı bunu bir koz olarak kullanmak istenmesinden kaynaklanmaktaydı. Bir süre sonra Şeyh Mahmud’un Türklere ilişkili olduğu açığa çıktığında ise bu politikadan vazgeçilmişti. İngilizler ayrıca, Irak’taki Kurucu Meclis’te Kürtlerin temsil edilmelerini de önlemişti.¹⁷⁸ Yani Kemalistlerin, Irak’ta bir Kürt devleti ihtimalinden endişelenmelerine gerek kalmamıştı.

Mustafa Kemal, İngilizlerle çatışarak değil müzakere yoluyla bir netice aramanın yolunu aramaktaydı. Mustafa Kemal, İzmir, Yunanlıların elinden alındığında İngiliz Amirali Harrington’a yazdığı mektupta savaşın İngilizlerle Türkler arasında olmadığını söylüyordu. Dolayısıyla İlişkilerin resmi olarak

¹⁷⁷ Yıldız, s. 138-139.

¹⁷⁸ Olson, S. 126-127.

başlamasını istiyordu. Fakat ilk adımın İngilizlerden gelmesini bekliyordu.¹⁷⁹ Olson'un dediğine bakılırsa, İngilizlerin Ankara hükümetiyle ilişkiye geçmek istemesi Mudanya'daki ateşkesten önce düşünülmüştü:

“... İngilizler, Ankara hükümeti ile müzakere masasına oturmak durumunda kalacaklarını Ekim 1922'deki Mudanya görüşmelerinden daha önceki bir tarihte fark etmişlerdir. Gerçi İngilizler, Lozan müzakerelerine kadar Ankara hükümetini de facto olarak tanımamışlardır. İngilizlerin Lozan müzakerelerinde Ankara hükümetini de facto tanımaları... bir müzakere stratejisiydi.”¹⁸⁰

Kemalistlerin bu bahsedilen avantajlı konumlarına rağmen onları zor şeyler de bekliyordu. Savaşı kazanmış olmalarına karşın, 1911'den itibaren süren savaş, ekonomik zorluklar getirmiş ve insan kaynakları zayıflamıştır.¹⁸¹ Savaşın devam etmesi, o ana kadarki bütün kazanımları kaybettirebilirdi. Bu gerçek, onları İngiltere öncülüğünde bir barış antlaşmasına zorluğuydu. Bu bakımdan bakıldığında tüm taraflar, müzakere masasını işaret ediyorlardı. Tek sorun nasıl bir barış yapılacağıydı.

Nihayet 27 Ekim 1922'de Müttefik Devletler, TBMM Hükümeti'ne konferans için çağrıda bulunacaktı. 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanma kararı verilen konferansa Ankara'dan temsilci isteniyordu. Her devletin delege sayısının ikiden çok olmaması ve tam yetkili kılınmaları isteniyordu. Ankara'ya yapılan davette ilk defa “TBMM Hükümeti” ibaresi geçiyordu. TBMM Hükümeti, konferans çağrısını kabul ettiklerini bildirdi.¹⁸²

Barış görüşmeleri öncesi, Lozan'a gidecek delegeler seçilmişti. Kürtler, Lozan Konferansı'na kendilerini temsil edecek bir grubu Türk heyeti ile göndermeyi düşünmeyip kaderlerini Türk heyetine bırakmışlardı. Kürt cemiyetleri, siyasal etkinliklerini kaybettikleri için konferansa bu konuda bir başvuru da yapmadılar. Kürtler böyle bir başvuru yapmış olsaydılar bile bunun kabul edilmeyeceğini biliyorlardı. Çünkü Uluslar arası ortam, Kürt milliyetçilerinin aleyhine değişmişti.

¹⁷⁹ Yıldız. s. 139.

¹⁸⁰ Olson. s. 131.

¹⁸¹ Lazarev. s. 252.

¹⁸² Göldaş, İ. (2009). Lozan Biz Türkler ve Kürtler (2. Baskı). İstanbul: Avesta Yayınları. s. 11.

Müttefikler, Kürtleri Lozan'da muhatap almaktan kesin olarak vazgeçmişlerdi. Onların asıl muhatabı Ankara Hükümeti'ydi.¹⁸³

Lozan Konferansı sürecinde Kürtler, Müttefiklerden umutlarını kesmişlerdi. Bu, onları Türklere daha da yaklaştırıyordu. Kürtlerin Lozan'a katılma konusunda ısrarcı davranmamış olmalarının birkaç nedeni vardı. Öncelikle Müttefiklerin, Türkleri seçmiş olduklarının farkındaydılar. Diğer taraftan Mustafa Kemal, Kürtlere güven veren konuşmalar yapıyordu. Kürt aşiret reislerine gönderilen mektuplar ve 1921 Anayasası'nın özerklikle ilgili bölümleri önemini henüz kaybetmemişti. Mustafa Kemal'in Ocak 1923'teki İzmit konuşması da bu duyguları destekleyecek yöneydi.¹⁸⁴ Ayrıca, şartların Kürtlerin lehine işlediği Sevr sürecinde dâhi Kürt temsiliyetinin Kürtçe bilmediği söylenen Şerif Paşa ile sınırlı kaldığı düşünüldüğünde, savaş kazanmış Kemalistlerin Lozan'da buna izin vermeyecekleri aşikardı. Mustafa Kemal, sadece Kürtleri değil meclisteki muhalif kanattan Rauf Orbay ve Kazım Karabekir'in de Lozan'a gitmesini engellemişti.

Lozan'a giden heyet içinde TBMM mebuslarından Zülfü Bey¹⁸⁵ Kürt'tü. Fakat Kürt sıfatıyla heyette yer almıyordu. Zülfü Bey'in KTC ile bir bağlantısı yoktu. Daha çok Kemalist harekette aktif olarak çalışıyordu. Dolayısıyla Zülfü Bey'in Kürtleri temsil ettiği söylenemezdi. Ayrıca o dönem Kürtleri temsil edebilecek siyasi bir örgüt de yoktu. Zülfü Bey'in, Lozan'a gidecek heyete seçilmiş olmasının nedeni Lozan'da Kürtlerin de temsil edildiğini Müttefik Devletler'e kanıtlamak içindi.¹⁸⁶

Lozan görüşmeleri bu şekilde başlamıştı. Müzakere sürecinde Kürtlerden çok az bahsedilecekti. Kürtler sadece, azınlıklar ve Musul konusu konuşulduğunda gündeme gelmişlerdi.

¹⁸³ Kurubaş. s. 133.

¹⁸⁴ Kurubaş. s. 134.

¹⁸⁵ Zülfü (Tigre) Bey, 1876'da Diyarbakır'da doğmuştu. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni kırımı suçlamasıyla 15 Ocak 1919'da tutuklanmıştı. 25 Ekim 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya giderek Diyarbakır milletvekili olmuştu. 1926'da TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmişti. Göldaş. s. 36

¹⁸⁶ Göldaş. s. 32,40,41.

5.2. Azınlıklar Sorunu ve Kürtler

Türkiye tarihi boyunca Kürtlerin kaderini belirleyecek “resmi Kürt kimliğinin niteliği”, en somut biçimde Lozan’da azınlıklar başlığı altında belirlenmişti. Lozan’daki Türk heyeti, Kürtlerin “soy esasına dayalı Müslüman azınlık” statüsünün resmîyet kazanmaması için büyük bir çaba harcadı. Zira, “kurgulanan yeni Türkiye Devleti”nde, gayri Türk Müslüman unsurlar “baskın Türk ulusu”nun eşit birer parçaları olarak düşünülmemiştir. Diğer bir deyişle, Kürt, Arap, Gürcü, Çerkez gibi Müslüman halklar, ulus devlet içinde “Türkleştirilmesi gereken” Müslüman unsurlardı.

Azınlıklar konusu 12 Aralık 1922’de Lord Curzon’un başkanlık ettiği bir oturumda açıldı. Curzon, azınlıklar konusunu soy esasına göre değil dinsel bir boyutta ele aldı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar iki farklı azınlık grubu olarak düşünülmüştü. Kürtler, Müslüman azınlık grupta yer alacakları için ayrıca soy esasına göre nitelendirilmeyeceklerdi ve doğal olarak “Kürt azınlık” kimliğine sahip olamayacaklardı. Nitekim Asuri, Nasturi, Rum ve Ermeniler Hıristiyan azınlık olarak tanımlanırken Kürtlerden bahsedilmemiştir.¹⁸⁷

Azınlıklarla ilgili alt komisyon 14 Aralık’ta İtalyan temsilci Montagna’nın başkanlığında toplandı. Türkiye’yi temsilen konuşan Dr. Rıza Nur, azınlık tanımının kapsamına soy kavramının girmediğini ifade etti. Montagna, soy ve dinin, azınlıkları ifade etmek için bir arada kullanıldığını Rıza Nur’a kabul ettiremedi. Rıza Nur, Türkiye’de din azınlıklarının bulunduğunu fakat soy azınlıklarının bulunmadığını söyledi.¹⁸⁸ Aslında Rıza Nur’un içinde olduğu Türk heyeti, hiçbir azınlığın haklarını güvence altına almaya istekli değildi. Özellikle Kürtler söz konusu olduğunda bu isteksizlik daha da baskındı. Dolayısıyla Kürtlerin Lozan metnine girmemesi için azami çaba sarf edilmişti.¹⁸⁹

Müttefiklerin, Kürtlerin azınlık olması gerektiği konusundaki tavrı, İsmet Paşa’yı da harekete geçirmişti: İsmet Paşa, Müttefikler’e şunları söylüyordu:

¹⁸⁷ Yıldız, s. 152-153.

¹⁸⁸ Yıldız, s. 156.

¹⁸⁹ Göldaş, s. 63.

“Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarıdır. Kürtler bir azınlık değil, bir millettirler. Ankara Hükümeti hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümetidir.”¹⁹⁰

İsmet Paşa'nın, “millet” ve “azınlık” (ekalliyet) kavramlarının birbirlerinin zıddı olmadığını bilmemesi düşünülemez. Aynı şekilde burada onun bahsettiği şey, Kürtlerin “farklı bir millet” olduğunu kanıtlamaya çalışmak değildi. Osmanlı toplum düzeninde Müslüman tebaanın azınlık algısı “ikinci sınıf vatandaşlık” şeklindeydi. İsmet Paşa, bu algının Kürtler arasında da var olduğunu biliyordu. Dolayısıyla azınlık statüsünü “öcü” olarak sunmaya çalışıyordu.

Müttefiklerin, azınlıklarla ilgili hakları güvence altına almak için belli konularda diretmesinin çeşitli nedenleri vardı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da çeşitli sınır değişiklikleri olmuştu. Yeni sınırlar, beraberinde azınlıklar sorununu da getirmişti. Bu sorunların bir an önce çözülmesi gerekti. Diğer taraftan Müttefiklerin azınlıklar konusunda Türkiye'ye karşı tavrın nedeni, sadece azınlıkların korunması değildi. Özellikle İngiltere, azınlıkları kullanarak Türkiye'nin Musul ve diğer konulardaki sert tutumunu bu şekilde baskılamaya çalışıyordu. Nitekim bir süre sonra bu yaklaşımın konferansın geleceğini tehlikeye attığı fark edilince, İngilizler, azınlıklarla ilgili görüşmelerin sert geçmesinin normal olduğunu çünkü yıllarca onlara taahhütlerde bulunulduğunu söylediler. Yani İngilizlerin diretmesinin nedeni prestij kaybetmek istememelerinden kaynaklanıyordu. Türk tarafı da bunun sorun olmadığını bir süre sonra görmüştü. Sonunda azınlıklar konusu Türkiye'nin istediği tarzda yani sadece “gayrimüslimlerin azınlık sayılması” şeklinde çözülmüştü.¹⁹¹ Kürtler ayrı bir azınlık grubu olarak Lozan metnine girmemişti. Sevr'de öngörülen “Kürt statüsü” önemini yitirmişti. Bu, İngilizlerin Kürtlerle ilgili politikasının “kâr-zarar” üzerine kurulu olduğunu, Sevr'in uygulama şansı olmadığını, onun bir “korkutma aracı” olarak kullanıldığını doğruluyor.

Lozan'da, Kürtlerin siyasal statülerinin sert tartışmalar şeklinde geçmemiş olmasının veya Türk heyetinin kendi çözümünü kolay kabul ettirmiş olmasının bir nedeni de Lozan'da Kürtleri temsil edecek bir heyetin olmamasıydı.¹⁹² TBMM'deki Kürt vekiller ise Kürtlerin azınlık sayılmasının “hakaret” olduğunu düşünüyorlardı.

¹⁹⁰ Tan. s. 193.

¹⁹¹ Aktaran: Kurubaş. s. 138.

¹⁹² Yıldız. s. 158.

Türklerle “aynı şartlar” altında yaşamaktan memnun olduklarını çeşitli konuşmalarda dile getirmişlerdi. Kürt vekiller, Lozan’daki Musul sorunu dışında hiçbir konuya itiraz etmemişlerdi.¹⁹³ Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da meclisteki Kürt vekillerin Kürtleri ne kadar temsil ettikleriydi. Türk vekiller Osmanlı’nın asker ve bürokrasi geleneğinden geliyorlardı. Dolayısıyla onların Türkleri temsiliyeti, niteliksel olmanın yanında tarihseldi de. Fakat Kürt vekillerin hemen hemen hepsi Mustafa Kemal tarafından önerilmiş ağa ve aşiret reisleriydi. Bunlardan bir kısmı Türkçeyi az bildikleri ya da hiç bilmedikleri için meclisteki tartışmalara katılamıyorlardı. Dolayısıyla onların temsil yetkileri konusuna ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Lozan, Kürtleri azınlık olarak tanımlamamış olmasına rağmen onlara, Türkiye’nin vatandaşı olmaları hasebiyle hukuki olarak birtakım haklar veriyordu. Baskın Oran, Lozan Antlaşması’nın ana dilde eğitim, temel hak ve özgürlükler gibi konularda sadece gayrimüslimleri koruyan bir metin olmadığını, uluslar arası güvenceye alınmamış olmasına rağmen bazı maddelerinin Kürtleri de kapsamına aldığını ifade ediyor.¹⁹⁴ Lozan’da; “Müslüman olmayan Türk uyrukları”, “tüm Türk uyrukları”, “Türkiye’de oturan herkes” ve “Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukları” şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştı. Kürtler bu sınıflandırmada son üç kategoriye girmektedirler. Kürtler azınlık sayılmamakla birlikte Lozan’ın azınlıklara ilişkin 39. maddesinin 4 ve 5. fırcası getirdiği hükümlerden yararlanma hakkına sahiptir.

39. maddenin 4. fırcası şu şekildedir:

“Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde din, basın, ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.”

39. maddenin 5. fırcası da şu şekildedir:

“Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”

¹⁹³ Göldaş. s. 95.

¹⁹⁴ Oran, B. Lozan’ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 49, Sayı 7. 13.04.2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/search.php>.

Görüldüğü gibi Kürtler, uygulamada olmasa bile hukuki açıdan Lozan'ın “gayrimüslimler dışında kalan Türk vatandaşlarına getirdiği düzenleme”nin kapsamına girmektedirler. Kürtler, Çerkezler, Araplar ve Gürcüler gibi gayri Türk unsurlar, Lozan'ın 39. maddesine göre basın, ticari ve adli yönden kendi dilleriyle savunma veya propaganda yapma hakkına kavuşmuşlardı. Fiiliyatta bu hakların kullanılmıyor olmasının nedeni bu maddelere ilişkin Türkiye'nin ihtilafta olması değil Kürtlerin “gayri Türk Müslüman unsur” olarak devlet tarafından kabul edilmiyor olmasındandır.

5.3. Musul Sorunu

Kürtler, Lozan'da azınlıklara ilişkin oturumlar dışında Musul sorunu görüşülürken gündem konusu olmuşlardı. Fakat Kürtler bu görüşmelerde “esas gündem maddesi” olarak değil, Musul konusundaki İngiliz ve Türk tezlerinin kanıtlanmasında kullanılan “edilgen” unsurlardı. Diğer bir deyişle Kürtler, “Kürtlük” kavramı dışında ele alınmışlardı.

İngilizler, Lozan Konferansı başlamadan evvel Musul sorunu karşısında tavırlarını netleştirmişlerdi. Onlara göre Musul, Irak'ın parçası olmalıydı. İngiliz general Charles Garington, Çanakkale krizi esnasında Mustafa Kemal'e, Türklerin “Kürdistan ve Irak” konusundaki yaklaşımlarının devam etmesi durumunda İngiltere'nin barışa yanaşmayacağını bildirmişti. Benzer şekilde, Mudanya Mütarekesi'nden sonra 19 Ekim 1920'de İngiliz Genel Kurmayı verdiği notada, Türkiye'ye Musul için verilecek bir tavizin Irak'taki İngiliz askeri varlığına zarar vereceğini söylüyordu. Dolayısıyla ona göre Türklerin Bağdat'tan uzak tutulması gerekiyordu.¹⁹⁵

Konferansta Türk heyeti, Musul'un başka bir ülkeye bırakılmasını kabul etmeyeceğini belirtiyordu. Onlara göre Musul; tarihsel, kültürel, coğrafi, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Türkiye'ye ait olmalıydı. Türk heyeti, Musul vilayetinde Kürtlerin olduğunu kabul etmekle birlikte Türklerin nüfus olarak daha yoğun olduğunu iddia ediyordu.¹⁹⁶ Türk heyeti daha sonraları Kürtlerin nüfus olarak

¹⁹⁵ Lazarev. s. 253.

¹⁹⁶ Göldaş. s. 98.

Arap ve Türklerden daha fazla olduklarını kabul edecekti. Fakat bu defa Kürtlerin de aslında Turani bir ırk oldukları tezini ortaya atacaktı. Lozan'da Musul konusıyla ilgili resmi Türk tezi şu esaslara dayanmaktaydı:

“1. Musul vilayetinde çoğunluk Türk'tür.

2. Coğrafi ve siyasi bakımdan bu vilayet Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıydı.

3. Henüz hukuken Türkiye'nin bir parçası olan bu topraklar hakkında İngiltere'nin akdettiği muahedeler köksüzdür.

4. Musul vilayeti, memleketimizin diğer birçok kısımları gibi mütarekeden sonra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu sebeple, aynı hale maruz kalmış diğer topraklarımız gibi bize avdet [geri verme] etmelidir.”¹⁹⁷

İsmet Paşa'nın Ankara'ya Musulsuz dönmeyeceğini söylemesi Curzon'u harekete geçirmişti. Curzon, Türklerin Musul taleplerinin Misak-ı Milli'de yer almadığını söyleyip Türk heyetinin taleplerini reddetmişti. Ayrıca ona göre Musul etnik veya tarihsel olarak Türk toprağı değildi. Sonraki oturumlarda benzer argümanları dile getiren İngiliz diplomatlar, Mezopotamya topraklarının Türk boyunduruğundan kurtarıldığını ve buralarda yaşayan halka özgürlüklerini vaat ettiklerini söyledi. Musul halkı, İsmet Paşa'nın belirttiği gibi Türkiye'nin değil Bağdat ve Basra halkları gibi Irak'ın bir parçasıydı. Diğer taraftan Curzon, Irak kralı Faysal'la Musul vilayetinin Irak'ta kalması konusunda bir antlaşma yapıldığını belirtti.¹⁹⁸ Kral Faysal ile varılan antlaşma, İngiltere'nin Kürtleri gözden çıkardığını gösteriyordu. İngiltere bu şekilde davranarak Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına izin vermeyeceğini kanıtlamış oluyordu. Aslında bu, Lozan'daki Türk heyetinin duymak istediği bir şeydi.

Türk heyeti, Musul'un hangi devletin hakimiyetine gireceği konusunun kararlaştırılması için halk oylamasının yapılmasını önerdi. Kemalistler aslında Musul Kürtlerinin Türkiye'ye katılmak istemelerinden emin değillerdi. Fakat Musul'daki

¹⁹⁷ Aktaran: Göldaş. s. 98

¹⁹⁸ Lazarev. s. 256-257.

İngiliz yönetimiyle çatışma halinde olan Kürtler, hoşnutsuzluklarını halkoylamasıyla dile getirebilirlerdi. Ayrıca Kürtler, Osmanlı halifelik kurumuna hala saygı duyuyordu. Dolayısıyla plebisit, Türkiye'nin lehine sonuçlanabilirdi.

İngiltere, Türklerin Musul için önerdiği halkoylamasını reddetti. Curzon, bölgede okur-yazar oranının düşük olduğunu, Kürtlerin Türkiye lehine oy kullansa bile Hıristiyanların İngilizlerden yana oy kullanacağını, bunun da çetrefilli sonuçlara neden olacağını söyleyip plebisitin mümkün olamayacağını söyledi. Dolayısıyla bu şekilde Türkiye-Irak sınırının belirlenemeyeceğini, tek çözüm yerinin uluslararası bir komisyon olduğunu ifade etti. Bu öneriyi Fransız, İtalyan ve Japon delegeler de destekledi.¹⁹⁹

Türk tarafı İngilizleri Musul konusunda ikna edemeyeceğini anlayıp farklı bir manevraya başvurmuştu. Rıza Nur, Curzon'a bir teklifte bulundu: Eğer İngilizler Musul'u Türkiye'ye verirlerse Türkiye Sovyetlerle ilişkisini kesecekti. İngilizler, bu teklifi kabul etmediler. Çünkü onlar açısından Musul'u kaybetmek İngiltere'nin Doğu politikasının çökmesi demektir.²⁰⁰

Türklerin, Musul'u kaybetmek istememelerinin esas nedeni "Musul'un kendisi" değildi. Türkiye'nin esas endişesi bu toprakların kaybedilmesinin doğuracağı siyasal sonuçlardı.²⁰¹ Çünkü gelecekte Musul'da kurulması muhtemel bir Kürt devleti, Türkiye'deki Kürtleri de harekete geçirebilirdi. Oysa Musul, Türkiye'nin sınırlarına dahil edilebilirse buradaki Kürtleri kontrol etmek çok daha kolay olacaktı.

Lozan görüşmeleri devam ediyorken TBMM'de Musul'a ilişkin farklı görüşleri savunan üç grubun mevcut olduğu söylenebilir. Bu görüşleri savunanlardan birinci grup, Musul'u milliyetçi nedenlerle kaybetmek istemeyenlerdi. İkinci grup, vatanlarının bölünmesini istemeyen Kürt vekillerden oluşmaktaydı. Sonuncusu ise, Musul'u pazarlık konusu yapıp otonom veya bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasını engellemek isteyen ve başını Kemalistlerin çektiği gruptu.²⁰²

¹⁹⁹ Lazarev. s. 258.

²⁰⁰ Lazarev. s. 255.

²⁰¹ Yıldız. s. 170.

²⁰² Yıldız. s. 171.

Lozan görüşmeleri TBMM’de de takip ediliyordu. İsmet Paşa’dan gönderilen telgraflar Mustafa Kemal’in bilgisi dahilinde mecliste tartışılıyordu. Lord Curzon’un söylediklerine büyük bir tepki vardı. Özellikle Kürt milletvekilleri, Curzon’un TBMM’deki Kürt vekillerle ilgili söylediği “Kürtleri temsil etmedikleri” iddiasına büyük bir tepki göstermişlerdi. Yine bu dönemde “Kürt” ve “Kürdistan” kavramları mecliste en çok kullanılan kavramlardı.²⁰³ Çeşitli anlaşmazlıklar sonucu Lozan’da görüşmeler kesilince İsmet Paşa, Musul konusunda tavizler verdiği gerekçesiyle mecliste eleştiri konusu olmuştu. Meclisteki mebuslardan Ali Şükrü Bey, Misak-ı Milli’nin manasının yok edildiğini söylüyordu.²⁰⁴ Musul’un kaybedileceği anlaşılınca Kürt vekiller de Meclis’te sert konuşmalar yapmışlardı. Özellikle Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey’in eleştirileri onun 1923’teki ara seçimde Mustafa Kemal tarafından meclis dışı bırakılmasına neden olmuştu.

Musul sorunu Lozan’da nihai olarak bir çözüme kavuşturulamadı. Sonraki bir tarihte İngiltere ve Türkiye arasında görüşülmek üzere sorun ertelendi. İki devlet kendi aralarında sorunu çözemedikleri takdirde konuyu MC’ye götüreceklerdi. Nitekim de öyle oldu. Musul sorunu nihai olarak, Irak’ın bir parçası kalması suretiyle, 5 Haziran 1926 tarihinde çözülecekti.

5.4. Lozan Barış Antlaşması ve Kürtler Açısından Sonuçları

Her ne kadar ölü doğmuş ve uygulama şansı bulamamış olsa da Sevr Barış Antlaşması’nda Kürtler ve Kürt sorunu ilk defa uluslar arası boyutta ele alınmıştı. Lozan Barış Antlaşması’nda ise Kürt sorunu Büyük Devletlerce göz ardı edilmiş ve Kürtler “Kürt olarak” gündeme gelmemişti. Diğer bir deyişle, Lozan ile birlikte Kürt sorunu uluslar arası niteliğini kaybetmiştir.

Kürtlerin yaşadığı coğrafya, Lozan Antlaşması’ndan sonra İngiltere ve Türkiye arasında yapılan Ankara Antlaşması’yla (1926) hukuki olarak kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştı. Bu, zamanla iki taraftaki Kürtlerin kültürel etkileşimlerini engellemiş ve Kürtleri Türk ve Arap milliyetçilerinin saldırılarına açık bir hale getirmiştir. Kürt milliyetçilerinin tabiriyle Kürdistan artık “uluslararası bir

²⁰³ Göldaş. s. 134.

²⁰⁴ Baydur, M. (1999). Siyasi Tarihimizden Kesitler. İstanbul: İrfan Yayıncılık. s. 98.

sömürge” toprağı olmuştı. Fakat bu gelişmeler aynı zamanda, Musul bölgesinin zamanla federatif bir oluşuma kavuşmasının önünü de açmıştır. Çünkü Musul’daki Kürtler “Türk milliyetçiliğinin etki alanından “ uzaklaşmıştır. Arap milliyetçileri ise her ne kadar Musul’daki Kürtleri “Araplaştırmaya” çalışmışsa da Irak’taki Şii ve Sünni Arap ayrımı, Türkiye’deki Sünni Türk milliyetçileri gibi Kürtlere karşı “tek vücut” olamamışlardır.

Lozan, Kürtlere azınlık statüsü vermediğı için öncelikle ana dillerinde eğitim olmak üzere “Kürtlük” kavramının kapsamına giren hemen hemen her şey Türkiye’de yasaklanmıştır. Lozan’ın azınlıklara yönelik 39. maddesinin kapsamına Kürtler de girmiş olmasına rağmen Türkiye bu maddeyi uygulamamıştır.

Diğer taraftan Lozan sonrası Kürt milliyetçilerinin mücadele etkinliklerinde de değişimler yaşanmıştı. O ana kadar siyasi ve diplomatik girişimlerle uluslararası alanda taleplerini duyurmaya çalışan Kürtler, kurdukları çeşitli örgütlerle askeri yöntemlere başvurmaya başladılar. Etkinlik alanları ise içinde kaldıkları devletlerin sınırlarının dışına uzun bir süre çıkamadı. Kürtler, haklarını uluslar arası camiadan değil içinde buldukları devletlerden istemeye başladılar. Bununla ilişkili olarak, Lozan öncesi Türkiye’de vurgulanan “Türkiye milleti” kavramı artık yerini, “Türk milleti”ne bırakmıştır.²⁰⁵

²⁰⁵ Kurubaş. s. 141-142.

SONUÇ

Çalışma boyunca elde edilen bilgiler ve analizler ışığında, Türkiye’de Kürt sorununun esas kökeninin, Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti kurucu iradesinin devlet ve toplum tahayyülü ile doğrudan ilişkili olduğu görülüyor. Osmanlı modernleşmesi, beraberinde merkezileşmeyi getirmişti. Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu ile zımni antlaşmalar çerçevesinde “ayrıcalıklı” bir konuma sahip olan Kürt aşiret ve emirlikleri, devletin merkezileşmesine bir dizi isyanla tepki vermişti. Bu isyanlar her ne kadar “tamamen” milliyetçi gerekçelerle vuku bulmamış olsa da, Kürt milliyetçiliği için ileride bir referans noktası oluşturacaktı. Diğer taraftan Kürtler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendi kaderini tayin etme yönünde “ortak” bir girişimde bulunmamıştı. Onlar, geleceklerini yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nde görüyordu. Dolayısıyla Kemalistlerle ortak hareket etmişlerdi. Fakat Kemalistlerin, Kürtlerin de desteğiyle Kurtuluş Savaşı’nı kazanıp büyük bir siyasi güç olarak ortaya çıkmalarıyla artık Kürtlere gerek kalmamıştı. Bu gelişmeler, Kürt sorununun esas gerekçelerini oluşturacaktı.

Gerçekten de Kürtlerin büyük bir çoğunluğu, Kurtuluş savaşında Türklerin safında savaşmışlardı. Kuşkusuz bunun tek nedeni ortak dini paylaşıyor olmak değildi. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte Doğu Anadolu’yu terk etmek zorunda kalmışlardı. Kürtler ise kendilerini, terk edilen bu Ermeni topraklarının sahibi ilan etmişlerdi. Dolayısıyla onlar açısından Türklere karşı savaşmak, bu toprakların kaybedilmesi demektir.

Kürtlerin, Kurtuluş Savaşı’nda Kemalistlerle birlikte hareket etmiş olmalarına rağmen, Türkiye’nin kuruluş sözleşmesi olan Lozan Antlaşması’nda “kendi paylarına düşen” siyasal veya kültürel hakları elde edememiş olmasının tek müsebbibi Türkler değildi. Her şeyden evvel, dönemin uluslararası konjonktürü Kürtlerin aleyhineydi. İngilizler, savaş kazanmış ve aynı zamanda Rusya’ya karşı bir set olarak düşündüğü Türkiye’yi artık bir müttefik olarak görüyordu. Benzer şekilde Sovyet Rusya, liberal Batı’nın Türkiye’yi işgal etmesini istemiyordu. Fransa ise henüz Kurtuluş Savaşı başlamadan, Türkiye’yle anlaşmıştı. Dolayısıyla bu bahsedilen devletlerin hiçbiri, Kürtler için Türklerle bir çatışmayı göze almamışlardı.

Hem İkinci Meşrutiyet dönemi hem de Kurtuluş Savaşı boyunca, kendi kaderlerini Türklerin yanında gören Kürtlere karşın, “bağımsız bir Kürdistan” için

çalbalayan milliyetçi Kürtler de vardı. Bu bahsi geçen Kürtler, İkinci Meşrutiyet'in görece özgürlük ortamında başta KTC olmak üzere siyasi faaliyet gösteren çeşitli dernekler kurmuşlardı. Fakat bu cemiyetler, hem Sevr hem de Lozan sürecinde Kürtler üzerinde fazla etkili olamamıştı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle, bu dernekler Kürtlerin yaşadığı coğrafyadan fiziksel olarak uzakta bulunan İstanbul'da faaliyet gösteriyorlardı. Aradaki bu mesafe, iki tarafın iletişimine engel oluşturuyordu. Ayrıca, Kürtlerin yaşadığı bu bölgeler, Kemalistlerin kontrolündeydi. Dolayısıyla buradaki Kürtler, Kemalistlerin propaganda alanı içinde kalıyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal, Kürtlere hem hilafeti kurtarmayı vaat ediyor hem de "Ermeni tehlikesi" propagandası yapıyordu. Bu gelişmeler, milliyetçi Kürt örgütlerini tabanla buluşturamayacak ve onların başarısız olmalarına neden olacaktı.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer gerçek de, Sevr Antlaşması'nın "Kürtler için" hazırlanmış bir metin olmadığıydı. İngilizler bu antlaşmayla, "kendilerini Mezopotamya'da Kemalistlere kabul ettirene kadar" Kürtleri Türklere karşı bir araç olarak kullanmıştı. Yani Sevr, siyasi bir "blöf"tü. Çünkü antlaşmada Kürtler için öngörülen önce özerklik ve bir süre sonra bağımsızlık planı; Kürtlerin önce bir bütün olarak irade beyanını, sonra MC'nin onayını ve Büyük Devletler'in desteğini alması gibi karmaşık bir süreç gerektiriyordu ki, bunun uygulanabilirliği yoktu.

Son olarak, Lozan Antlaşması'nın azınlıklar ve Musul sorunu bölümünde, Kürtlerin geleceğini etkileyecek önemli kararlar alındığı görülüyor. Kürtler, Lozan metninde azınlık statüsü elde edememişti. Dolayısıyla kendi dillerinde eğitim dahil bir çok kültürel haklardan mahrum kalmışlardı. Bu, her ne kadar Türk milliyetçileri için bir başarı gibi görünüyorsa da, zaman içerisinde Kürt milliyetçiliğinin güç kazanmasına zemin hazırlayacaktı. Zira o döneme kadar Türklerin safında yer almış Kürtler de, bu süreçten sonra kendilerini dışlanmış hissedecek ve çeşitli isyan hareketlerinin içinde yer alacaklardı. Lozan'da Musul sorunu ise; İngiltere ve Türkiye arasında sonradan görüşülmek üzere ertelenmişti. Bir süre sonra (1926'da) da Musul'un Irak topraklarında kalması kararlaştırılmıştı. Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması, Türkiye'deki Kürtlerde hayal kırıklığı yaratacaktı. Fakat bu, aynı zamanda, Irak'taki Kürtler için devletleşme sürecini başlatacaktı. Bu gelişme doğal olarak Türkiye'deki Kürtleri de etkileyecekti.

KAYNAKLAR

Akşin, S. (2010). Kısa Türkiye Tarihi (11. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armağan, M. (1 Ocak 2012). Atatürk Bir Paşayı Meclisin Elinden Nasıl Kurtardı. 06.04.2012, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do;jsessionid=4D74749801B21B28EEB99C5CF6662557?yazino=1222391>.

Baydur, M. (1999). Siyasi Tarihimizden Kesitler. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Beşikçi, İ. (Ed.) (2010). Resmi Tarih Tartışmaları 6. (2. Baskı). İstanbul: Maki Basın Yayın.

Bruinessen, M,V. (2010). Kürdistan Üzerine Yazılar. (7.Baskı). (Çev. N. Kılıç, B. Peker, L. Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, M,V. (2011). Ağa, Şeyh ve Devlet. (7.Baskı). (Çev. B. Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, F. (2009). Dar Üçgende Üç İsyân (2. Baskı). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Celil, C. (1992). XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler. (Çev. M. Demir). Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Chirguh, B. (2009). Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri. (Çev. N. Nuyan). İstanbul: Avesta Yayınları.

Edmonds, C,J. (2003). Kürtler, Türkler ve Araplar (Çev. S, Şengül ve S,R,Şengül.). İstanbul: Avesta Yayınları.

Ekinci, T,Z. (23.02.2007). Kürtler ve Ermeniler -Tarihsel Ve Sosyolojik İnceleme. 27.02.2012. <http://www.gelawej.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=513>.

Ersoy, T. (2009). Sevr Bir Öcü Masalı. İstanbul : Maki Basın Yayın.

Göldaş, İ. (2009). Lozan Biz Türkler ve Kürtler (2. Baskı). İstanbul: Avesta Yayınları.

Gstrein, H. (2009). Avukatsız Halk Kürtler (Çev. K. Yalım.). İstanbul: Parşömen Yayınları

Hakan, S. (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri. (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayıncılık.

Hammer, V, H. (2008). Osmanlı Devleti Tarihi. (Çev. M. Ata). İstanbul: Kapı Yayınları.

Hür, A. (10 Nisan 2011). Küllerinden Doğan Kürt Basını. Taraf. 04.02.2012, <http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-kullerinden-dogan-kurt-basini.htm> .

Hür. A. (19.10.2008). Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve Devlet-1. Taraf. 06.03.2012, <http://www.taraf.com.tr/haber/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-1.htm>.

Işık, M, K. (2005). Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler. İstanbul: Doz Yayınları.

İba, Ş. (2008). Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket. Ankara: Mali Basın Yayınları.

İzady, M, R. (2011). Kürtler Bir El Kitabı. (Çev. C. Atila). İstanbul: Doz Yayıncılık.

Jwaideh, W. (2009). Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. (6. Baskı). (Çev. İ. Çeken ve A. Duman). İstanbul: İletişim Yayınları.

K. Kirişçi ve M. W. Gareth. (2011). Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi. (6. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Karlsson, I. (2008). Bir Diplomatın Gözüyle Kürt Sorunu (Çev. T. Kayaoğlu). İstanbul: Homer Kitapevi.

Keyder, Ç. (2010). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (26 Haziran 2011). Herkesin Bildiği Sır 1921 Anayasası'nda Özerklik, Atatürk ve Kürtler. 29.03.2012, <http://www.stargazete.com/yazar/cemil-kocak/herkesin-bildiği-sir-1921-anayasasi-ndaki-ozerklik-ataturk-ve-kurtler-haber-361913.htm>.

Kurubaş, E. (2004). Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye (1.Cilt). Ankara: Nobel Basımevi.

Kürdistan'ın Özerkliğine Dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10 Şubat 1922 Tarihinde Müzakere Edilmiş Olan Kanun Tasarısı (2011). Dipnot, (Sayı: 6).

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (6 Ağustos 2007). 08.02.2012. <http://www.dirok.org/kurt-teavun-ve-terakki-cemiyeti.html> .

Lazarev, M,S. (1989). Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923. Ankara: Özge Yayınları.

Mcdowall, D. (2004). Modern Kürt Tarihi. (Çev. N. Domaniç). Ankara: Doruk Yayıncılık.

Natali, D. (2009). Kürtler ve Türkler- Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi (Çev. İ, Bingöl). İstanbul: Avesta Yayınları.

Nikitine, B. (2010). Kürtler. (2. Baskı). (Çev. E. Karahan , H. Akkuş , N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Noel, E,V,C. (2010). Kürdistan 1919-Binbaşı Noel'in Günlüğü (2. Baskı). (Çev. B. Birer). İstanbul: Avesta Yayınları.

Olson, R. (1992). Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925). (Çev. B. Peker ve N. Kırac.). : Ankara: Özge Yayınları.

Olson, R. (2010). Birinci Dünya Savaşı'ndan 1998'e Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri (Çev. H, İlhan). İstanbul: Avesta Yayınları.

Oran, B. Lozan'ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 49, Sayı 7. 13.04.2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/search.php>.

Oran, B. (29-30 Eylül 2007). Günümüze Kadar Kürtlerin Uluslararası Sahneye Çıkışları ve ABD'yle İlişkileri. Türkiye'de Kürtler: Barış Gereksinimi İçin Temel Gereksinimler Konferansı'nda yapılan konuşma. Diyarbakır, Türkiye.

Öke, M, K. (2003). Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926). İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Özer, A. (2010). Beş Büyük Kavşakta Kürtler ve Türkler. (2. Baskı). İstanbul: Hemen Kitap.

Özoğlu, H. (2009). Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği. (2.Baskı). (Çev. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Perinçek, D. Kemalist Devrim -4- Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Shaw, S, J. ; Shaw. E.K. (2008). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (Cilt-1). (3. Baskı). (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.

Shaw, S, J. ; Shaw. E.K. (2010). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (Cilt-2). (3. Baskı). (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu. (1998). Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi. (3. Baskı). (Çev. M. Aras). İstanbul: Peri Yayınları.

Tan,A. (2011). Kürt Sorunu (11. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Teşkilatı Esasiye Kanunu. (b.t). 29.03.2012,
<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm>

Vali. A. (2005). Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar. (Çev. F. Adsay, Ü. Aydoğmuş, S. Kılıç.). İstanbul: Avesta Yayınları.

Yayman, H. (2011). Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Yeğen, M. (2011). Devlet Söyleminde Kürt Sorunu (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, T. (Der.) (2011). Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, H. (2005). Fransız Belgeleriyle Sevr, Lozan, Musul Üçgeninde Kürdistan (4. Baskı). İstanbul: Doz Yayınları.

Yıldız, H. (2006). 20. Yüzyılın Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayıncılık.

Zeki Beg, M,E. (2011). Kürtler ve Kürdistan Tarihi. (3. Baskı). (Çev. V. İnce, M. Dağ, R.Adak, Ş.Aslan). İstanbul: Nubihar Yayınları.

Zürcher, E,J. (Ed.) (2011). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim:

Yüksek Lisans: Uluslararası İlişkiler (Tezli). Beykent Üniversitesi

Lisans 1 :Türk Dili ve Edebiyatı (1999-2003)- Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Lisans 2 :Uluslararası İlişkiler - Anadolu Üniversitesi

Akademik İlgi Alanları - Amaçlar ve Nedenler

Akademik dünya özverili çalışmayı, kuramsal düşünmeyi ve kuşkusuz bu konuda istekli olmayı gerektiren önemli bir süreçtir. Bu süreç, ezberci eğitim sistemini değil yaratıcılığı; olay ve olgulara önyargısız, milliyetsiz ve cinsiyetsiz yaklaşmayı gerektirir. Bu anlamda Kürtler, Ermeniler, Süryaniler, Aleviler ve gayrimüslimler gibi “diğer” unsurların siyasal tercihleri, devletle ilişkileri ve çatışmaları ile bunun uluslararası boyutu esas akademik ilgi alanımı oluşturmaktadır.

Aday.....